

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BİLGİ VE BELGE YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÂB-I MEŞÎHAT SİCİLL-İ AHVÂL DAİRESİ VE
PERSONEL DOSYA SİSTEMİNİN OLUŞUMU VE
GELİŞİMİ

Çiğdem UZUN
2501170039

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Gül den SARIYILDIZ

İSTANBUL – 2020

ÖZ

BÂB-I MEŞİHAT SİCİLL-İ AHVÂL DÂ'İRESİ VE PERSONEL DOSYA SİSTEMİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

ÇİĞDEM UZUN

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık bünyesinde görevli tüm memurların resmi personel kayıtları olan ve modern anlamda personel özlük dosyaları olarak tanımlayabileceğimiz, Sicill-i Ahvâl kayıtları ele alınmıştır. Tezin kapsamı İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi'ne ait dosyalar ile sınırlı tutulmuştur. Tezin başlıca hedefi; bürokratik yapının değiştiği Tanzimat döneminde şeyhülislamlık makamına bağlı personel dosya sisteminin oluşumu ve gelişimini ortaya koyabilmektir.

Çalışma genelinde konu ile ilgili arşiv malzemesinin tespiti yapılmış ve tespit edilen belgeler diplomatika ilmi açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda tez; giriş ve üç ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın önemi, konunun mahiyeti ve çalışma aşamaları ile izlenen metod ele alınmıştır. İlk bölümde, Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi'nin tarihçesi üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm, Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi'nin arşiv malzemesinin incelenmesine ayrılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Sicill-i Ahvâl dosyalarındaki belge türleri incelenmiş, belge formları ve diplomatik özellikleri ortaya konularak, konunun genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Diplomatika, Sicill-i Ahvâl, Bâb-ı Meşihat.

ABSTRACT

BÂB-I MEŞÎHAT SİCİLL-İ AHVÂL OFFICE AND THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE STAFF FILE SYSTEM

ÇİĞDEM UZUN

In this study, the Registry-i Ahvâl records, which are the official personnel records of all officials working in the Şeyhülislam Institution in the Ottoman Empire and which can be defined as personnel personal files in the modern sense, are discussed. The scope of the thesis is limited to the files belonging to the Istanbul Mufti Meşîhat Archive Registry-i Ahvâl Office. The main goal of the thesis is; to reveal the formation and development of the personnel file system affiliated to the Şeyhülislamlık during the Tanzimat period when the bureaucratic structure changed.

Throughout the study, the archive material related to the subject was determined and the detected documents were evaluated in terms of diplomatics. In this context, the thesis; It consists of introduction and three main titles. In the introduction part; The importance of the study, the nature of the subject and the working stages and the method followed are discussed. In the first part, the history of the Office of the Bâb-ı Meşîhat Sicill-i Ahvâl is emphasized. The second chapter is devoted to the examination of the archive material of the Office of the Bâb-ı Meşîhat Registry Sicill-i Ahvâl. In the third part of the study, the document types in the Registry-i Ahvâl files were examined in terms of archivalism, and a general evaluation of the subject was made by revealing the document forms and diplomatic features.

Keywords: Ottoman History, Diplomatika, Sicill-i Ahvâl, Bâb-ı Meşîhat.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde devlet memurlarının resmi personel kayıtları olan ve modern anlamda personel özlük dosyaları olarak tanımlayabileceğimiz Sicill-i Ahvâl kayıtları 1879 yılında düzenli olarak tutulmaya başlanılmıştır. Buna bağlı olarak devlet memurlarının memuriyetleri boyunca meydana gelen şahsi muameleleri Sicill-i Ahvâl dosyalarına konulmuştur. Bugün İstanbul Müftülüğü bünyesinde bulunan Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl İdaresi Dosyaları, Meşihate bağlı olarak görev yapan hemen her kademedeki ilmiye personeline ait dosyalardan oluşmaktadır. Söz konusu dosyalar, ilmiye sınıfı hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli belge gruplarını bünyesinde barındırmakta olup, dosya içerisindeki belgeler zengin bir çeşitlilik arz etmektedir.

Bu çalışmada, şeyhülislamlık makamına bağlı dosya sisteminin oluşumu ve gelişimi Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl İdaresi Dosyaları esas alınarak incelenmiştir. Sicill-i Ahvâl dosyalarından seçilen belgelerin form özellikleri incelenerek diplomatika ilmi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bunun yanı sıra belge formlarının zaman içerisinde gösterdiği değişiklikleri takip edebilmek açısından diplomatik olarak birbirinden farklı özellikler gösteren aynı belge türlerinden de örnekler seçilmiştir. Ayrıca farklı unvanlardan seçimi yapılan 14 dosyanın da içerik analizi sunulmuştur.

Öncelikle tez konusunun belirlenmesi, çalışmanın şekillenmesi ve gelişiminde yol gösterici olan; değerli vakitlerini ayırarak tezin tüm aşamalarında her daim yardımlarını gördüğüm Kıymetli Danışman Hocam Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ'a ve Kıymetli Hocam Prof. Dr. Bilgin AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kıymetli görüş ve önerileri ile yol gösteren Sayın Hocam Prof. Dr. Rıfat GÜNALAN'a müteşekkirim. Çalışmamın en başından itibaren desteğini hiç eksik etmeyen dostum Araş. Gör. Büşra AKTAŞ KÜTÜKÇÜ'ye, çalışma süresince mesai saatleri hususunda gerekli izinleri veren Yazma ve Nadir Eserler Dairesi Başkanı Hüseyin KUTAN'a, bu süreçteki destekleri için mesai arkadaşlarıma, araştırmamda her türlü kolaylığı sağlayarak yardımlarını gördüğüm İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Arşiv Uzmanı Esra YILDIZ'a, İslam Araştırmaları

Merkezi Kütüphanesi arşiv ve kütüphane personeline teşekkürlerimi iletmek isterim.
Son olarak hayatımın her anında yanımda olan ilk öğretmenim canım ablam Zeynep
AKBULUT'a ve varlıkları ile güç aldığım canım aileme teşekkür ederim.

ÇİĞDEM UZUN

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÂB-I MEŞÎHAT VE SİCİLL-İ AHVÂL DÂ'İRESİ

1.1. OSMANLI DEVLETİNDE SİCİLL-İ AHVÂL DÂ'İRESİNİN KURULUŞU	8
1.2. ŞEYHÜLİSLAMLİK MAKAMI	13
1.2.1. Şeyhülislamlık Makamının Ortaya Çıkışı	13
1.2.2. Şeyhülislamların Görev ve Yetkileri.....	17
1.3. 19. YÜZYIL OSMANLI BÜROKRATİK YAPISINDA DEĞİŞİM VE BÂB-I MEŞÎHATİN KURULUŞU	18
1.3.1. Yenileşme Dönemi Şeyhülislamlık Kurumundaki Değişim	18
1.3.2. XIX. Yüzyıl Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Değişimin Personel Politikasına Etkisi	19
1.3.3. Bâb-ı Meşîhat Kurumunun Kuruluşu.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

BÂB-I MEŞÎHAT SİCİLL-İ AHVÂL DÂ'İRESİ'NİN ARŞİV MALZEMESİ

2.1. BÂB-I MEŞÎHAT ARŞİVİ EVRAK SİSTEMİ.....	24
2.1.1. Dosya Usulü Öncesi Bâb-ı Meşîhat Arşivi Evrak Sistemi	24

2.1.2. Dosya Usulü Sistemine Geçiş ve Dosya Sisteminin Gelişimi.....	27
2.2. BÂB-I MEŞÎHAT ARŞİV MALZEMESİ	32
2.2.1. Bâb-ı Meşîhât Arşiv Malzemesinin Değerlendirilmesi.....	32
2.2.2. Bâb-ı Meşîhât Sicil Dosyaları.....	35
2.2.3. Bâb-ı Meşîhât Sicil Defterleri.....	37
2.3. SİCİLL-İ AHVÂL ŞUBESİ PERSONEL SİCİL DOSYASI DEĞERLENDİRMESİ.....	38
2.3.1. Şeyhülislam Seyyid Mehmed Nuri Medeni'nin Sicil Dosyası.....	41
2.3.2. Rumeli Kazaskeri İbrahim Edhem'in Sicil Dosyası	45
2.3.3. Anadolu Kazaskeri Mustafa Fehmi Efendi'nin Sicil Dosyası.....	48
2.3.4. Eyüp Kadısı Mehmed Vasfî'nin Sicil Dosyası.....	49
2.3.5. Bağdat Müderrisi Mahmud El-Vadi'nin Sicil Dosyası.....	50
2.3.6. Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyası.....	53
2.3.7. Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyası.....	56
2.3.8. Üsküdar Nâibi Mehmed Salih Efendi'nin Sicil Dosyası.....	58
2.3.9. Fetvâhâne Müsevvidi Ahmed Reis'in Sicil Dosyası.....	62
2.3.10. Dersiâm Hasan Efendi'nin Sicil Dosyası	64
2.3.11. Huzûr-ı Hümâyûn Muhâtabı Ali Vasfî Efendi'nin Sicil Dosyası.....	65
2.3.12. Meclis-i Meşâyih Âzâsı Mehmed Emin Efendi'nin Sicil Dosyası	68
2.3.13. Eytam Müdürü Halil Şükrü Efendi'nin Sicil Dosyası.....	69
2.3.14. Meclis-i Mesâlih Âzâsı Ebubekir Lütfî Efendi'nin Sicil Dosyası	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SİCİLL-İ AHVÂL DOSYA VE BELGELERİNİN DİPLOMATİK BAKIMDAN
İNCELENMESİ

3.1. BÂB-I MEŞİHAT KALEMLERİNDE ÜRETİLMİŞ BELGE FORMLARI VE DİPLOMATİK ÖZELLİKLERİ	74
3.1.1. Tercüme-i Hâl Varakası	74
3.1.2. Mürâsele	97
3.1.3. Bâb-ı Fetva Sicill-i Ahvâl Tescilâtına Mahsûs Müsvedde Varakası	98
3.1.4. Belge Sûretleri (Fermân sûreti, Ru'ûs-ı Hümâyûn sûreti, Menşûr-ı âlî sûreti)	101
3.2. KURUM DIŞINDA ÜRETİLMİŞ SİCİLL-İ AHVÂL DOSYASINDAKİ DİĞER BELGE TÜRLERİ	107
3.2.1. Arzuhal	107
3.2.2. İlmühaber	112
3.2.3. Mazbata	114
3.2.4. Berat	117
3.2.5. Fermân Sûreti	121
3.2.6. Ru'ûs	124
3.2.7. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresi	127
SONUÇ	133
KAYNAKÇA	135

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Meşihat Memurlarının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı.....	39
Tablo 2: İçerik Analizi İçin Seçilen Dosyalar	40

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Develi Kazası Müftüsü İsmail Hakkı Efendi'nin I. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği	78
Resim 2: Eyüp Kadısı Mehmed Vasfî Efendi'nin II. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği	81
Resim 3: Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Mülâhazât Kısmı Doldurulmuş II. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği	82
Resim 4: Anadolu Kazaskeri Mustafa Fehmi'nin III. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği	88
Resim 5: Bağdad Müderrisi Mahmud el-Vadi'nin IV. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği	92
Resim 6: Bağdad Müderrisi Mahmud el-Vadi'nin Tercüme-i Hâl Formu Örneği ...	95
Resim 7: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Bursa Müftüsü Olarak Atandığına Dair Mürâsele	98
Resim 8: Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'ye ait Bâb-ı Fetva Sicill-i Ahvâl Tescilâtına Mahsûs Mûsvedde Varakası.....	100
Resim 9: Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'ye Ait Fermân, Ru'ûs ve Menşûr-ı âlî Sûretleri	103
Resim 10: Rumeli Kazaskeri İbrahim Edhem'in Tekaüd Maaşına Yönelik Meşihat Makamına Yazdığı Arzuhal	110
Resim 11: Sicil Dosyasında Yapılan Yanlışlığın Düzeltilmesini Talep Eden Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Arzuhalı	112
Resim 12: Feke Kadısı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Me'mûrîn-i Şer'iiyenin Berâat-i Zimmetini Mübeyyen Meclis-i İntihâb-ı Hükkama İ'tâ Olunacak İlmühaberi	114
Resim 13: Bağdad Müderrisi Mahmud el-Vadi'nin 331 Senesinde Hüsn-i Vazife Eylediği Hususunu Tasdiki Hakkında Şûrâ-yı Devletin Gayrı Devâirden Mesâlih-i Şahsiyeye Dair Verilen Mazbatalara Mahsûs Varakasıdır	116
Resim 14: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Üçüncü Derece Mecidî Nişanı Taltifine Dair Berat	119

Resim 15: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyasındaki Beratın Arkası	120
Resim 16: Mehmed Vasfi'nin Eyüp (Havâss-ı Refîa) Kazasına Atandığına Dair Fermân Sûreti	123
Resim 17: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Müderrislik Atama Ru'ûsu	126
Resim 18: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyasındaki Nüfus Tezkiresi	131
Resim 19: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'ye Ait Nüfus Tezkiresinin Arkası	132

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Y.B.Ü.	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
BİSAV	: Bilim ve Sanat Vakfı
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Basım
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
GDDA	: Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İLAM	: İlmi Araştırmalar Merkezi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı

MŞH.	: Meşihat
nr.	: Numara
OTDTS	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
Proje Yön.	: Proje Yöneticisi
R.	: Rûmi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAİD	: Sicill-i Ahvâl İdâresi Dosyaları
ŞD	: Şûrâ-yı Devlet
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: ve diğerleri
Y.	: Yıl
y.y.	: Yayın Yeri Yok
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı idari, siyasi, iktisadi ve sosyal tarihine ışık tutan kaynakların başında şüphesiz ki arşivler gelir. İstanbul Müftüğü'ne bağlı bulunan bu arşivlerden biri de Meşihat Arşivi'dir. Osmanlı Devlet teşkilatında görev yapan memurlara ait kayıtlar 1879 senesine kadar, belli bir merkez ya da birimlerde toplanmayıp dağınık halde bulunmaktaydılar. Bu tarihte Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun teşkil edilmesi ile birlikte devlet personelinin resmi kayıtları düzenli olarak tutulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin tüm birimlerinde görev yapan memurlara ait bilgilerin kayıt altına alınması; hem memurlarla ilgili doğrudan bilgi edinilmesine imkan verirken hem de dönemin bürokratik yapısının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu kayıtlar aynı zamanda 19. yüzyıl Osmanlı biyografî yazımına kaynaklık etmektedirler. Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl Şubesine ait personel dosyaları ise ilmiye sınıfının hemen her kademesine mensup personelinin bilgilerini bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle her memurun bizzat kendisinin doldurarak vermek zorunda olduğu tercüme-i hâl varakaları ve memurun biyografisini tamamlayıcı diğer evrakların yer aldığı Sicill-i Ahvâl Dosyaları ile Sicill-i Ahvâl Defterleri Osmanlı Devleti'nin en önemli biyografi kaynaklarından biridir. Bu anlamda büyük öneme sahip Meşihat Arşivi, günümüzde ilmiye teşkilatına yönelik araştırmalara kaynaklık etmektedirler.

Literatür Analizi

Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl Arşivi Dosyaları hakkında tez, kitap ve makale olarak bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu tez kapsamında büyük ölçüde istifade edilen iki önemli katalog bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt tarafından hazırlanan “*Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*” (İSAM, 2006), ikincisi ise Hümeysra Zerdecî'nin, “*Osmanlı Ulemâ Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*” (TDV, 2008) adlı çalışmalardır. İlk katalog, Meşihat Arşiv malzemesinin ortaya konulması ve defterlerin tam listesini sunması açısından başvuru kaynaklarından ilki olmuştur. Bahsi geçen ikinci katalog ise Meşihat Arşivi'ndeki sicil dosyalarının mahiyeti ve dosya içeriklerinin tesbiti hususunda kolaylık sağlaması açısından kıymetlidir.

Bu alandaki kapsamlı çalışmalardan biri ise ulema sicil defterleri esas alarak hazırlanan Sadık Albayrak'ın “*Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracimi-i Ahvâli)*” (İBB Kültür İşleri,1996) adlı beş ciltlik eserdir. Bunun yanı sıra Ebü'l-ulâ Mardin'in “*Huzur Dersleri*” (İsmail Akgün Matbaası, 1956) adlı eseri de huzur dersi hocaları, mukarir ve muhataplarının biyografilerini ihtiva etmesi bakımından önemli bir çalışmadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın “*Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*” (TTK, 1965) ve Mehmed Süreyya'nın Osmanlı Devlet ricalinin biyografilerini içeren dört ciltlik “*Sicill-i Osmânî*” (Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1996) adlı eserleri de bu alandaki çalışmalar için ilk müracaat edilecek kaynaklardandır. Mehmet İpşirli'nin ilmiye teşkilatı ve ulema ile ilgili çalışmaları da bu alanda önemli yer tutmaktadır. Müellifin Osmanlı âlim, şeyhülislam, ulema biyografisi ve ilmiye teşkilatına yönelik Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde pek çok yazdığı maddeler de bu açıdan önem arz etmektedir. Daha yakın tarihli bir çalışma ise Carter Vaughn Findley'e aittir. “*Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*” (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996) adlı eseri sicill-i ahvâl defterlerinden istifade edilerek hazırlanan Osmanlı memurları hakkında değerlendirmelerin yapıldığı önemli eserlerden biridir.

Sicill-i Ahvâl çalışmalarının tarihi gelişimini ele alan ve bürokratik yapı ve süreçleri inceleyen Gülden Sarıyıldız'ın “*Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*” (Der Yayınları, 2004) adlı kitabı çalışmamızın tarihi zeminini oluşturan ilk temel kaynak olmuştur. Sicill-i Ahvâl Komisyonu, kuruluşu, teşkilatı, tahsisatı, nizamları, sicil muamelatına yönelik defter ve belgeler ile ilgili kapsamlı ve müstakil bir çalışma olması açısından eserden büyük ölçüde istifade ettiğimizi belirtmeliyiz. Bunun yanı sıra Esra Yakut'un “*Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*” (Kitap Yayınevi, 2005) kitabı şeyhülislamlık kurumunun, yenileşme Döneminden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadarki zaman diliminde geçirdiği değişiklikleri ayrıntılı olarak ele alması açısından öncelikli olarak başvurduğumuz kitaplardan biri olmuştur. Bu alandaki en önemli eserlerden biri de İlhami Yurdakul'un “*Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*” (İletişim, 2017) adlı eseridir. 19. Yüzyıldaki reformlara bağlı olarak ilmiye teşkilatındaki yenileşmenin ele alındığı bu eseri, İlhami Yurdakul'un “Osmanlı

İlmiye Merkez Teşkilâtı'nın (Bâb-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)" adlı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır. Bir diğer önemli eser de şeyhülislamlık yapısının genel olarak ele alınarak incelendiği Veli Ertan'ın, "*Tarihte Meşihat Makamı ve İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar*" (Bahar Yayınevi, 1969) adlı eseridir. Meşihat ile ilgili olarak yerel çalışmalar da mevcuttur. Ömer Menekşe'nin "*Kemah Alimleri (geçmişten günümüze)*" (y.y., 1996) adlı eseri buna örnek gösterilebilir. Bununla birlikte Osmanlı İlmiyesine yönelik yapılan sempozyumların, toplantıların da kitaplaştırıldığı çalışmalar mevcuttur. Mevlüt Uyanık'ın yayına hazırladığı "*Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler: 23-25 Mayıs 1997 [Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu]*" (TDV, 1998) ve BİSAV bünyesinde gerçekleştirilen toplantı sonucunda altı yazarın konuşma metinleri Şeyma Şahinoğlu tarafından yayına hazırlanarak "*Notlar 13: Osmanlı İlmiyesi*" (BİSAV, 2008) adıyla kitaplaştırılması buna örnek gösterilebilir.

Ayrıca diplomatik ilmi açısından Mübahat Kütükoğlu'nun "*Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*" (Kubbealtı Neşriyatı, 1994) adlı kitabı da temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur. M. Tayyip Gökbilgin'in "*Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi: Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde*" (Enderun Kitabevi, 1992) adlı eseri de diplomatik ilminin doğuşu, kuralları, belge ve yazı türleri hakkında ayrıntılı bilgi edinebileceğimiz temel müracaat kitaplarından biridir.

Tezin hazırlanmasında yararlanılan tezler ise; Bilgin Aydın'ın "*Osmanlı Yenileşmesi Döneminde "Bab-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi"*" adlı yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi, 1996) ; İlhami Yurdakul'un "*Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nın (Bâb'ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*" (Marmara Üniversitesi, 2004) ve Elif Yılmaz Şentürk'ün "*Osmanlı Belgeleri İçin Bir Üstveri Standardı Çalışması: Meşihat Arşivi Örneği*" (Marmara Üniversitesi, 2017) adlı doktora tezleridir. Şeyhülislamlığın yapısı, reformların şeyhülislamlığa etkisi ve tarihi gelişiminin ele alındığı tezler de mevcuttur. Bunlardan biri Murat Akgündüz'ün "*19. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*" (Marmara Üniversitesi, 1999) adlı doktora tezidir. Bu çalışmada ise kuruluşundan 19. yüzyıla kadarki süre içerisinde Şeyhülislamlığın tarihi gelişimi incelenmiştir. Erhan

Bektaş'ın “*The Ulema in The late-Ottoman Empire (1880-1920)*” (Boğaziçi Üniversitesi, 2019) adlı doktora tezi Sicill-i Ahvâl dosyaları kullanılarak Tanzimat'ın ilanını ile birlikte şeyhülislamlık yapısındaki değişim ele alınmıştır ve buna bağlı olarak Osmanlı ulemasının sosyal kökeni, eğitimi, göreve atanmaları siyasi sosyal ilişkileri prosopografik yöntem kullanılarak incelenmiştir. Ulemaların aile geçmişlerinin mesleki gelişimlerdeki rolü hakkında bilgi vermesi bakımından önem arz eden bir çalışma olmuştur. Abdülmecit dönemi ulemasının ele alındığı Zeynep Altuntaş'ın “*Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*” (Marmara Üniversitesi, 2013) adlı doktora tezinde ise seçilen İstanbul müderrislerinin aile ve görev geçmişlerini yine prosopografik yöntemle ele alan bir çalışma olması açısından önemlidir. Yine prosopografi yöntemin kullandığı tezlerden biri de Arzu Güldöşüren'in “*II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı*” (Marmara Üniversitesi, 2013) adlı doktora tezidir.

İlmiye-ulema konusunun yerel çalışma olarak ele alındığı tezler de mevcuttur. Veli Dombaycı'nın “*Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Uşak Kazasında İlmî ve Kültürel Hayat (1839-1908)*” (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016) adlı doktora tezi, Burcu Akça Eyiler'in “*20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*” (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2019) ile Mehmet Fatin Okulu'nun “*Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Urfa sancağı Uleması(1850-1923)*” (İstanbul Üniversitesi, 2015) adlı yüksek lisans tezleri buna örnek verilebilir.

Öncelikle İlmiye teşkilatı hakkında yapılan çalışmaları belirlemede yol gösterici olması bakımından Zeynep Altuntaş'ın “*İlmiye ve Ulemâ Üzerine Literatür Değerlendirmesi*” (TALİD, 2012, C. 10, S. 19-20) başlıklı makalesi önem taşımaktadır. Bilgin Aydın'ın “*Meşihat Arşivi'nde Şeyhülislamlık Merkez Kalemlerine Ait Bazı Defterler*” (Arşiv Araştırmaları, 2000, S.2), Bilgin Aydın ve İlhami Yurdakul'un “*Bâb-ı Meşihat Arşivi Evrakı*” (Din ve Hayat, 2018, S.34) ve “*Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defterleri*” (Din ve Hayat, S. 24, 2015) adlı makaleleri ile Ferhat Koca'nın “*Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahâne*” (İLAM Araştırma Dergisi, 1997, c. 2, S. 1) makalesi tez konumuz ile konu birlikteliği bulunması açısından kıymetlidir. Atillâ Çetin'in “*Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma*” (Vakıflar Dergisi, 2005, S.

29) ve “II. Meşrutiyet Döneminde Arşiv Çalışmaları” (Vakıflar Dergisi, 1988, c. 20, S.20) ve “Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış” (Türk Kütüphaneciliği, 1984, c.33, S.2) adlı makaleleri de çalışmamızda kullanılmıştır. Mübahat Kütükoğlu’nun “Sicill-i Ahvâl Defterlerini Tamamlayan Arşiv Kayıtları” (GDAAD, 1998, S. 12) ve Bekir Kütükoğlu’nun “Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları” (İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994) makaleleri de Osmanlı Devletinde biyografi yazımındaki kaynakların analizinde önem arz etmektedir. Mehmet İpşirli’nin ilmiye teşkilatı ve ulemaya yönelik çok sayıda makalesi bulunmaktadır. “Osmanlı’da Ulema ve Devlet” (Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu: Türklerde Devlet Bildiriler 19-21 Ekim 2017, 2018) , “Şeyhülislâm mı, İstanbul Müftüsü mü?” (TDV, 2019), “İlmiye Mensuplarının İmzâ ve Tasdik Formülleri” (Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, 30 Nisan-2 Mayıs 1986), “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI - XVII. Asırlar)” (Osmanlı Araştırmaları, 1988, S.7-8), “Fatih Dönemi İlim Hayatı ve Uleması” (Aydos Kalesi ve İstanbul’un Fethi Sempozyum Bildiriler, 28 Mayıs 2011, t.y.) , “II. Mahmud Döneminde Ulema ve Vakıflar” (II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010) , “Ulema ve III. Selim” (III. Selim: İki Asrın Dönemecinde İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010), bu alanda zikretmemiz gereken önemli makalelerindendir. İlhami Yurakul’a ait olan “III. Selim’in ilmiye ıslahatı programı ve tatbikatı” (Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi, İSAM, 2010) , “Osmanlı ilmiye Teşkilatının Yenileşme Süreci (1789-1876)” (Türk Modernleşmesi, Yeditepe, 2013), “Gelenek ve Değişim Sürecinde Tanzimat Devri Şeyhülislamı” (Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861), BMM Milli Saraylar; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015) , “Şeyhülislamlık Merkezi Olarak İstanbul” (Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu 14-17 Aralık, 2010) adlı makaleler de ilmiye ıslahatı ve Şeyhülislamlık yapısındaki değişimi ortaya koyması bakımından kıymetlidir. Bu çalışmaların yanı sıra Bilgin Aydın’ın “Meşihat Arşivi’nde Şeyhülislamlık Merkez Kalemlerine Ait Bazı Defterler” (Arşiv Araştırmaları, 2000, S.2) , Bilgin Aydın ve İlhami Yurdakul’un “Bâb-ı Meşihat Arşivi Evrakı” (Din ve Hayat, 2018, S.34) ve “Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defterleri” (Din ve Hayat, S. 24, 2015) adlı makaleleri ile Ferhat Koca’nın “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir

Birim Olarak Fetvâhâne” (İLAM Araştırma Dergisi, 1997, c. 2, S. 1) makalesi tez konumuz ile konu birlikteliği bulunması açısından kıymetlidir.

Osmanlı Devleti İlmiye teşkilatına ve Sicill-i Ahvâl dosya ve defterlerine yönelik bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bu anlamda çalışmamızdaki temel gaye, Bâb-1 Meşihat Sicill-i Ahvâl Dâ’iresi’nin personel dosyalarını diplomatik açıdan incelemektir.

Araştırma Yöntemi

Çalışmamızda Bâb-1 Meşihat Sicill-i Ahvâl dosyaları örnekleme yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada öncelikle ilmiye sınıfının meslek gruplarına göre arşiv malzemeleri taranmıştır. Burada dosya seçimi yapılırken; evrak akışını takip edebilmek için dosya evrak sayısının fazla olması ya da unvan sahibi kişinin ayırt edici bir özelliğinin olması dikkate alınmıştır. Unvanlara göre bahsedilen kriterler çerçevesinde Şeyhülislam, Rumeli Kazaskeri, Anadolu Kazaskeri, Kadı, Müderris, Müftü, Fetvahaneye Müsevvîdi, Dersîâm, Huzûr-ı Hümayûn Muhatap ve Mukarriri, Meclis-i Meşâyih Âzâsı, Eytâm Müdürü, Meclis-i Mesâlih Âzâsı unvanlarında seçimi yapılan 14 dosyanın içerik analizi yapılmıştır. Seçilen belgelerin form özellikleri, diplomatik açıdan değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra belge formlarının zaman içerisinde gösterdiği değişiklikleri takip edebilmek açısından diplomatik olarak birbirinden farklı özellikler gösteren aynı belge türlerinden de örnekler seçilmiştir. Çalışmada belgelerin dijitallerinden faydalandığı için, belgelerin bazı yerleri mürekkepten dolayı silik çıkmıştır. Bu şekilde olan belgeler için (silik) şeklinde ibareler düşülmüştür. Bahsedilen bölümlerde içerik analizi ve diplomatik inceleme sırasında belgelerde okunamayan yerler ise ...? işareti ile gösterilmiştir.

Tezin amacı ve Kapsamı

İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Arşivi’nde Osmanlı ilmiye sınıfına ait bilgi edinebileceğimiz 8 adet Ulema sicil defteri ve bu defterlerden bağımsız ulema sicil dosyaları bulunmaktadır. Sicill-i Ahvâl diye tanımladığımız ve modern anlamda personel özlük dosyalarının temelini oluşturan bu dosyalarda; 6.382 ulemaya ait sicil

dosyası bulunmaktadır. Şeyhülislamlık makamına bağlı memurların her biri için ayrı tutulan dosyalar tabakalı örneklem yöntemi ile seçimi yapılmıştır. Seçimi yapılan bu dosyalar içerisindeki belgeler de tezimizde incelenmiştir. Buradan elde edilen veriler ışığında dosya kayıt sistemi oluşumu ve analizinin yapılması, belgelere kalem ve dairelerde nasıl işlem yapıldığı, bu belgelerin dolaşım sistemi, belge türleri, belgelerin form özellikleri ve gelişimi, belgelerin diplomatik incelemesi yapılmıştır.

Yaptığımız bu tez çalışması ile Osmanlı ulema sınıfı mensubu devlet görevlilerinin hem memuriyet süreci hakkında bilgi verilecek hem de seçilen dosyaların içerik analizleri sunulmuştur. Sicill-i Ahvâl diye tanımlanan ve modern anlamda personel özlük dosyalarının temelini oluşturan bu dosyalar dosya kayıt sisteminin oluşumunu ve analizinin yapılmasını anlayabilmemize olanak sağlayacaktır. Belgelerin analizi, ayrıca belgelerin kalem ve dairelerde hangi işlem süreçlerinden geçtiğini ortaya koyacaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Bâb-1 Meşîhat, Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi ve Şeyhülislamlık kavramları ele alınmıştır. Şeyhülislamlığın ortaya çıkışı, Osmanlı Devletinde Şeyhülsamların görev ve yetkileri anlatılmış, tarih içerisinde geçirdiği değişiklikler ile birlikte kurumsallaşma süreci hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Bâb-1 Meşîhatin Kuruluşu, işleyişi incelenmiş olup, Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi ve Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kuruluşu, yapısı ele alınmıştır. Dosya usulü öncesi ve dosya usulüne geçildikten sonra Bâb-1 Meşîhat Arşiv sistemi ve arşiv malzemesinin yapısındaki değişiklikler de ikinci bölümün konusunu oluşturmuştur. Tezin üçüncü bölümünde ise; Meşîhat Arşivi Sicill-i Ahvâl Dosyaları incelenmiş olup, seçilen dosyaların içerik analizi yapılmıştır. Dosya içerisindeki belge türleri tespit edilerek, diplomatik açıdan değerlendirilmesi bu bölümde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÂB-I MEŞÎHAT VE SİCİLL-İ AHVÂL DÂ'İRESİ

1.1. OSMANLI DEVLETİNDE SİCİLL-İ AHVÂL DÂ'İRESİNİN KURULUŞU

Sözlükte sicil; resmî belgelerin kaydedildiği kütük, devlet memurlarının resmî vukuatlarını ihtiva eden defter, Sicill-i Ahvâl de memurların tercüme-i hâllerinden resmiyete intikal eden hususlar şeklinde ifade edilmektedir.¹ Bir başka ifadeye göre ise; Osmanlı Devlet teşkilatında görev alan memurların, vazifeleri süresince hâl tercemelerine konu olan, özel hâller veya memuriyet esnasındaki hâller, tarihi seyir, ahlâk ve gidişat gibi durumların, resmi belgelerin kaydedildiği defterlerin tescili işlemine Sicill-i Ahvâl adı verilmiştir.² Bu tanımlarla birlikte Sicill-i Ahvâl, Osmanlı Devleti'nde memurların sicil kayıtlarının tutulduğu dairenin adı olarak da tanımlandığı görülmektedir.³ 1879 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde görev yapan personele ait sicillerin tutulduğu bir birim bulunmuyordu.⁴

Ancak bu tarihten önce de Osmanlı Devleti'nde biyografi yazımının olduğu ve bu konuya önem verildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde biyografi yazımına dair eserler geç tarihte ortaya çıkmış olsa da zamanla kendine has bir vasıf ve mahiyet kazanmıştır.⁵ XVI. yüzyılda şair biyografilerinin toplandığı tezkireler; ulema ve meşayihe ait biyografik eserler Osmanlı biyografi geleneği içerisinde büyük öneme sahiptir. Bu anlamda 1558'de yazılan ve Osmanlı ulema ile meşayihinin biyografisini içeren Şekâîku'n-nu'mâniyye Osmanlı biyografi

¹ Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahvâl Defterleri" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009 c.37, s. 134.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 146, İstanbul, 2017, s. 139.

³ Mehmet Zeki Pakalın, "Sicil-i Ahval", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, c.3, s.210; Gülden Sarıyıldız, **Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)**, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. XI.

⁴ BOA Rehberi, s. 139.

⁵ Bekir Kütükoğlu, "Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları", **Vekayi'nüvis Makaleler**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994, s. 211; Feridun M. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1999, S. 3, s. 83.

geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Daha sonra XVII. ve özellikle XVIII. yüzyıllarda topluma ve devlete hizmet etmiş devlet adamları ile önemli kademedeki çeşitli meslek gruplarından kişilere ait biyografiler oluşturulmuştur. Bunlar tabakat, vefeyat, ravza, tezkire, riyâz, gülzâr, hadîka, devha, gülşen, tuhfe, sefine gibi farklı isimler altında gelişmiştir. XIX. yüzyılda da farklı sanat ve meslek gruplarının kısa biyografilerini yazma geleneğinin öncekilere yapılan zeyil ve ilavelerle tamamlandığı görülmektedir.⁶ XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin de bu konuya eğildiği ve resmi kayıtlar tutulmaya başlandığı görülmektedir.⁷ II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nde çalışan tüm memurların resmi personel kayıtları (Sicill-i Ahvâl) tutulmaya başlanmış ve devlet personelinin sicillerini tutmakla görevli olarak Sicill-i Ahvâl Komisyonu 13 Safer 1296 (5 Şubat 1879) yılında oluşturulmuştur.⁸ Böylelikle ilk defa şer'iyeye, askeriye ve zaptiye dışında kalan dahiliye, mülkiye, adliye, maliye, evkaf vb. gibi dairelerdeki en büyüğünden en küçüğüne kadar tüm personelin biyografisi kaydedilmeye başlanmıştır.⁹

Sicill-i Ahvâl Komisyonu oluşturulmadan önce resmi sicil muameleatı hususunda bazı adımlar da atılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğu dönemde mülkiye memurlarının sicillerinin kaydedilmesi için "Me'mûrîn kalemi müdürlüğü", tercüme-i hallerin kaydedildiği sicill-i ahlâk defteri oluşturulmuştur. Ayrıca kaza kaymakamlıklarına atanacak kaymakamların seçilmesine yönelik tercüme-i hâllerinin incelenerek sicill-i ahlâk düzenleme girişiminde de bulunulmuştur. Bunun yanı sıra bazı devlet dairelerinde de sicil tutma usulü uygulanmış olsa da tüm devlet personeli için düzenli ve daimi işleyecek bir yapı söz konusu değildi. Bu ihtiyaca yönelik öncelikle Bâbîâlî'de muvakkat Sicill-i Ahvâl Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon daha sonra daimi hale getirilmiş olup, Dahiliye Nezareti'nin idaresinde çalışmalarına devam etmiştir. Komisyonun çalışma esaslarının ve sicil muameleatının hangi usullere göre yürütüleceği 1879 tarihli Ahvâl-

⁶ Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 2017, S. L, s. 221-224.

⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1998, S. 12, s. 141.

⁸ Sarıyıldız, **Sicil-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu**, s.8. ; Atillâ Çetin, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 2005, S. 29, s. 89.

⁹ Çetin, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", s. 89.

i Me'mûrîn Sicili Komisyonu Ta'limâtı ile belirlenmiştir. Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun alt birimleri olarak merkez dairelerde Sicill-i Ahvâl Şubeleri, taşrada taşra teşkilatı olarak vilayet ve müstakil livalarda ise Sicill-i Ahvâl Husûsî Komisyonları oluşturulmuştur.¹⁰

Devlet memurlarının tercüme-i hâl varakaları umûmî ve husûsî sicillere kaydedilmiştir. Buna göre Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun tuttuğu defterler "Sicill-i Umûmî", her daire ve vilayetin tuttuğu defterler ise "Sicill-i Husûsî" olarak adlandırılmıştır.¹¹ Birinci sınıf memurların kayıtları doğrudan Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun tuttuğu Sicill-i Umûmî'ye işlenirken; ikinci sınıf memurların kayıtları önce ilgili nezaretin tutmuş olduğu Sicill-i Husûsî'ye işlenip, bundan sonra Sicill-i Umûmîye geçirilmiştir.¹²

Sicil muamelesine bağlı olarak sicill-i umûmî ve sicill-i husûsî defterleri üretilmiştir. Bunların dışında da muhtelif defter ve belgeler üretilmiştir. Bunlar fihrist defterleri, jurnal defterleri ve defatir-i mahsûsa olarak adlandırılan defterlerdir.¹³ Fihrist Defterlerinde, vukuâtan çıkan zeyiller üzerine memurların azil ve tayinleri, rütbe ve nişanları, memuriyet değişiklikleri gibi her türlü durum değişiklikleri kaydedilmiştir. Jurnal defterlerinde ise, tescilat kaleminde müsevvidlere havale edilen tercüme-i hâl varakalarının kaydedilmesi ile oluşmuştur. Tescilât Kalemi'nde tescil edilen tercüme-i hâl varakalarının numaralarının yazıldığı defter ya da komisyona tebliğ edilen padişah iradelerinin kaydedildiği defterler gibi çeşitli türdeki defterler ise 'defâtir-i mahsûsa' olarak anılmıştır.¹⁴ Bu defterler dışında tercüme-i hâl varakaları, tercüme-i hâl varakalarının hülâsası, tercüme-i hâl varakalarının tasdikli sûreti, vukuat cetvelleri, hülâsatü'l-kuyûd cetvelleri gibi çeşitli belgeler de üretilmiştir. Tercüme-i hâl varakaları Sicill-i Ahvâl Tâlimatı Umûmiyesi ikinci maddesine göre, Devletin çeşitli kademe ve birimlerinde görev yapan memurlarla, azledilenlerin, asil ve vekil, maaşlı ve maaşsız bütün devlet memurlarının vermek

¹⁰ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s. 7-17, 117.

¹¹ Çetin, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında", s. 91.

¹² Carter Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, çev. Gül Çağlı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 373.

¹³ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s.122,123.

¹⁴ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s.122,123.

zorunda olduğu bir belgedir.¹⁵ Sicil şubelerinden ve husûsî sicil komisyonlarından Sicill-i Umûmî Komisyonu'na gönderilen tercüme-i hâl varakaları vâride defterlerine kaydedilmiştir. Bu defterlere kaydedilen tercüme-i hâl varakaları tetkik ve tahkik edildikten sonra ilişkide bulunan belgelerle karşılaştırılarak bir hülâsa kaleme alınmıştır. Düzenlenen bu belgeye tercüme-i hâl varakası hülâsasası denilmiştir. Vukuât cetvelleri ise memurların; terfî, rütbe, nişan, ceza, görev değişikliği, istifa gibi durumlarında meydana gelen değişiklikleri gösteren belgelerdir. Sicil şubelerinden Komisyon-ı Umûmî'ye gönderilen veriler ışığında; memurların aded, sınıf ve derecesi, milliyet, kavmiyet, tabiiyetleri hakkında düzenlenen Komisyon istatistik cetvelleri ise hülâsatü'l-kuyûd cetvelleri olarak adlandırılmıştır.¹⁶

Bu kadar önemli belgeleri ve defterleri tutan Sicill-i Ahvâl Komisyonu, kullanılan mekanın yetersiz olması, personel eksikliği gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan en önemlisi ise komisyonun mali zorluklarla karşılaşmış olmasıdır. Devamlı mali sıkıntı çeken Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun tahsisatını artırabilmek için kaynak oluşturulma yolları aranmıştır. Bu kaynaklar; harçlar, pul bedeli ve salnâme gelirleri olarak belirlenmiştir. Tercüme-i hâl varakası sahiplerine verilen tasdikli belge sûretlerinden pul bedeli alınmıştır. Bununla birlikte kişiye verilecek tercüme-i hâl varakasının her tasdikli sûreti için komisyonun yapacağı masrafa karşılık harc-ı kaydiyye alınmıştır. Bir diğer tahsisat ise talep üzerine hazırlanan tercüme-i hâl varakasının tasdikli sûretinin arkasına 10 kuruş değerindeki pul yapıştırılmakta ve içinde 'harcı alınmıştır' ibaresi bulunan dikdörtgen şeklindeki mühür, pulun alt tarafına basılarak pul iptal edilmesi yoluyla temin edilmiştir.¹⁷ Bir diğer gelir ise Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye geliridir. Sâlnâme, bir yıllık olayları topluca göstermek üzere düzenlenen eserler için kullanılmış bir tabirdir.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde merkezî yönetimin, nezâretlerin, askerî kurumların, vilâyetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı bu

¹⁵ Talip Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnameler I", **Arşiv Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2000, S.2, s.97,99.

¹⁶ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s.19, 122-149.

¹⁷ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s.39-50.

¹⁸ Hasan Duman, **Osmanlı Yıllıkları (salnameler ve nevsaller)**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1982, s.17.

yayınlar kabaca resmî ve özel olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁹ Sâlnâmelerin en eski, en düzenli ve en uzun ömürlüsü Devlet Salnâmesi olarak da bilinen Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'lerdir.²⁰ Salnâmelerin resmîleri devlet, nezâret ve vilâyetlere ait olanlar şeklinde üç başlıkta ele alınabilmektedir. Resmî Salnâmeler yani Devlet Salnâmelerinin ilki 1263 (1847) yılında Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde çıkarılmıştır. Bu iş için tarihçi Hayrullah Efendi görevlendirilmişse de sâlnâme Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır.²¹ Devlet Salnâmesini hazırlama ve neşretme görevi 1888 yılından itibaren Sicill-i Ahvâl Komisyon-ı Umûmîsine verilmiştir.²² Sultan Abdülhamid'in iradesi üzerine bir ta'limât hazırlanmıştır. Bu ta'limâta göre Devlet, maaşları 1000 kuruş ve üzerinde olan devlet memurlarına salnâme almayı zorunlu tutmuştur. Salnâme hazırlama görevinin Sicill-i Ahvâl Komisyonu'na verilmesinden sonra ilk Mehmet Bey Matbaası'nda basılan salnâmeler sonraki yıllar ise Matbaa-i Âmire'de basılmış, dağıtımı ücretsiz olarak postahane tarafından yapılmıştır. 6 kuruşa satılan ilk salnâmenin ardından 1266 (1849-50) yılına ait üçüncüsünün fiyatı 5 kuruşa düşürülmüş, 1281 (1864-65) salnâmesi 10 kuruştan satışa çıkarılmıştır. 1310 (1892-93) yılına ait salnâmenin fiyatı bir mecidiyeye (19-20 kuruş) kadar yükselmiş, 1319 (1901) salnâmesi 19 kuruştan satılmıştır.²³

Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun zaman içerisinde sicil muamelatının çeşitlenmesi, iş hacminin artmasına sebep olmuştur. Buna karşılık personel yetersizliği ve maaş hususunda aksaklıkların yaşanması sicil işlemlerinin düzenli yürütülememesine, işlerin takibinin yapılamayarak muamele görmeyen evrakların birikmesine neden olmuştur. Sicil muamelatını düzenli hale getirmek üzere Sultan Abdülhamid'in iradesiyle Komisyon, 1894 yılında ıslah edilerek, yeniden yapılandırılmış müstakil ve daimi bir daire şekline dönüştürülmüştür.²⁴

¹⁹ Bilgin Aydın, "Salnâme", **DİA**, İstanbul, 2009, c.36, s. 51-54.

²⁰ Duman, **Osmanlı Yıllıkları**, s.18.

²¹ Bilgin Aydın, "Salnâme", **DİA**, İstanbul, 2009, c.36, s. 51-54.

²² Sarıyıldız, **a.g.e.**, s. 50.

²³ Aydın, "Salnâme", s. 51-54.

²⁴ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s. 30-33.

1877-1878 yıllarındaki olumsuz iç ve dış şartların bir gerekliliği olarak Osmanlı Devleti, bürokratik yapılanmasında merkeziyetçiliği ön plana alan yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu yeni düzenlemeler pek çok alanda olduğu gibi memur seçimi ve tayinlerinde de yeni bir yapılanmayı zorunlu hale getirmiştir.²⁵ Bu nedenle 23 Aralık 1896 yılına kadar müstakil bir komisyon olarak devam eden Sicill-i Ahvâl Komisyonu bu tarihte lağvedilerek Memûrin-i Mülkiye Komisyonu adıyla yeniden teşkilatlandırılmıştır.²⁶

Askeriye dışındaki memur ve müstahdemlerin tercüme-i hâllerinin tescili işlemleri Me'mûrîn-i Mülkiye Komisyonu bünyesindeki Sicill-i Ahvâl İdaresi tarafından yürütülmüştür. II. Meşrutiyet ve Kânûni Esâsî'nin ilanı ile birlikte memurların sicil uygulamalarında da değişiklik meydana gelmiştir. Umûmî sicil uygulanmasına son verilmiştir. Bundan sonra her daire kendi memurunu kendisi seçecek olup, her bir memur için kendi dairesi tarafından husûsî sicil dosyaları tutulması uygulamasına geçilmiştir. Bu değişikliklere bağlı olarak Me'mûrîn-i Mülkiye Komisyonu'nun görevi son bulmuş ve 12.10.1908 tarihinde lağvedilmiştir.²⁷ Bu tarihten sonra sicil işlemlerini yürütmek üzere Dahiliye Nezareti bünyesinde "Sicill-i Ahvâl-i Me'mûrîn Komisyonu" adıyla yeni bir heyet kurulmuştur.²⁸ Sicill-i Ahvâl-i Memûrîn Komisyonu 1922 yılına kadar görevini sürdürmüştür.²⁹

1.2. ŞEYHÜLİSLAMLIK MAKAMI

1.2.1. Şeyhülislamlık Makamının Ortaya Çıkışı

Lügatte "yaşlı kimse, reis, bilge" anlamlarındaki şeyh ile islâm kelimesinden oluşan şeyhü'l-islâm tabiri, İslâm dünyasında önde gelen ulemâ ve sûfilere verilen

²⁵ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s. 89.

²⁶ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s. 89,96; Kütükoğlu, "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ni Tamamlayan" s. 141; Talip Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Nizamnameler III: Memûrîn-i Mülkiye Komisyonu'nun Teşkili ve Vazifelerine Dair Yayınlanmış olan Nizamname", **Arşiv Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2001, S. 3, s. 45.

²⁷ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s.112,168.

²⁸ BOA Rehberi, s. 140.

²⁹ Çetin; Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında, s. 93.

bir şeref unvanı olarak X. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, daha sonra “âlimlerin en kıdemlisi, reisi” anlamını kazanarak bir unvan halinde kullanılmıştır.³⁰

Osmanlı Devletinde ise şeyhülislam unvanı hangi tarihlerde kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte resmi olarak ilk defa Fatih Sultan Mehmed’in hazırlattığı ‘Kânûnnâme-i Âlî Osman’³¹ da zikredilmiştir.³²

Osmanlı Devletinde ilk şeyhülislamın kim olduğu tartışmaları netlik kazanmamış olsa da Molla Fenârî, genellikle ilk Osmanlı Şeyhülislamı olarak kabul edilmektedir.³³ Bunun nedeni; Bursa Kadısı Molla Fenârî’nin 1425 yılında Bursa Müftülüğü’ne tayin edilmesi ve bu atama ile Şeyhülisamlık ve Müftülüğün başlangıcı olarak kabul edilmesidir.³⁴ Bunun dışında fetvâ makamının diğer görevlerden ayrılarak müstakil bir görev şeklinde icra edilmesi nedeniyle, ilk şeyhülislamın Fahreddin Acemi olabileceğini ileri süren kaynaklar da bulunmaktadır.³⁵

Osmanlı Devletinin son şeyhülislamı ise Mehmed Nuri Medenî Efendi’dir.³⁶ Molla Şemseddin Fenârî’den Mehmed Nuri Medenî’ye kadar, şeyhülisamlık 1425’ten 1922 tarihine kadar yaklaşık beş asır devam eden bir makam olup, bu süre zarfında 129 şeyhülislamdan, bazıları birkaç defa olmak üzere 185 Meşihat

³⁰ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, **DİA**, İstanbul, 2010, c.39, s. 91.

³¹ Bu kanunnamede şu şekilde bahsedilmektedir: ‘...ve şeyhülislam ulemanın reisidir. Ve muallim-i sultânî dahi serdâr-ı ulemadır. Vezir-i âzam onları riâyeten üstüne almak münâsibdir amma müftî ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdadır ve tasaddur ederler’ bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965, s. 175.

³² Mehmet Zeki Pakalın, “Şeyh-ül-islâm”, **OTDTS**, İstanbul, 1983, c.3, s. 348; “Osmanlı Devletinden önceki İslam Devletlerinde de şeyhülislam unvanının kullanımına rastlanmaktadır. Ancak Osmanlı Devletindeki kullanımından farklı olup, ilmiye sınıfının en yüksek makamını ve ulema mercisini temsil etmemekteydi. Bu toplumlarda daha çok ehl-i sünnet mezhepler ile ilgili fetva vermek, şer’i sorunları çözümleyebilmek gibi ilmi yönleri ile öne çıkan âlimlere şeyhülislam denilmiştir. Ayrıca bu kimseler için ‘imâdü’l-islâm’, ‘fahrü’l-islâm’, ‘rüknu’l-islâm’ gibi ünvanlar da kullanılmıştır.” bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 174-175 ; “Osmanlı Devletinin kurulduğu ilk yıllarda fetva vermekle görevli bazı kimselerin olduğu bilinmektedir. Ancak bu dönemde fetva kurumunun resmi bir yapı olarak işlevsel mi yoksa kadılık, hatiplik vb. görevlere sahip olanların görevlerinin yanı sıra fetva verme yetkisini de üstlendiği hususu net olarak bilinmemektedir” bkz. Esra Yakut, **Şeyhülisamlık:Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s.26-27.

³³ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, **Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006, s. 13; Ekrem Kaydu, **a.g.e.**, s. 201-209.

³⁴ İpşirli, “Şeyhülislâm”, s. 92.

³⁵ Yakut, **a.g.e.**, s. 27.

³⁶ Tahsin Özcan, “Mehmed Nûri Efendi”, **DİA**, Ankara, 2003 c.28, s.503-504.

değişikliği olmuştur.³⁷ Ebussuud Efendi şeyhülislam oluncaya değin şeyhülislam atamalarında/görevlendirilmelerinde belirlenmiş bir yöntem söz konusu değildi. Bu göreve büyük kadılık ve müderrislik yapmış olanlardan uygun görülenler getirilmiştir. Ancak Ebussuud Efendi'nin şeyhüislamlığından itibaren bu görev, Rumeli Kazaskerliği yapmış olan kişilere verilmiştir. Nadir olsa da Anadolu Kazaskeri ya da bu payelilerden olanlara da Şeyhüislamlık verildiği olmuştur.³⁸

Osmanlı Devleti'nde şeyhüislamların ataması padişahlar tarafından yapılmıştır. Ancak sadrazamların da söz konusu atamalarda birinci derecede etkileri olmuştur. Bazen padişah uygun gördüğü kişileri herhangi bir görüş almadan şeyhüislamlık makamına atarken zaman zaman sadrazamın görüşünü aldığı da olmuştur.³⁹ Bununla birlikte sadrazam azlinde de şeyhüislamların fetvalarının etkisi olduğu böylece dini ve siyasi iki makam arasında dengenin sağlanmaya çalışıldığı da görülmektedir.⁴⁰

İlk dönemlerde şeyhüislamlar, kendi isteği ile istifa edenler hariç olmak üzere 'kayd-ı hayat' şartıyla atanmışlardır.⁴¹ Bunun nedeni fetva makamının yüce kabul edilmesi ve bu makamın yüceliğinin azl ve nasbı kabul etmeyecek olduğu görüşünün hakim olmasıdır.⁴² Ancak bu durum zaman içerisinde değişikliğe uğramış olup, Kanuni Sultan Süleyman devri şeyhülislamı Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi'nin vazifesini bırakmak mecburiyetinde kalması ilk azil örneğidir.⁴³ Sonrasında III. Murad devri şeyhülislamı Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhi Efendi'nin azledilmesi üzerine şeyhüislamların azledilemezlikleri son bulmuştur.⁴⁴

Osmanlı Devleti ile birlikte, şeyhüislamın ilk defa siyasi idari sistem içerisinde resmîlik kazandığı ve şeyhüislam başkanlığında dini-idari bir

---

³⁷ Feridun Emecan v.d., **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1994, c.1, s. 269

³⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.177-178.

³⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 189-190.

⁴⁰ Dursun, **a.g.e.**, s. 323.

⁴¹ Aydın v.d, s. 15.

⁴² Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1988, S. VII-VIII, s. 279.

⁴³ Veli Ertan, **Tarihte Meşihat Makamı ve İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhüislamlar**, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1969, s.15.

⁴⁴ Aydın, **ag.e.**, s. 15.

örgütlenmenin olduğu görülmektedir.⁴⁵ Osmanlı devlet yönetiminde XV. yüzyıl ortasından XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar en önemli karar organı olan Divân-ı Hümâyûn'un asli üyeleri arasında şeyhülislam yer almamıştır.⁴⁶

XVI. yüzyılın ortalarına kadar İlmiye Teşkilatının hiyerarşik yapısı içerisinde kadiaskerler şeyhülislamlardan daha üstündü ve aynı zamanda Divân-ı Hümâyûn üyesiydi.⁴⁷ Ancak şeyhülislamlar şer'î bir mesele için ya da yanlış bir kararı düzeltmek üzere Divan-ı Hümâyûna zaman zaman davet edilmiş olsalar bile Divân-ı Hümâyûn asli üyesi olmamışlardır.⁴⁸ Şeyhülislamların Divân-ı Hümâyûn'un dışında tutulmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Şeyhülislamlık makamının Osmanlı klasik döneminde ilmiye teşkilatı içerisinde bazı atama görevleri olsa da idari faaliyetlerin dışında tutulmuş, şeyhülislamın manevi yönünün siyasi işlere karıştırılarak zedelenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Divânda yargı yetkisine sahip olmayan şeyhülislamın yerine yargı kadrosunun başı olarak şeriatla ilgili sorunları çözen Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinin varlığı daha işlevsel görülmüştür. Bunun yanı sıra şeyhülislamın manevi otoritesi nedeniyle vezir-i azamın hareket özgürlüğünü kısıtlayabileceği düşüncesi de bu durumun sebebi olarak görülmüştür.⁴⁹

Ancak XVI. yüzyıldan sonra şeyhülislamlık makamı kadiaskerliğin önüne geçmiş, şeyhülislamların yevmiyeleri artmış ve ilmiye teşkilatı içerisinde en yüksek makam haline gelmiştir.⁵⁰ Yaşanan bu değişiklikler İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi'nin fetva hizmeti ile vazifelendirilmeleri ile birlikte olmuş fetva görevinin önemi artmış ve bu kişilere müfti yerine şeyhülislam denilmiştir. Zamanla ilmiye sınıfının reisi olarak itibar edilmiş ve sadrazam ile aynı derecede tutulmuştur.⁵¹

⁴⁵ Davut Dursun, **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1989, s. 317.

⁴⁶ Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümâyûn", **DİA**, İstanbul, 1994, c.9, s. 430,431.

⁴⁷ Dursun, **a.g.e.**, s. 319.

⁴⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 178.

⁴⁹ Yakut, **a.g.e.**, s. 46,47,206.

⁵⁰ Dursun, **a.g.e.**, s. 320; Kemaleddin Taş, 'Osmanlı Yönetim Sisteminde Şeyhülislamlık Kurumu Sosyolojik Bir Çözümleme', **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2005, Y.1, S. 1, s. 83.

⁵¹ M. Tayyip Gökbilgin, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1977, s. 107; Abdurrahman Şeref, **Osmanlı Devleti Tarihi 1**, Kaynak Yayınları, İzmir, 1995, c.1, s. 205.

Ancak, şeyhülislamın fetva verme makamında olmasından dolayı derecesi manevi anlamda sadrazamdan daha yüksek konumda olmuştur.⁵²

1.2.2. Şeyhülislamın Görev ve Yetkileri

Şeyhülislamın temel görevi, şer'î meseleler ile ilgili kendine yöneltilen soruları dinin hükmü çerçevesinde açıklayan fetvalar vermektir. Müslüman halktan kişiler sorunları ile ilgili fetva isteyebildikleri gibi padişahların da zaman zaman savaş ilanı, barış ilanı, siyaseten katl kararı gibi önemli meselelerde fetva istedikleri görülmüştür.⁵³ Görüldüğü üzere kamu hukukunu ilgilendiren konulardaki fetvalar yöneticilerin, özel hukuku ilgilendiren fetvalar ise kişilerin talepleri üzerine verilmiştir.⁵⁴ Bu hususta şeyhülislamın devlet içindeki nüfuzunun ne kadar önemli ve üst düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislamın siyasi ve idari konularda ağırlığı önemli derecede artmış olup, şeyhülislamlara danışmak, gelenek haline gelmiştir.⁵⁵ Öyle ki bu asırda meydana gelen kapıkulu isyanlarında şeyhülislamın padişah aleyhinde fetva verdiği, padişah hal' veya katli konusunda fetva verecek mevkide oldukları görülmektedir.⁵⁶ Şeyhülislamlar ayrıca Osmanlı Devleti resmi bürokrasisi içinde yer alan, dini hizmetleri yürüten ve merkezi idari örgütlenmenin önemli birimlerinden birini oluşturan ilmiye teşkilatının başında bulunmaktadır.⁵⁷ Şeyhülislamın bir diğer görevi ise ilmiye teşkilatı atamalarıdır. Vilayet, sancak ve kaza müftüleri ile mevlevi şeyhlerinin, Hariç ve Dahil Medreseleri'nde kırk akçeden fazla alarak görev yapan müderrislerin, mevali denilen büyük kadı ve kazaskerlerin atamalarından XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar sadrazamlar sorumlu iken bu tarihte sonra bahsi geçen atamalardan şeyhülislamlar sorumlu olmuştur.⁵⁸

⁵² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 178.

⁵³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 200; Dursun, **a.g.e.**, s.326; Halil İncılık, "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet", **Osmanlı'da Din ve Devlet İlişkileri**, haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s. 104

⁵⁴ Fahreddin Atar, "Fetva", **DİA**, İstanbul, 1995 c.12, s. 486-496.

⁵⁵ Taş, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 188.

⁵⁷ Şükrü Karatepe, "Osmanlıda Din Devlet İlişkisi", **Osmanlı'da Din ve Devlet İlişkileri**, haz. Vecdi Akyüz Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s. 144.

⁵⁸ Dursun, **a.g.e.**, s. 326; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 179.

1.3. 19. YÜZYIL OSMANLI BÜROKRATİK YAPISINDA DEĞİŞİM VE BÂB-I MEŞÎHATİN KURULUŞU

1.3.1. Yenileşme Dönemi Şeyhülislamlık Kurumundaki Değişim

III. Selim ile başlayan ve II. Mahmud ile devam eden reform devrinde şeyhülislamın görev, yetki ve sorumluluklarının genişlediği görülmektedir. Fetva verme yetkisinin yanında yargıda son merhale olan temyiz görevi de şeyhülislamın nezaretine verilmiştir. İlmiye teşkilatı, şeyhülislamın başında bulunduğu bir teşkilat yapısına kavuşarak tüm şer'î işlerin ve kurumların nazırı şeyhülislam olmuştur. Bu anlamda şeyhülislamın Osmanlı merkez bürokrasisi içerisinde önemli bir konumda olduğu görülmüştür.⁵⁹ Devletin önemli meselelerinin görüşüldüğü Meşveret Meslisi XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde en etkin dönemini yaşamıştır. Bu toplantıların çoğuna III. Selim döneminde şeyhülislam, daimi üye olarak katılmış olup, verilen kararlarda da önemli rol oynamıştır. Bu durum da Şeyhülislamlık makamının, süreç içerisinde siyasi arenaya daha fazla dahil olmasının temelini oluşturmuş olup, yürütme meslislerinde yer almaya devam etmiş, yeni oluşturulan danışma meslislerine de üye olarak kabul edilmişlerdir.⁶⁰

Ancak Osmanlı Devleti'nin Batıdan esinlenerek yapmış olduğu bürokratik düzenlemeler, yeni oluşan kurumsal yapılanmalar, yeni açılan görev alanları önemli farklılıkları beraberinde getirmiştir. Söz konusu değişikliklere bağlı olarak Şeyhülislamlık müessesinin yetkileri etkilenmiş, kimi görevlerini yeni kurumlara devretmek zorunda kalmıştır. Şeyhülislamlık müessesinin devlet içerisinde nitelik ve nicelik yönünden geri plana itilmesine ve zaman içerisinde devlet mekanizmalarını dini yönden denetleme fonksiyonlarında uzaklaşmasını beraberinde getirmiştir.⁶¹

Bir yandan yeni nezaretlerin yetkisi altında kurulan nizamiye mahkemeleri ve yeni tarz okulların açılması ilmiye teşkilatının görev ve yetki alanını daraltırken öte

⁵⁹ İlhami Yurdakul, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 292-294.

⁶⁰ Yakut, **a.g.e.**, s. 47, 83-86.

⁶¹ Taş, **a.g.e.**, s. 92-94.

yandan birçok âlimin yeni açılan mahkemelerde, okullarda, Evkaf Nezareti ile bağlantılı diğer kurumlarda istihdam edildiği de görülmektedir.⁶² Verdiği fetvalarla savaş ve barış şartlarını oluşturan, önemli konularda karar merkezi olan, eğitim ve yargıdan sorumlu bulunan Şeyhülislamlık makamının uhdesindeki görevler XIX. yüzyılda azalmaya başlamıştır. Eğitim, öğretim, yargı, vakıflarla ilgili hizmetlerin büyük kısmı Adliye, Maarif, Evkaf Nezaretlerine verilirken, fetva sorumluluğu ile medreselerdeki öğretim ve Şer‘iyye Mahkemelerinden yine şeyhülislam sorumlu olmaya devam etmiştir.⁶³

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, devlet birimlerinin hızla büyüdüğü ve gittikçe artan personel ihtiyacının yeni tarz okullardan mezunlarla karşılandığı buna bağlı olarak da ulemanın devlet yapısı içerisindeki ağırlığını ve önemini kaybetmeye başladığı görülmektedir.⁶⁴ Ulemanın etkinliğini kaybetme sebebi; devlet yapısında meydana gelen değişikliklerle birlikte bu süreçte geleneksel dini eğitim almış kimselerin imparatorluğun karşı karşıya kaldığı yeni problemleri etkili olarak kavrama ve bu konularda görüş beyan etme hususunda yetersizliğinden de kaynaklanmıştır.⁶⁵

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra devlet, parlamenter tarzda yönetilmeye başlanmış ve bu tarihten sonra şeyhülislamların siyasi vasıfları, ferdi ve şahsi varlıkları ortadan kalkmıştır.⁶⁶

1.3.2. XIX. Yüzyıl Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Değişimin Personel Politikasına Etkisi

Osmanlı Devletinin siyasi, idari, sosyal çehresinin değiştiği XIX. yüzyıl II. Mahmud ile birlikte yenileşme çabalarının başladığı; Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ve Kanunî Esasi’nin ilan edildiği, reformların yapıldığı ve bununla

⁶² Amit Bein, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri ve Geleceğin Muhafızları**, çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 14.

⁶³ İrfan Yücel, “Diyanet İşleri Başkanlığı” **DİA**, Ankara, 1994, c.9, s. 455.

⁶⁴ Bein, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁵ Carter V. Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform**, çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 53,54.

⁶⁶ Ertan, **a.g.e.**, s. 15.

birlikte sivil bürokratik yapının değiştiği, merkezileşmenin tesis edilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Türk modernleşmesi açısından bir dönüm noktası olan bu devir, günümüzü de etkileyen gelişmelere temel oluşturmuştur.⁶⁷ Yeni personel politikalarının gelişmesi, yeni kanun ve kurumların oluşmasında Tanzimat Fermanı'nın etkisi büyüktür. Bu dönemde çıkarılan ilk kanun, memur hukukunu ihtiva eden ceza kanunnamesi olmuştur. Memurlarla ilgili suçlara bakmak, idari ve hukuki düzenlemeleri yapmak üzere de “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye” kurulmuştur. Bu anlamda, memur yetiştirmek üzere okulların açılması, ihtisas için yurtdışına memurlar gönderilmesi, personel yetiştirmek üzere meslek okullarının açılması, memurlarla ilgili tayin, terfî, rütbe, ceza vb. gibi özlük haklarında da düzenlemeler bu dönemde yapılmıştır. Yeni memur alımları için kullanılacak esaslar belirlenirken, göreve devam eden eski memurlar da düzenlemelere tabi olmuşlardır.⁶⁸

Personel politikasına yönelik değişimlerin olduğu bir diğer gelişme ise Islahat Fermanı'nın ilanıdır. İnsanların tabii haklarının korunmasının ötesinde Islahat Fermanı ile Osmanlı tebasının din ve ırk farkı gözetilmeksizin kanun önünde eşitliği kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak gayrimüslimler de devlet memurluklarına tayin edilebilmek, eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilebilmek gibi haklara sahip olabilmişlerdir. Söz konusu maddelere bağlı olarak merkez ve taşra bürokrasisinde yer alan gayrimüslimlerin sayısı artmıştır.⁶⁹ II. Meşrutiyet'in ve Kanûnî Esâsî'nin ilan edilmesiyle birlikte, personel sicil uygulamasında farklı bir usul ortaya çıkmıştır. Bu hükümlere göre her daire memurunu kendisi seçecek olup, her memur için kendi dairesi tarafından husûsî sicil dosyaları oluşturulmasına karar verilmiştir ve umûmî sicil uygulamasına son verilmiştir.⁷⁰

II. Mahmud dönemi ve sonrasında merkezi yönetimde yapılan düzenlemeler ile çalışmaları belirli uzmanlık alanı ile sınırlı olmayan eski kurumların yerine, yeni

⁶⁷ Ali Akyıldız, “Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1995, S. XV, s. 221.

⁶⁸ Selçuk Sarı, “II. Abdulhamid'in Bürokrasiyi Güçlendirme Faaliyetleri: Personel Denetiminin Kurumsallaşması”, **Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi**, ed. Kemal Ataman, İsmail Güler, Vejdi Bilgin, Bursa, Bursa Akademi, 2017, s. 86-88.

⁶⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1954, s. 2,6.

⁷⁰ Sarıyıldız, **a.g.e.**, s. 168.

ihtiyaçları karşılamak üzere uzmanlık gerektiren kurumlar oluşturulmuştur.⁷¹ Bürokratik teşkilat yapısı içerisinde kadro ve işlem hacminin büyüdüğü, istihdam edilen memur sayısının arttığı, idari mali ve askeri yönden merkezizetiliğin arttığı bir dönem olmuştur. Bu durum klasik Osmanlı bürokratik geleneğinde farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Modern bürokrasideki bu yenilikler; yazışma dil ve üslubunun, hat eşidininin, yazışmalardaki unvan ve hitapların sadeleşmesini sağlarken bürokratik işlem hızını arttırmıştır. Bununla birlikte modern bir tasnif ve dosyalama sisteminin de ortaya çıktığı da görülmektedir.⁷²

Bu reformlara bağlı olarak Osmanlı Devlet Teşkilatında görev yapan memurlara ait evrakların tutulması, bu personel ile ilgili işlere bakan yeni dairelerin oluşturulması, memuriyetin yapısı, memuriyetin işlevselliği görev ve sorumlulukları açısından değişiklikleri de beraberinde getiren bir dönem olmuştur.

1.3.3. Bâb-ı Meşihat Kurumunun Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının reisi konumundaki şeyhülislâmın görev yaptığı resmi makam olarak tanımlanan Bâb-ı Meşihât; tarihte “meşihat”, “meşihat d'iresi”, “makm-ı meşihat”, “meşihat-i islmiyye”, “şeyhülislam kapısı” ve “dru'l-istit”, “bâb-ı fetvâ”, “bâb-ı vl-yı fetvâ”, “fetvâhâne”, “fetvâhâne-i l” gibi çeşitli isimlerle de ifade edilmekteydi.⁷³

Osmanlı Devleti klasik döneminde, yetkililerin görevlerini yürüttükleri resmi bir daire olmayıp, elverişli ise kendi konaklarının selmlık kısmı, değilse Topkapı Sarayına yakın mahallerde kiraladıkları konaklar resmi makam olarak kullanılmıştır.⁷⁴ Sabit hkmet daireleri inşa edilene kadar bu konakların, genellikle hkmet daireleri olarak kullanılması usulü şeyhülislamlar için de geçerli olmuş ve

⁷¹ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletifim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24,103.

⁷² İlber Ortaylı, “Osmanlı Kanıaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)-Bildiriler**, İstanbul, 1988, s. 153-168.

⁷³ Ferhat Koca, “Meşihat-i Islmiyye'den İstanbul Müftülüğü'ne Fetvâhane”, **Din ve Hayat**, 2015, S. 24, s. 33. ; İlhami Yurdakul, Bilgin Aydın, “şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2014, c. 12, S. 23, s. 380. ; Pakalın, “şeyh-lislm”, **a.g.e.**, c.3, s. 347 ; İpşirli, **a.g.e.**, s. 91.

⁷⁴ Yurdakul ve Aydın, **a.g.e.** s.380, 381; İlhami Yurdakul, **Osmanlı İlmie Merkez Teşkilatın'nda Reform**, s.23.

Şeyhülislam değişikliklerine bağlı olarak Şeyhülislamlık makamının yeri de sürekli değişmiştir.⁷⁵ Devlet dairesi uygulaması ise aşamalı olarak hayata geçirildi. XVII. yüzyıl başlarında Ağa Kapısı, Osmanlı Devleti'nin en yüksek rütbeli memurlarından biri olan Yeniçeri Ağası makamı olarak inşa edilirken, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Topkapı Sarayı Alay Köşkü karşısında bulunan eski sadrazam Halil Paşa'nın sarayı tahsis edilerek sadrazamlara mahsûs bir Paşa Kapısı meydana getirilmiştir.⁷⁶ Şeyhülislâmlık merkez teşkilatının ihtiyaç duyduğu sabit bir mekana kavuşması ise 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra "Ağa Kapısı" isminin "Fetvâhâne" olarak değiştirilerek, Fetvâhâne'nin şeyhülislamlara sabit bir mekan olarak tahsis edilmesi ile olmuştur.⁷⁷

Devlet kurumlarında merkeziyetçiliği esas alan bir takım idari reformların yapıldığı Sultan II. Mahmud devrinin en önemli icraatlarından biri Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olarak görülmektedir.⁷⁸ 1530'lu yıllardan Ocağın lağvedildiği 1826 tarihine kadar Yeniçeri Ağasının makamı olan Ağa Kapısı, bu tarihten itibaren Sultan II. Mahmud'un Hatt-ı Humâyunu ile şeyhülislamlara tahsis edilmiştir. Padişah ayrıca, yeniçerilere ait olan hatıraların unutulması amacıyla 'Ağa Kapısı' isminin değiştirilerek 'Fetvahane' olarak isimlendirilmesini irade buyurmuştur.⁷⁹ Ancak bu tarihlerde Sirkeci'de çıkan yangından etkilenen Bâbîâli kurumları, çalışmalarını sürdürmek üzere Ağa Kapısı'na nakledilmiştir. Bu sebeple Meşihat Dâ'iresi'nin Ağa Kapısı'na taşınması 1827 yılında ancak mümkün olabilmıştır.⁸⁰

1836 yılına kadar Fetvahane'de yalnızca şeyhülislâm, fetva emini ve maiyetlerindeki memurlar görev yaparken, bu tarihten sonra yapılan düzenlemelerle Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ve İstanbul Kadılığı da bu mekana taşınmıştır.⁸¹

⁷⁵ Yurdakul, **a.g.e.**, s. 23-31.

⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 249-250.

⁷⁷ Aydın v.d., s. 17.

⁷⁸ Kemal Beydilli, "Vak'a-yı Hayriyye", **DİA**, İstanbul, 2012, c.42, s. 454.

⁷⁹ Ferhat Koca "Fetvâhâne", **DİA**, İstanbul, 1995, c.12, s. 496; Yurdakul ve Aydın, **a.g.e.** s. 382.

⁸⁰ Esra Yakut, "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislamlık Kurumu Bâb-ı Meşihat", **Ağa kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü**, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, TDV, Ankara, 2019, s. 28.

⁸¹ Mehmet İpşirli, "İstanbul Kadılığı", **DİA**, İstanbul, 2001, c.23, s. 306; Bilgin Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine ait Tetkikler", **İstanbul Araştırmaları**, İstanbul, 1998, S.6, s. 75.

Böylelikle Bâb-ı Meşihat, Osmanlı Devleti merkezi ilmiye teşkilatının bütün olarak temsil edildiği bir makam haline gelmiştir.⁸² Günümüzde İstanbul Müftülüğüne ait olan bu mekan, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından önce Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'ne dönüştürülmüş, 1924'te hilâfetin ilgasıyla birlikte bu vekâlet kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.⁸³

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1879 tarihi ile sicill-i ahvâl kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Her memurun vermekle yükümlü olduğu ve sicil kayıtlarının esasını oluşturan tercüme-i hâl varakası şeriye memurları tarafından da verilmesi zorunlu hale getirilmiştir. 1892 tarihine kadar söz konusu sicil işlemlerini yürütecek bir daire, kalem mevcut değilken bu tarihten sonra Bâb-ı Fetvâ Sicil Şubesi oluşturulmuştur. Bu tarihe kadar seraskeri, bahriye, maarif, sıhhiye zabtiye, mülkiye ve askeriye-i tekaüd, umûr-ı mülkiye-i tıbbiye nezaretlerinin ve ziraat bankasıyla Divân-ı muhasebatın sicili için müstakil görevli memurlar yoktu. Tescil işleri fahri olarak diğer memurlar tarafından yürütülmüştür. Ocak 1893 tarihinde Bâb-ı Fetvâ Sicil Şubesi sicil işlerini yürütmek üzere Meşihat Mektubî Kalemi Mümeyyizi Şerif Ahmed Remzi Efendi Müdür, Fetvâhâne-i İlâm-ı Şeriye Mukayyidi Mehmed Reşad Efendi Muavin, Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm Başkatibi Muavini olan Mehmed Şerafeddin Efendi Başkatip, Muhâsebe-i İlmiye Katiplerinden Bahaeddin Efendi Muavin, Tophane Mahkemesi Katiplerinden Mehmed Nuri Efendi Mukayyid, Anadolu Kazaskerliği Vekâyi Kalemi Katiplerinden Ziya Efendi Mübeyyiz olarak görevlendirilmiştir.⁸⁴

⁸² Aydın, v.d., a.g.e, s.17 ;Yurdakul ve Aydın, a.g.e. s. 383.

⁸³ Ferhat Koca, "Şeyhülislâm", **DiA**, İstanbul, 2010, c.39, s. 95.

⁸⁴ BOA, ŞD, 2607/41-75; Sarıyıldız, Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu, s. 67.

İKİNCİ BÖLÜM

BÂB-I MEŞÎHAT SİCİLL-İ AHVÂL DÂ'İRESİ'NİN ARŞİV MALZEMESİ

2.1. BÂB-I MEŞÎHAT ARŞİVİ EVRAK SİSTEMİ

2.1.1. Dosya Usulü Öncesi Bâb-ı Meşîhat Arşivi Evrak Sistemi

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde arşiv belgelerini biriktirme ya da koruma ortamı oluşmadığından, bu dönemlere ait belgelerin sayısı oldukça azdır. Bunda savaşlar, saltanat kavgaları, devletleşme sürecinin tamamlanmamış olması, istilalar, iç karışıklıklar etkili olmuştur.⁸⁵ Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin nasıl bir kayıt geleneğine sahip olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte, kendinden önceki Türk-İslam idare geleneğinin etkisi altında bir kayıt sistemi oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Abbasiler zamanında hayata geçirilmiş olan “defter” sisteminin, Osmanlılarda Kanuni'den itibaren bilinen ilk kayıt sisteminin oluşturulmasına kaynaklık etmesi, bu sistemin Osmanlıların ilk dönemlerinde de uygulandığı olasılığını güçlendirmektedir. Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerle ilgili kesin hüküm içeren yazışmalar ilgili kalemlerde saklanan defterlere kaydedilmiştir. Klasik dönem Osmanlı bürokrasisinde kayıt ve arşiv uygulamalarında bu defterler önemli bir yere sahiptir.⁸⁶ Osmanlılarda fermân, berât, nâme gibi belge türlerinin sûretleri defterlere kaydedilmiş ancak belge olarak saklanmamıştır. Çeşitli dairelerin ve bunların alt birimlerinin divanlarında alınan kararlar da defterlere işlenmiştir. Bu defterler ise, yıllara göre düzenlenerek kurum arşivinde (mahzenlerde) saklanmıştır. Söz konusu defterler dışında bürokrasiye ait işlem görmüş belgeler de bulunmaktadır. Bu belgeler müsveddeleriyle birlikte aylık olarak torbalara konulmuştur. Bir aylık

⁸⁵ **Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı dönemi I)**, yay. haz. Uğurhan Demirbaş ve öte., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000, c.1, s. 5,6.

⁸⁶ İshak Keskin, “Osmanlı Arşivciliğinin Teorik Dayanakları Hakkında” **Türk Kütüphaneciliği**, 2007, c. 21, S.3, s. 285,287.

belgeleri içeren bu torbaların üzerine ait olduğu dairenin adı ve içerdği tarihleri belirten bir not yazılmış ve çoğunlukla deri kaplanmış sandıklarda saklanmıştır. Her dairenin gün içinde oluşan belgeleri bir tomarı, her ayın tomarlarından oluşan belgeleri ise bir torbayı oluşturmuş; her yılın torbaları da bir veya gerekli durumlarda daha fazla sandık içine konulmuştur. Her sandığın üzerine, o sandık içinde bulunan belgeleri niteleyen etiketler yapıştırılmıştır.⁸⁷

Devletin istikrara kavuştuğu yıllardan itibaren arşiv malzemesinin yoğunlaştığı görülmektedir. İstanbul'un fethedilmesi ve özellikle Kanuni döneminden itibaren düzenli arşiv malzemesi bulunmaktadır. İstanbul'un fethedilmesinden sonra devletin resmi belgelerinin arşivlendiği ilk mekan Yedikule'dedir. Sonrasında ise Atmeydanı'nına nakledilmiştir. Dîvân-ı Hümayûn toplantılarının düzenli yapıldığı dönemde ise Dîvân, Topkapı Sarayı Kubbealtı Dâ'iresi'nde toplanmıştır. Bu dairenin yanında bulunan Hazine-i Âmire'de ise devletin hazinesi ile birlikte Dîvân için gerekli defterler sandıklar içerisinde muhafaza edilmiştir. Vesikalar kronolojik olarak sıralanarak mahzenlerde saklanmış olup, evraklar önem derecesine göre atlas ya da adi kumaştan yapılmış mahfaza ve torbalara konularak saklanılmıştır.⁸⁸

Dîvân toplantılarının önemini kaybetmeye başladığı dönemde ise Devletin arşiv malzemesi, Sultanahmet'te Sarây-ı Atîk denilen mahzende, Bâbiâli'ye yakın Tomruk Dâ'iresi'nde ve Bâb-ı Hümayûn'un üst kat odalarında, maliye evrakları ise Sultanahmet'teki Çadır Mehterleri Kışlası'nda muhafaza edilmiştir.⁸⁹ XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Bâb-ı Asafî daha sonra da Bâb-ı Âlî önem kazanmaya başlayınca belgelerin korunduğu mekanda da değişikliğe gidilmiş, evraklar yakınlarındaki mahzenlere yerleştirilmiştir.⁹⁰

⁸⁷ Fatih Rukancı, "Osmanlı Devleti'nde Arşivcilik Çalışmaları", **Türk Kütüphaneciliği**, 2008, c. 22, S.4, s. 415,417.

⁸⁸ Ali Akyıldız, "Hazîne-i Evrak'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 70; İbrahim Baş, "Osmanlı Ve Cumhuriyet Dönemi'nde Arşiv İdaresi, Arşivcilik Ve İlk Tasnif Çalışmaları", **Arşiv Dünyası**, İstanbul, 2019, c.6, S.2, s. 149,150.

⁸⁹ **Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı dönemi I)**, s. 5,6.

⁹⁰ Atillâ Çetin, "Osmanlı Arşivciliğine toplu bir bakış" , **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, 1984, c. XXXIII, S. 2, s. 55.

Bâbîâlî'nin teşekkül etmesiyle Osmanlı idaresinde etkili olan ve bünyesinde evrak biriken dört ana daire ortaya çıkmıştır. Bunlar; Bâb-ı Âlî, Bâb-ı Defterî, Bâb-ı Seraskerî ve tezimizin konusu olan Bâb-ı Meşîhattir.⁹¹ Bâb-ı Meşîhat, Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile Ağa Kapısı denilen ve günümüzde İstanbul Müftülüğü'nün bulunduğu alanda teşekkül etmiş ve şeyhülislamlara, daimi ikamet yeri ve resmi daire olarak verilmiştir. Ayrıca bu alanda İstanbul'un çeşitli semtlerindeki Şer'î Mahkeme sicillerinin, arşiv binası tesis edilerek burada toplanması ise 1312 (1894) yılında gerçekleşmiştir.⁹²

Osmanlı Devletinde evrak sistemi zaman içerisinde değişimler geçirmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar gelen evrakın ayrı bir belgede telhisinin çıkarılması ya da şifahen arz edilerek muamelesinin yapılması gibi istisnalar olsa da çoğunlukla muameleler, gelen evrak üzerinden yapılarak tek bir belge üzerinden yürütülmüştür. Gelen yazılara verilen cevaplar kalemler tarafından yine aynı belge üzerine kaydedilmiştir. Bu usul, büroların leff adı verilen ve gelen evrakla ilgili işlemlerin ayrı kağıda yazılması esasına dayanan sistemin kabulüne kadar devam etmiştir. Gelen evrakın muamelesi bittikten sonra cevabi yazının bir sûreti defterlere kaydedilmiştir. Bu klasik kalemiye usulü Tanzimatla beraber kurulan nezaretlerde de bir müddet devam etmiş olup, Bâb-ı âlî evrak odasının kurulması ile kalemiyeden daire veya büro sistemine geçiş başlamıştır.⁹³ 1826 yılında eski Ağakapısı'nın yerinde kurulan Bâb-ı Meşîhat'te de aynı gelişmeler yaşanmıştır. Söz konusu değişikliklere bağlı olarak Meşîhat arşivi evrakı da dosya usulü öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana seriden meydana gelmiştir. Birincisi dosya usulü öncesinde gelen evrakın muamelesi bittikten sonra paketler halinde saklandığı seridir. İkinci seri ise dosya usulü sisteminden sonra gelen ve giden evrak sûretlerinin bir arada muhafaza edildiği seridir. Dosya usulünün başlangıcına kadar arşiv vesikaları zarflar ya da paketler içerisinde muhafaza edilmiş ve evraklar, muamelenin bittiği tarihi esas alan bir numara ile tek bir seri teşkil edecek şekilde arşivlenmişlerdir. Meşîhat

⁹¹ BOA Rehberi, s. 7,9.

⁹² Necati Aktaş, Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", **DİA**, İstanbul, 1992 c.5 s.122; BOA Rehberi, s. 9.

⁹³ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, "Bab-ı Meşîhat Arşivi Evrakı ve Defterleri", **Ağa Kapısından Şeyhülislâmlığa: İstanbul Müftülüğü**, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, TDV, Ankara, 2019, s. 273-275.

Arşivi'ni oluşturan evrak serilerinden dosya usulü öncesi evraklar, günümüzde İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi altında muhafaza edilirken; Müftülüğün bodrumunda dosya usulüne geçildikten sonraki evraklar muhafaza edilmektedir.⁹⁴

2.1.2. Dosya Usulü Sistemine Geçiş ve Dosya Sisteminin Gelişimi

Osmanlı Devletinde modern arşivcilik çalışmaları Tanzimat döneminde başlamış ve gelişmiştir. II. Mahmud devrinden itibaren kurulmaya başlanan yeni teşekküller, okullar ve nezaretler arşiv malzemelerinin tanzimi ve korunması hususunda da yeniliklerin başlangıcı olmuştur.⁹⁵ II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinden itibaren bürokrasinin büyümesi, gelişmesine bağlı olarak daireler arasındaki evrak sayısında artış meydana gelmiştir. Bu yüzyıla kadar tek bir belge ilgili kalemlerde dolaşarak, buralarda mütalaa ve şerhler eklenerek karara bağlanırken bu yüzyıldan itibaren belgelerin sayıca artması evrakların yeni bir sistemle tasnif edilmeleri ve muhafaza edilmeleri ihtiyacını doğurmuştur.⁹⁶

Osmanlı Devleti'ndeki modern arşiv çalışmalarının ilki Maliye Nazırı Safveti Paşa tarafından atılmıştır. Buna göre Maliye Nezareti'ne dönüştürülmüş olan Bâb-ı Defteri döneminden kalan ve Topkapı Sarayı Enderun Hazinesi'nde saklanan defter ve belgeler ait olduğu kalemlere göre tasnif edilerek depolara konulmuş, saklanmasında lüzum görülmeyen belge ve defterler de imha edilmiştir. 1846 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın Sadrazam olmasıyla birlikte Osmanlı Devletinde modern arşivcilik çalışmaları, daha köklü, daha ileri bir boyutta uygulanmaya başlanmıştır. Arşiv defteri ve evraklarının düzenli ve sağlıklı koşullarda saklanabilmesine yönelik Devlet Arşivi hüviyetinde Hazîne-i Evrâk adıyla bir binanın inşasına karar verilmiştir.⁹⁷

⁹⁴ Bilgin Aydın, Osmanlı Yenileşmesi Döneminde Bab-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 40-48

⁹⁵ Atillâ Çetin, "Osmanlı Arşivciliğine toplu bir bakış", s. 56.

⁹⁶ Akyıldız, Osmanlı Bürokrasisi, s. 141,142.

⁹⁷ Baş, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde Arşiv İdaresi, Arşivcilik Ve İlk Tasnif Çalışmaları", s. 151; Atillâ Çetin, "Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış", s.56,57; Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı dönemi I), s. 10,11.

Bu değişikliklere bağlı olarak arşiv-bürokrasi münasebetini ortaya koyacak iki kurum ortaya çıkmıştır. Bir yandan eski belgelerin tek bir merkezde, emniyetli biçimde tasnifi, düzenli biçimde muhafaza edilebilmesi ve gerektiğinde kolaylıkla ulaşılabilmesini sağlayacak olan ‘Hazine-i Evrâk’ denen modern arşiv, diğer yandan da gerek Bâb-ı âlî’ye gelen ve gerekse buradan taşraya vs. yerlere yazılan evrakın akışının düzenli ve aksamadan yapılabilmesi için Bâb-ı âlî Evrak Odası’nın kurulmasıdır.⁹⁸ 1846 yılında Hazine-i Evrâk, 1848 yılında Bâb-ı Âlî Evrak Odası’nın kurulması bu anlamda yaşanan önemli gelişmelerdendir.⁹⁹ Hazine-i Evrak’ın kuruluş amacı; 19 Zilka‘de 1262 (8 Kasım 1846) tarihli İrade-i Seniyye’de ‘mühim işlere ait ve devletin senetlerinden sayılan resmi belgelerin bir yerde toplanması ve korunması maksadıyla tesis olmuştur’ şeklinde ifade edilmiştir. Sonradan Bâb-ı Âlî Hazine-i Evrakı olarak anılan bu arşiv, diğer Osmanlı arşivlerine de örnek olmuştur.¹⁰⁰ Hazine-i Evrak’ın kuruluşu zincirleme bir etki ile Bâb-ı Âlî Evrak Odası’nın kurulmasını gerektirmiştir.¹⁰¹

Bâbîâli Evrak Odası’nın tesisinden sonra, nezaretler ve diğer resmi kurumlarda da evrak odaları teşkil edilmiş olup, büyük ölçüde Bâbîâli Evrak Odası’nın usulüne uygun olarak mumalelerini yürütmüşlerdir. Nitekim buna bağlı olarak Bâb-ı Meşihat evrak kayıt sistemi ile Bâbîâli Evrak Odasının evrak kayıt sistemi benzer yapıdadır. Buna göre vilayet ve nezaretler için ayrı ayrı amed-reft (gelen-giden) defterleri tutulmuş olup, nezaretler dışında kalan dairler için de “müteferrika” isminde bir defter muamaleler için tutulmuştur. Günümüz kayıt sisteminin temelini oluşturan bu sistem XIX. ve XX. Yüzyılda gelişerek bugünkü şeklini almıştır.

Bâbîâli Evrak Odası’nın 24 Şevval 1277 (5 Mayıs 1861) tarihinde yayınlamış olduğu nizamnamede gelen evrakın kaydedilmesinden arşive intikaline kadarki süreç anlatılmıştır. Buna göre süreç şu şekilde ilerlemektedir;

⁹⁸ Murat Candemir, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 56; Akyıldız, “Tanzimat Döneminde Belgelerin”, s. 235.

⁹⁹ Mehmet İpşirli, “Bâbîâli”, **DİA**, İstanbul, 1991, c.4, s. 385.

¹⁰⁰ Atillâ Çetin, “II. Meşrutiyet Döneminde Arşiv Çalışmaları”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 1988, S. 20, s. 39.

¹⁰¹ Candemir, **a.g.e.**, s. 38.

- Bâb-1 Meşîhate gelen evrak, Evrak Odası tarafından açılır,
- Şeyhülislam veya müsteşarı gelen evrakı görür ve ilgili daireye havale eder
- İlgili daireye verilmeden önce amed (gelen) defterine kaydedilir.
- Evrak kaydedildikten sonra evrak memuru tarafından ilgili mahale götürülür.
- Evrak, götürüldüğü dairedaki evrak memuru tarafından zimmetle alınır. Yani evrağı teslim aldığına dair Evrak Odası'na ait defteri imzalar
- Evrak memuru, gelen evrakı kendi defterine kaydeder.
- Evrak, cevabı yazılmak üzere Mektubi Odası'na verilir. Burada önemli yazılar bizzat mektupçu tarafından kaleme alınır. Şayet Evrak Odası mümeyyizi veya müdürleri tarafından yazılmış bir müsvedde var ise mektupçu bu yazıyı okuyup tetkik eder.
- Evrak Odası mümeyyizi veya müdürleri tarafından kaleme alınacak evrak için mektupçu hangi müsevvid tarafından kaleme alınacağına karar vererek, üzerine tarih koyar ve havale eder. Havale olunan evrakları, mektubi kalemi evrak memuru dağıtır.
- Müsevvidin hazırladığı yazı mübeyyizlar tarafından temize çekilir.
- Bu müsveddeler mümeyyiz ve müdürler tarafından kontrol edilip tashihleri yapıldıktan sonra mektupçu'ya gönderilir.
- Mektupçu da yazılara, doğrudan “yazıla” veya önemine göre “takdim” işaretleri koyarak şeyhülislama gönderir.
- Şeyhülislam yazıyı tashih ettikten sonra tebyiz edilmesi için üzerine “yazıla” işareti koyar.
- Evrak tebyiz edildikten sonra mukabeleci unvanlı bir memur, yazıyı satır atlama, eksik yazılma gibi hatalara meyil verilmemesi adına okur.

- Mühürdar yazıyı şeyhülislama götürür. Mühürdar, evraka tarih atarak mühürler

- Şeyhülislam, tüm bu muameleleri tamamlamak üzere, elindeki evrak tahriratsa mühürler; tezkire ise imzasını atar.

- Evrak, evrak odasında, onu kaydeden memura verilir.

- Evrak memuru kaydı kapatır. Zarfa adres yazarak hazırlandıktan sonra gideceği nezaret veya vilayete göre kapıçuhadarına teslim eder. Tüm bu süreç sonunda Meşihat Dâ'iresinde defter ve evrak olmak üzere iki arşiv malzemesi meydana gelmiş olur.¹⁰²

Kelime olarak bölümleme, sınıflama, bölümlemek, sınıflamak anlamlarına gelen “tasnif”, arşivcilik anlamında arşiv ve arşivlik malzemenin kolaylıkla bulunması ve kullanılabilmesi için belli bir sisteme göre belgelerin sıraya konması, düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Arşiv evrak ve defterlerindeki arşiv belgesi ve arşivlik belgelere gerektiğinde daha hızlı nasıl ulaşılabilir düşüncesi “Tasnif Sistemleri” nin geliştirilmesine neden olmuştur. Aranılan belgenin kolaylıkla bulunabilmesi, hizmete sunulup, tekrar yerine konabilmesi için mezkûr belgelerin belli bir tasnif metodu, tasnif sistemi ve tasnif usulüne göre yapılmış olması gerekmektedir.¹⁰³

Dosya usulü tasnif; tasnif çalışması sırasında arşiv malzemesi ve arşivlik malzemenin asli düzenini bozmadan belgelerin klasör ve dosyalarda konu bütünlüğünü koruyarak gerçekleştirilen tasnif usulüdür.¹⁰⁴ 1892 yılında Sadrazam Cevat Paşa zamanında Hazine-i Evrak'ta ve diğer devlet dairelerinde belgelerin muhafazası ve arşivlenmesinde dosya usulü sistemine geçilmiştir.¹⁰⁵ Osmanlı merkez bürokrasisinde dosya usulüne geçiş ve uygulaması hususu; devlet daireleri ve

¹⁰² Aydın, Osmanlı Yenileşmesi., s. 3,4, 49 ; Elif Şentürk, Osmanlı Belgeleri İçin Bir Üstveri Standardı Çalışması: Meşihat Arşivi Örneği, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s. 81,82.

¹⁰³ İbrahim Baş, “Türk Arşivleri’nde Tasnif ve Tasnif Sistemleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, c.7, S.1, s. 53-57.

¹⁰⁴ İbrahim Baş, “Osmanlı’dan Günümüze Türk Arşivlerindeki Tasnif Sistemleri ve Arşiv Belgesinin Hizmete Sunumu”, A.Y.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 49.

¹⁰⁵ BOA Rehberi, s. XXXIX.

vilayetlerden Sadaret makamına gelecek aynı şekilde Sadaret makamından ilgili devlet dairelerine ve vilayetlere gidecek tüm evrağı kapsamaktaydı.¹⁰⁶

Osmanlı Devletindeki modern dosyalama sistemine yönelik tedbirlerden biri de Tanzimat döneminde belgelerde antet kullanımının uygulanmaya başlamasıdır. Evrakın hangi daireden geldiğinin anlaşılabilmesi ve buna yönelik evrakların iyi bir şekilde saklanabilmesi, belgelerin rahat okunabilmesi için devlet dairelerinde kullanılacak kağıtların antetli ve aynı standartta olabilmesi hususunda 1856 yılında bir irade çıkarılmıştır. Buna göre yazı hangi ofisten yazılmışsa o daireye ait başlığın matbu olarak kağıdın başında bulunduğu görülmektedir.¹⁰⁷

Bâb-ı Meşihat'te ilk defa 1328 [1910] yılında dosya usulü kullanılmaya başlanılmış olup, bu dosyalar 1341 (1923) tarihine kadar müteselsil numaralarla kaydedilmiştir. Dosya usulüne geçilmesi ile birlikte, klasik dönemde gelen evraklar paketler halinde muhafaza edilip giden evrakların da defterlere kaydedilmesi usulünde de değişiklik olmuştur. Giden evrakların sûretlerinin kaydedildiği defterlerin yerini çift yapraklı dosyalar içerisinde muhafaza edilen evraklar almıştır. Dosya usulü tasnifte daireler tarafından müsvedde, derkenar, müzekkire, tezkire isimleriyle hazırlanmış olan defterler ortadan kalkmıştır. Böylelikle klasik dönemde ve bazı farklarla Tanzimat döneminde devam ettirilmiş olan yazışmaların deftere kaydedilmesi usulü son bularak, günümüzün yazışma ve dosyalama sisteminin başlangıcı oluşturulmuştur.¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Candemir, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁰⁷ Ortaylı, “Osmanlı Kançılıyasında Reform”, s. 167; Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı dönemi I),s. 20,193.

¹⁰⁸ Aydın, Osmanlı Yenileşmesi, s. 49; Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, “Bâb-ı Meşihat Arşivi Evrakı”, **Din ve Hayat**, S. 34, s. 41; Aydın ve Yurdakul, “Bab-ı Meşihat Arşivi Evrakı ve Defterleri”, s. 277,278.

2.2. BÂB-I MEŞİHAT ARŞİV MALZEMESİ

2.2.1. Bâb-ı Meşîhât Arşiv Malzemesinin Değerlendirilmesi

Bâb-ı Meşîhât arşiv malzemesinden defterler bölümü 1991 yılından itibaren tasnif edilmeye başlanmıştır. On yıl kadar süren bu çalışma ile beş binin üzerinde defter provenans sistemine göre tasnif edilmiştir. Yine 1991 tarihinde yapılan çalışma ile 50-60 bin civarında evrak dosyalara yerleştirilmiştir. Üst üste yığılı halde zarflar içinde korunan belgeler, ay ve yıl esasına göre tasnif edilmiştir.¹⁰⁹

Günümüzde İstanbul Müftülüğü bünyesinde bulunan Şer‘iyye Sicilleri ve Meşîhat Arşivi evraklarının tasnifi ile defterlerin kataloglama çalışmaları ise 2008-2010 yılları arasında yapılmış olup, 2011’de başlayan sayısallaştırma çalışmaları ise 2013 yılında tamamlanmıştır. Böylece arşivdeki tüm belge ve defterler sayısallaştırılmış, katalog bilgileri ile birlikte dijital ortama aktararak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.¹¹⁰

İstanbul Müftülüğü bünyesinde Şeyhülislamlık makamından günümüze ulaşan arşiv malzemesi üç bölümde toplanmıştır. Bunlar: Şer‘iyye Sicilleri Arşivi, Meşîhat Kütüphanesi ve Meşîhat Arşivi’dir. Şer‘iyye Sicilleri Arşivi; Osmanlı Devletinin mahkeme tutanaklarını ihtiva etmektedir. Meşîhat Kütüphanesi; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin hazırlanışı sırasında istifade edilen yazma eserleri içermektedir. Meşîhat Arşivi ise Meşîhat makamı ve bağlı müesseselere ait arşiv malzemesini bünyesinde barındırmaktadır.¹¹¹

İstanbul Müftülüğü giriş kapısının sağ tarafında yer alan bina, sicillerin muhafaza edildiği Şer‘iyye Sicilleri Arşivi olarak, girişin sol tarafındaki binanın alt

¹⁰⁹ Aydın vd., **Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşîhat) Arşivi Defter Kataloğu**, s., s. 25.

¹¹⁰ Esra Yıldız, “Şer‘iyye Sicilleri ve Meşîhat Arşivi Birimleri”, **Din ve Hayat**, Ankara, 2018, S. 34, s. 65-66.

¹¹¹ Orhan Gültekin, “İstanbul Müftülüğü ve Meşîhat Arşivi Tarihi Belgelerinin Dijital Ortama Aktarılması ve Kullanıma Sunulması”, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 2.

katı Meşihat Arşivi, üst katı ise Şeyhülislamlık Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.¹¹²

Ağa Kapısının Bâb-ı Meşihate tahsis edilerek Şeyhülislâmlar için daimi ve sabit bir resmi daire haline dönüştürülmeden önce, devlet görevlilerinin görev yerleri, konakları sürekli değiştiğinden üretilen belgelerin düzenli olarak tutulması ve muhafazası şahısların inisiyatifine bağlı kalmıştır. Konaklarda, çeşitli mahzenlerde, medrese ve camilerde bulunan arşiv malzemesi sonraki dönemlerde bir araya toplanması ile yok olmaktan kurtulmuş olup, bir kısmı Osmanlı Arşivi'ne intikal etmiştir. Şeyhülislamlık Arşiv malzemesinin bir kısmı XIX. yüzyılda arzuhalci odasında saklanırken bir kısmı da kargir yapıda muhafaza edilmiştir. Ancak XIX. yüzyılın başında meydana gelen bir yangın buradaki arşiv malzemesinin yanıp, tamamen yok olmasına neden olmuştur. Söz konusu nedenlerden dolayı Meşihat Arşivi evrak koleksiyonlarının ihtiva ettiği belge türleri XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğine ait belgelerle sınırlı kalmış olup, Meşihat Arşivi'nde XVIII. yüzyıl ve daha öncesine ait belgelerden hiçbir örnek mevcut değildir. Bâb-ı Fetva makamının ilga edilmesinden sonraki süreçte ise, bu müesseseye ait arşiv malzemesi Şer'îye Sicilleri Arşivi altındaki bir mahzende kötü koşullarda muhafaza edilmiş olup, bir kısmı yok olmuştur.¹¹³

Günümüzde, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi bünyesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği dönemlerine ait 5.454 adet defter ve yaklaşık 800.000 belge bulunmaktadır. Dijitalleştirilmesi yapılan Meşihat Arşivi evrakları 'dosya usulü tasnif'¹¹⁴ yöntemine göre tasnif edilmiştir.¹¹⁵

Dokuz fondan oluşan evrak serileri şu şekildedir;

- Evrak Odası (EO)

¹¹² Esra Yıldız, "Meşihât Arşivi Evrak Fonları, ", **Din ve Hayat**, Ankara, 2015, S. 24, s. 122; Hasan Kamil Yılmaz, "Şeyhülislâmlık Mirası Şer'îyye Sicilleri ve Meşihât Arşivi ", **Din ve Hayat**, Ankara, 2018, S. 34, s. 6.

¹¹³ Aydın vd, **a.g.e.**, s.24,25 ; Aydın ve Yurdakul, Bab-ı Meşihat Arşivi Evrakı ve Defterleri, s. 279.

¹¹⁴ Konu itibarıyla aynı olan evrakların bir araya getirildiği tasnif şeklidir. ; ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Özel, **Tasnif İşlemleri Rehberi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 2.

¹¹⁵ Yıldız, "Şer'îyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi Birimleri ", s. 62,63.

- Tahrirat (THR)
- Sicill-i Ahvâl İdâresi Dosyaları (SAİD)
- Şeyhülislamlığın Bünyesindeki Meclislere Ait Belgeler (MEC)
- Hukuk Fonu (HUK)
- Muhasebe Fonu (MH)
- Türkiye Cumhuriyeti Fonu (TC)
- Gazete Fonu (GZT)
- Matbu Fon (MAT))dur.¹¹⁶

Bâb-1 Meşihat Arşivi'nde yukarıda belirttiğimiz evrak fonlarının yanı sıra defterler bulunmaktadır. Bu defterler, kendi içerisinde Bâb-1 Meşihat meclislerinin teşkilinden önceki devre ait olan defterler ve Meşihat meclisleri dönemi defterleri şeklinde iki kısma ayrılabilir.

Bâb-1 Meşihat Meclisleri'nin Teşkilinden Önceki Devre Ait Olan Defterler;

- Şeyhülislamlık Defterleri,
- Sicill-i Ahvâl Müdiriyeti Defterleri,
- Nakibüleşraflık Defterleri,
- Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği Defterleri,
- Sicill-i Şer'iyye Dâ'iresi Defterleri'dir.

Bâb-1 Meşihat'teki Meclislere ve Diğer Dairelere Ait Defterler;

- Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye Defterleri
- Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dâ'iresi Defterleri
- Fetvâhâne-i Âlî Defterleri
- Bâb-1 Fetvâ Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi Defterleri
- Bâb-1 Fetvâ Me'mûrîn Kalemi Defterleri
- Evrak Odası Defterleri
- Mektûbî Kalemi Defterleri
- Tevliyeti Şeyhülislamlığa Ait Vakıf Defterleri

¹¹⁶ Yıldız, "Şer'iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi Birimleri ", s. 62,63.

- Sicillât-ı Şer‘iyye Da’iresi Defterleri
- Meclis-i Meşâyih Defterleri
- Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer‘iyye Dâ’iresi Defterleri
- Dâru’l-hikmeti’l-İslamiye Defterleri
- Şûrâ-yı İlmiyye ve Encümen-i Islahat-ı İlmiyye Defterleri
- Meclis-i İntihâb-ı Hükkam-ı Şer‘iyye Defterleri
- Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe Defterleri
- Muhâsebe-i İlmiyye Dâ’iresi Defterleri
- Envâl-i Eytâm ve Beytûlmâl Müdüriyeti Defterleri’dir.¹¹⁷

Ayrıca yukarıda zikredilen defterlerin dışında, İstanbul Müftülüğü’nün harf inkılabına kadar tutmuş olduğu defterler ile bu defterlerin devamını teşkil eden 67 adet defter de Arşivde bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Şer‘iyye Sicilleri Arşivi’ne alınmayarak Şeyhülislamlık Defterleri arasında bırakılmış olan İstanbul’un çeşitli mahkemelerine ait defterlerin sayısı da 889’dur.¹¹⁸

2.2.2. Bâb-ı Meşihat Sicil Dosyaları

1879 tarihinde Osmanlı Devleti’nde Sicill-i Ahvâl Komiyonu kurulmuş; memurların, memuriyetleri boyunca muameleleri de Sicill-i Ahvâl dosya ve defterlerinde tutulmaya başlanmıştır. Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl dosyalarını hazırlamak üzere merkezdeki Sicill-i Ahvâl Komisyonu’ndan ayrı bir heyet teşkil edilmiş olup, bu heyet Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti nezaretinde çalışmıştır. Merkez ve taşradaki Meşihat memurlarının doldurması için başında ‘Dâ’ire-yi Meşihât-i İslâmiye Sicil Şubesi’ kışesi bulunan matbu sicil varakaları hazırlanmıştır. Sonradan her bir memura bir sicil numarası verilmiş olup, iade edilen varakalar, bu numaraya göre dosyalara konulmuştur. Bâb-ı Meşihat sicil dosyalarında tercüme-i hâl varakalarından başka onlara kaynaklık eden intihâbnâme, mürâsele, fermân, berat, pusula, müzekkire, izinnâme, şehâdetnâme, ilmühaber, müsvedde varakaları gibi memurun eğitim ve memuriyet hayatını belgeleyen,

¹¹⁷ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, “Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defterleri”, **Din ve Hayat**, 2015, S. 24, s. 101-104.

¹¹⁸ Aydın vd. , **a.g.e.**, s. 247, 291.

aldıkları maaş, tayin oldukları görevler ve bu muamelelerin seyrine dair pek çok bilgi edinebileceğimiz belge türleri de bu dosyalarda bulunmaktadır.¹¹⁹

Bâb-1 Meşihat bünyesinde görev yapan ulema ve kalem-daire görevlileri hakkında bilgi edinebileceğimiz ‘sicil defteri’ ve ‘sicil hülâsa defteri’ olarak isimlendirilen 8 adet defter ve 6.382 adet de ulema sicil dosyası bulunmaktadır.¹²⁰ Bugün Şer‘iyye Sicili Arşivi’nde bulunan ulema sicil dosyaları birden başlanılarak müteselsil olarak numaralandırılmış olup, daha sonraki yıllarda tekrar dosyalar içerisine konularak kutulara yerleştirilmiştir. Ancak bazı numaralar eksik veya yerinde yok iken bazı numaralar da birden fazla dosyaya verilmiştir. Bu nedenle Meşihat bünyesinde görevli sicill-i ahvâl dosyalarının sayısı 6.382 olmasına rağmen mevcut son dosya numarası 5.692’dir.¹²¹ Bu sicil dosyalarının 144’ü tamamen boştur. 1000 adedinin içinde ise tercüme-i hâl varakası yer almamaktadır. Bununla birlikte özellikle önemli görevlerde bulunan memur dosyalarının genellikle eksik olduğu görülmektedir. 1880’li yıllardan itibaren oluşmaya başlayan bu dosyaların, sayıca daha fazla olması gerektiği tahmin edilmekle birlikte bir kısmının çeşitli sebeplerle günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu dosyalardan bazıları görev değişikliği ya da başka sebeplerle çeşitli yerlere gönderilmiştir. Ne kadar dosyanın başka dairelere gönderildiği bilgisi tespit edilememekle birlikte bazı dosyaların üzerinde muhtevanın başka dairelerce talep edildiğine dair notlar bulunmaktadır. Ayrıca bazı dosyalar da Maarif, Evkaf, Ticaret ve Nafia Nezaretleri gibi değişik devlet dairelerinin isteği üzerine buralara gönderilmiştir.¹²²

Bu dosyaları içerisinde ait olduğu kişi ile ilgili bilgilerin yer aldığı çeşitli belge grupları yer almaktadır. Kişinin temelde biyografisi diyebileceğimiz sicil varakasının dışında, şayet kişinin tayini ile ilgili bir işlem yapılmışsa bu süreci gösteren intihabnâme, mürâsele, berat, fermân gibi evraklar bu dosyalarda yer almaktadır. Meşihatte görevli memurların gerek tayini ve gerekse aldıkları maaşlarla

¹¹⁹ Aydın, Osmanlı Yenileşmesi, s. 50,51.

¹²⁰ Raşit Gündoğdu, “Sicill-i Ahvâl Komisyonunun Kuruluş Süreci”, **Din ve Hayat**, S. 34, 2018, s. 116.

¹²¹ Hümeysra Zerdecı, **Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, TDV, Ankara, 2008, s. 20; **Ağa Kapısından Şeyhülislamığa: İstanbul Müftülüğü**, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, TDV, Ankara, 2019 s. 296’da “...6.554 ulemaya ait 254 dosya ve 6.554 gömlek”olarak bu sayı verilmiştir.

¹²² Zerdecı, **a.g.e.**, s. 19,20.

ilgili olarak düzenlenen pusula ve müzekkire türü belgeler; icâzetnâme, izinnâme, şehâdetnâme gibi memurun eğitim ve memuriyet hayatının belgesi mahiyetindeki belgeler de bu dosyalarda muhafaza edilmiştir. Bununla birlikte memurun ölümü durumunda düzenlenen ilmühaberler de yine sicil dosyalarına eklenmiştir.¹²³ Söz konusu dosyalarda; şeyhülislam, kazasker, müftü gibi üst düzey birçok görevlinin dosyaları olmakla birlikte; dersiâm, nâib, müderris ve çeşitli kademelerdeki şer‘iyye memurlarının dosyaları da yer almaktadır.¹²⁴

2.2.3. Bâb-ı Meşihat Sicil Defterleri

Bâb-ı Meşihat meclislerinin teşkilinden önceki devre ait olan ve “Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti Defterleri” başlığı altında tasnif edilen defterler; Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Fetvâhâne Memurları Defterleri’nden teşekkül etmiştir. Ulemaya ait bu sicil defterleri, görevlilerin tercüme-i hâl varakalarından derlenmiş bilgilerle oluşturulmuş olup, bu defterler 8 tanedir. Defterlerin girişinde farklı bir kağıda yazılmış isim fihristleri bulunsada, şehir ya da isme göre alfabetik hazırlanmamışlardır. Üzerinde ya da içinde hazırlandıkları tarihe ait bir bilgi bulunmayan defterler “sicil defterleri” “sicil hülâsa defterleri” gibi muhtelif isimlerle etiketlenmiştir. Sicil defterlerinin ilkinde naibler, ikincisinde müftü ve müderrisler, üçüncüsünde kadı ve müftüler, dördüncüsünde ise dersiâmlar kaydedilmiştir. Geriye kalan beş, altı ve yedi numaralı defterler ise katipler ve diğer memurların sicillerini içermektedir. Sekizinci ve son defterde ise yalnızca müftü unvanındakiler kayıtlıdır. Sicil defterlerinin dışında üç defter de bu serinin sonuna eklenmiş olup, bu defterlerde fetvâhâne memurlarının listelerini ihtiva etmektedir.

Personel sicillerine yönelik bir diğer defter ise Bâb-ı Meşihat’teki meclislere ve Diğer dâ’irelere ait defterlerden olan “Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Dâ’iresi Defterleri”dir. Memurun özlük hakları ve devlet memur politikası konusunda düzenlemelere bağlı olarak 1879 tarihinde Sicill-i Ahvâl Komisyonu kurulmuş, zaman içerisinde tüm nezâretler ve idari birimler kendi sicil şubelerini kurmuşlardır. Bu şubelerden biri de Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi’dir. Bu şube personel sicil

¹²³ Aydın, Osmanlı Yenileşmesi, s. 50,51.

¹²⁴ Zerdecî, a.g.e., s. 19.

dosyalarını tutarak, bununla ilgili yazışmaları yürütmüştür. Bâb-1 Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi'nin ilmiye personeli ile ilgili yazışmalarının toplandığı defterler; Sicill-i Ahvâl Şubesi Müsvedde Varakası Defterleri ile Sicill-i Ahvâl Şubesi Derkenar Defterleri başlığı altında toplanmıştır. Müsvedde varakası defterleri 43 adet iken, derkenar defterleri ise 123 adettir.¹²⁵

2.3. SİCİLL-İ AHVÂL ŞUBESİ PERSONEL SİCİL DOSYASI DEĞERLENDİRMESİ

Bâb-1 Meşîhat bünyesinde çeşitli kademelerde görev yapan personele ait 6.382 adet sicil dosyası bulunmaktadır. Ancak bazı numaralar eksik veya yerinde yok iken bazı numaralar da birden fazla dosyaya verilmiştir. Bu nedenle Meşîhat bünyesinde görevli sicill-i ahvâl dosyalarının sayısı 6.382 olmasına rağmen mevcut son dosya numarası 5.692'dir. Dosya sayısına göre hazırlanmış olan liste aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹²⁶

---

¹²⁵ Aydın v.d., ag.e. s. 35, 84-90 ; Aydın ve Yurdakul, Bab-1 Meşîhat Arşivi Evrakı ve Defterleri, s. 283, 287; Aydın, Osmanlı Yenileşmesi, s. 42.

¹²⁶ Zerdecî, a.g.e., s. 19-21.

Tablo 1: Meşihat Memurlarının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı¹²⁷

Memuriyet	Dosya Sayısı
Nâib	1.286
Müftüler	1.165
Müderris ve Muallimler	829
Muhzırlar-Odacılar-Hademeler	503
Mahkeme-i Şer‘iye Katipleri	490
Dersiâmlar	360
Mahkeme-i Şer‘iye Baş Katipleri	272
Eytam Müdürleri	260
Meşihat Görevlileri	164
Kadılar	92
Müftü Müsevvidleri	80
Müstahikkîn-i İlmiye Mensupları	79
Mahkeme-i Şer‘iye Mukayyidleri	69
Şahidü’l-Hükümler	50
Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği Görevlileri	26
Mahkeme-i Teftiş Görevlileri	22
Meclis-i Tedkikât-ı Şer‘iye Azaları	17
Kürsü Şeyhleri	15
Vaizler	14
Şeyhülislam	13
Meclis-i Meşâşih Azaları	13
Huzûr-ı Hümâyn Muhatap ve Mukarrileri	12
Sicil Kalemi Memurları	12
Bilâd-ı Hamse Payelileri	12
Meclis-i Eytam Azaları	11
Kazaskerler	11
Ders Vekaleti Görevlileri	11
Tedkik-i Mesâhif-i Şerife Azaları	10
Meclis-i Mesâlih Azaları	10
Beytülmal İdaresi Göevlileri	9
İstanbul Müftülüğü Mensupları	8
Dârü’l-Hikmeti’l-İslamiyye Azaları	8

¹²⁷ Zerdecî, a.g.e., s. 22,23.

Bâb-1 Meşîhat Sicill-i Ahvâl dosyalarından örnekleme yöntemi ile seçim yapılmış ve dosya içerik analizi yapılacak dosyalar buna göre belirlenmiştir. Meslek gruplarına göre alt tabakalara ayırdıktan sonra kronolojik değişimi görebilmek için; unvanlara göre tarihsel olarak baştan, ortadan ve sondan olacak şekilde dosya seçimi yapılmıştır. Bu tabakadan dosya seçimi yapılırken; evrak akışını takip edebilmek için dosya evrak sayısının fazla olması ya da unvan sahibi kişinin ayırt edici bir özelliğinin olması dikkate alınmıştır. Seçilen dosyalardaki belgeler, üzerlerindeki tarihler göz önünde bulundurularak kronolojik olarak sıralaması yapılmış ve içerik analizi sunulmuştur. Çalışma kapsamında örneklem olarak seçilen 14 memurun unvan bilgisi aşağıda tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 2: İçerik Analizi İçin Seçilen Dosyalar

Unvan	İsim
Şeyhülislam	Seyid Mehmed Nuri Medeni
Rumeli Kazaskeri	İbrahim Edhem
Anadolu Kazaskeri	Mustafa Fehmi
Eyüp Kadısı	Mehmed Vasfi
Bağdad Müderrisi	Mahmud el-Vadi
Bursa Müftüsü	Ali Rıza Efendi
Üsküb Müftüsü	Ali Rıza Efendi
Üsküdar Nâibi	Mehmed Salih Efendi
Fetvahaneye Müsevvidi	Ahmed Reis
Dersiâm	Hasan Efendi
Huzûr-ı Hümayûn Muhatabı	Ali Vasfi Efendi
Meclis-i Meşâyih Âzâsı	Mehmed Emin Efendi
Eytam Müdürü	Halil Şükrü Efendi
Meclis-i Mesalih Azası	Ebubekir Lütî Efendi

2.3.1. Şeyhülislam Seyyid Mehmed Nuri Medeni'nin Sicil Dosyası

Şeyhülislam, Osmanlı Devleti'nde dinî kurumların, şeriat mahkemelerinin ve ilmiye sınıfının başı durumunda olup bunlara nezaret eden en yüksek rütbeli din adamına verilen unvandır.¹²⁸ Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi'ndeki dosyalara; meslek grupları açısından bakıldığında 13 dosyanın, “Şeyhülislam” unvanına sahip kişilere ait olduğu görülmektedir.¹²⁹ Bâb-ı Meşihât Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi 768C tasnif numarasında kayıtlı dosya 1859-1927 tarihlerinde yaşamış olan Şeyhülislam Seyyid Mehmed Nuri Medeni'ye ait sicil dosyasıdır.¹³⁰

Şeyhülislam Seyyid Mehmed Nuri Medeni'ye ait dosyanın özelliği, Osmanlı Devleti'nin son şeyhülislamına ait dosya olmasıdır.¹³¹ Hümeza Zerdecî'nin ‘Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları’ adlı eserindeki tabloda¹³² Mehmed Nuri Medeni “Mısır Naibi” unvan kategorisine dahil edilmiş olsa da dosyadaki mevcut belgeler incelendiğinde Mehmed Nuri Medeni'nin son memuriyetinin Şeyhülislam olduğu tespit edilmiştir.¹³³

Şeyhülislam Seyyid Mehmed Nuri Medeni'ye ait sicil dosyası içerisinde H. 1310-1341 (M. 1893-1925) tarihleri arasında 18 belge (24 poz) bulunmaktadır. Söz konusu belgeler, üzerlerindeki tarihler göz önünde bulundurularak kronolojik olarak 1 den 24'e kadar numaralandırılmıştır.

Daha çok maaş tahsisi ve tahkikine yönelik belgelerin bulunduğu dosyada, Sicill-i Ahvâl Nizamı'na göre tüm memurların dosyasında bulunması gereken “tercüme-i hâl varakası” ise Mehmed Nuri Medeni'ye ait sicil dosyasında bulunmamaktadır.

¹²⁸ Abdullah Rüştü Kişi, “Bâb-ı Meşihât'ten İstanbul Müftülüğü'ne Kurum ve Unvanlar Lügatçesi”, **Ağa kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü**, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, TDV, Ankara, 2019, s. 376.

¹²⁹ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23

¹³⁰ Özcan “Mehmed Nûri Efendi”, c.28, s.503; İstanbul Müftülüğü, Meşihât Arşivi, Sicill-i Ahvâl İdâresi Dosyaları, nr. 82/3, 768C.

¹³¹ Özcan “Mehmed Nûri Efendi”, s. 503.

¹³² Zerdecî, **a.g.e.**, s. 124.

¹³³ Bu tespiti göre Mehmed Nuri Medeni naib unvanında değil şeyhülislam unvan kategorisine dahil edilerek incelendi. Dolayısıyla şeyhülislam unvanı burada 14 dosya olarak ele alındı.

1.belge: içerisinde diğer tüm evraklarının muhafaza edildiği zarftır. Zarfin üzerinde umûmî ve husûsî sicil numaraları bulunmaktadır. Dijital çekimlerde zarfin yer aldığı görüntüde üzerinde kısa notlar olan 4 adet belge de bulunmaktadır. Bir tanesi Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kazım [Kadri] Beyin Evkaf Nezareti'ne tayini ile ilgili îrâde-i seniyye tarihini veren bir belge iken bir diğeri “ icâzetnâmenin ve şehâdetnâmenin görülmesi lazımdır” yazısı olan belgedir. Yine aynı görüntüde Şeyhülislam Seyyid Mehmed Medeni'nin görevleri ile ilgili notların yazıldığı iki küçük belge bulunmaktadır.¹³⁴

2. belge: Dosyadaki belgelerin konulduğu gömlektir. Belge üzerinde Adliye ve Mezahib Nezareti antetli olup, dosya numarası, isim, baba ismi ve doğum tarihi bilgileri yer almaktadır.¹³⁵

3. belge: 8 Recep 1310 (26 Ocak 1893) tarihli olup, Kassâm-ı askerî muavini olan Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin tercüme-i hâl varakasında yer alan, 1307 yılındaki 400 guruş maaşının zamlı 500 guruş olduğu bilgisinin tahkik edilip bildirilmesi hususunda yazılmış bir tezkire-i aliyyedir. Bu belgenin arkasına 13 Recep 1310 (31 Ocak 1893) tarihi ile “cevap yazıldı” notu düşülmüştür.¹³⁶

4. belge: Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin 400 guruşla tayin olduğu kassâm muavinliğindeki maaşı, çalışma süresi, terfi ve ayrılma sebebi ile ilgili bir tezkiredir. 15 Şevval 1320 (15 Ocak 1903) tarihli ilkyazı, söz konusu hususlarda tahkikat yapılmasına yöneliktir. 11 Haziran 1319 (24 Haziran 1903) tarihli yazıda memuriyet maaş, tarih ve miktarları düzenlenen pusula ile ekli olarak gönderildiği ama ayrılış sebebine rastlanılmadığı bilgisi verilmiştir. 17 Rebîü'l-âhır 1321 (13 Temmuz 1903) tarihli yazı ise Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin terfi tarihleri ve yer bilgisi yine aynı belge üzerinde verilerek söz konusu sorular cevaplandırılmıştır.¹³⁷

¹³⁴ İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahvâl İdâresi Dosyaları, nr. 82/3/18, 768C.

¹³⁵ MŞH. SAİD. nr. 82/3/14, 768C.

¹³⁶ MŞH. SAİD. nr. 82/3/2, 768C.

¹³⁷ MŞH. SAİD. nr. 82/3/3, 768C.

5. belge: 11 Haziran 1319 (24 Haziran 1903) tarihli olup, Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin tahsîsât-ı ilmiyye meyânında almış olduğu maaş miktarları ve tarihleri ile ilgili pusuladır.¹³⁸

6. belge: 26 Şevval 1321 (15 Ocak 1904) tarihli Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin Evkâf-ı Hümâyûn müsteşarlığına vekalet ettiği süreler, bu süre zarfındaki maaşı ile asaleten tayin olduğu tarih ve maaş bilgilerini içermektedir.¹³⁹

7. belge: Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin evrak-ı müsbitelerinin¹⁴⁰ kayd ve tatbikine mahsûs hülâsa pusulasıdır.¹⁴¹

8. Belge: 17 Şaban 1323 (13 Ekim 1905) tarihli. Bu belgede Mehmet Nuri Efendi'nin vekalet ettiği müsteşarlık makamındaki istihdam süresi ve istifa ettiği maaş miktarı ile asaleten tayin edildiği tarih ve maaş bilgilerinin masarafat idaresinden düzenlenerek ekte gönderildiğini ifade eden müzekkiredir.¹⁴²

9. belge: 13 Şevval 1325 (19 Kasım 1907) tarihli. Mehmed Nuri Efendi'nin Emvâl-i Eytâm Müdüriyeti'ne tayini, maaş miktarı ve 318 tarihinden itibaren tarîk maaşı¹⁴³nın yıllara göre gösterdiği değişikliğin açıklanması talep edilmiş olup; Konu ile ilgili gerekli açıklamalar 28 Zilka'de 1325 (2 Ocak 1908) tarihli müzekkire ile cevaplandırılmıştır.¹⁴⁴

10. belge: 21 Safer 1326 (25 Mart 1908) tarihli müzekkiredir. Tercüme-i hâle eklenmek üzere Emvâl-i Eytâm Müdüriyeti'ne tayin olan Mehmed Nuri Efendi'nin aidat mikdarlarının araştırılması istenmiş, 9 Recep 1326 (7 Ağustos 1908) tarihi ile de maaş miktar bilgileri verilmiştir.¹⁴⁵

¹³⁸ MŞH. SAİD. nr. 82/3/4, 768C.

¹³⁹ MŞH. SAİD. nr. 82/3/5, 768C.

¹⁴⁰ Evrâk-ı müsbite: Bir mevzunun husûlünü veya doğruluğunu ispat edici vesikalar. Bkz. Ferit Devellioğlu, "Evrâk-ı Müsbite", Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 26. bs., Aydın Kitabevi, Ankara, 2010, s. 276.

¹⁴¹ MŞH. SAİD. nr. 82/3/16, 768C.

¹⁴² MŞH. SAİD. nr. 82/3/6, 768C.

¹⁴³ İlmiye mensuplarına verilen maaş. ; ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Baltacı "Arpalık", **DİA**, İstanbul, 1991 c.3, s.393.

¹⁴⁴ MŞH. SAİD. nr. 82/3/7, 768C.

¹⁴⁵ MŞH. SAİD. nr. 82/3/8, 768C.

11. belge: Emvâl-i Eytâm İdâresi tarafından Mehmed Nuri Efendi'nin maaş miktarları hakkında düzenlenmiş olan 8 Recep 1326 (6 Ağustos 1908) tarihli müzekkiredir.¹⁴⁶

12. belge: 26 Recep 1326 (24 Ağustos 1908) tarihli Mehmed Nuri Medeni'nin 25 Ramazan 308 (4 Mayıs 1891) tarihinde nâil olduğu mahreç pâyesi¹⁴⁷ ile ilgili olarak düzenlenmiştir.¹⁴⁸

13. belge: Mehmed Nuri Efendi'nin Emvâl-i Eytâm Müdüriyeti'ne atama tarihi ile aidat miktarlarının ilgili müdürlük muhasebesince izah edilmesine yönelik yazılmış bir müzekkiredir. Konu ile ilgili olarak yapılan yazışmalar 12 Recep 1326 (10 Ağustos 1908) – 12 Ramazan 1326 (8 Ekim 1908) tarihleri kapsamaktadır.¹⁴⁹

14. belge: Kazaskerliğe tayin olan Mehmed Nuri Efendi'ye memuriyet hâzırası pâyesi verilip verilmediğinin verilmiş ise tarihinin ek olarak bildirilmesi hususunda 27 Şevval 1338 (14 Temmuz 1920) tarihli bir müzekkiredir. 19 Temmuz 1336 (19 Temmuz 1920) tarihi ile cevabi yazısında da 20 Şaban 1338 tarihli irade-i seniyye ile Kazaskerliğe tayin edildiğinin bilgisi verilmiştir.¹⁵⁰

15. belge: Şeyhülislam Mehmed Nuri Efendi'nin Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ne 336-337 tarihlerinde vekâlet ettiği ve bu süre zarfında 3 bin guruş vekalet ücreti aldığına dair 3 Temmuz 1337 (3 Temmuz 1921) tarihli müzekkiredir.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ MŞH. SAİD. nr. 82/3/9, 768C.

¹⁴⁷ Mevleviyet statüsünde olan şehirlerde görevli kadılar, ma'zul duruma düştükten sonra mahreç mevleviyeti pâyesi almışlardır; ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Unan "Mevleviyet", **DİA**, Ankara, 2004, c.29, s.467,468; Mehmet Zeki Pakalın, "Mahreç", **OTDTS**, İstanbul, 1983, c.2, s. 385; Bilgin Aydın, Rıfat Günelan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", **Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı**, Etkin Kitaplar, İstanbul, 2011, s.19-34.

¹⁴⁸ MŞH. SAİD. nr. 82/3/11, 768C.

¹⁴⁹ MŞH. SAİD. nr. 82/3/10, 768C.

¹⁵⁰ MŞH. SAİD. nr. 82/3/14, 768C

¹⁵¹ MŞH. SAİD. nr. 82/12, 768C.

16. belge: 2 Mayıs 1341 (2 Mayıs 1925) tarihli maaş detaylarını gösterir müsvedde cetveldir. Belgenin arkasında ise maaş hesaplamaları müsvedde olarak yapılmıştır.¹⁵²

17. belge: 13 Mayıs 1341 (13 Mayıs 1925) tarihli Mehmed Nuri'nin istidâsına derkenârdır. Emeklilik maaşının bağlanmasına yönelik 17 kanun-i sâni 341(17 Ocak 1925) tarihindeki bir kararla Damat Ferid hükümetinde bulunanların “cevaz -ı istihdam” verilmediği hakkında yazı.¹⁵³

18. belge: 14 Teşrin-i sâni 127 (14 Kasım 1927) tarihli Diyânet İşleri Reisliği'nden İstanbul Müftülüğü'ne gönderilen bir belgedir. Şeyhülislamın ailesi tarafından maaş tahsisine dair gönderilen istidânâmesine yönelik aile efradının kimlikleri ile birlikte Mehmed Nuri Efendi'nin hizmet cetvellerinin tasdik edilmiş halinin gönderilmesi ve çocuklarından yardıma muhtaç, eğitime ihtiyacı olanların tahkik ettirilerek bildirilmesi hususunda düzenlenen bir belgedir.¹⁵⁴

2.3.2. Rumeli Kazaskeri İbrahim Edhem'in Sicil Dosyası

Kazasker, İslam tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlı Devleti'nde Dîvân-ı Hümâyûn'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusuna denilmektedir. Kazaskerliğin gelişerek, bir kurum haline gelmesi Fâtih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Karamânî Mehmed Paşa'nın arzıyla Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği ortaya çıkmıştır. Kazaskerler, temelde idarî ve kazâî görevlere sahiptir. Kuruluş yıllarında görevleri ordudaki askerî-hukukî ihtlâfları halletmek, seferlere katılarak davalara bakmaktır. Zamanla mülâzemetin düzenli işletilmesi, ülke içindeki kadıların, müderrislerin tayin, azilleri ve diğer işlemleriyle uğraşmak başlıca vazifeleri olmuştur. İki kısma ayrıldığında ise Rumeli Kazaskeri birinci kazasker sıfatını elde ederek Rumeli'deki, Anadolu Kazaskeri Anadolu ve Arabistan'daki ilmiye mensuplarının işlerine bakmışlardır.¹⁵⁵ Rumeli

¹⁵² MŞH. SAİD. nr. 82/3/1, 768C.

¹⁵³ MŞH. SAİD. nr. 82/3/13, 768C.

¹⁵⁴ MŞH. SAİD, nr. 82/3/15, 768C.

¹⁵⁵ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, **DİA**, Ankara, 2002, c.25, s. 140-143.

Kazaskeri paye ve Divân-ı Hümâyûn'daki yargı yetkisinden dolayı Anadolu Kazaskeri'nden üstün konumda olmuştur.¹⁵⁶

Bâb-ı Meşihat Arşivi'nde 11 "Kazasker" in sicil dosyası bulunmaktadır.¹⁵⁷ 48B tasnif numarasında kayıtlı dosya, Rumeli Kazaskeri İbrahim Edhem'e aittir ve içerisinde 13 belge (15 poz) bulunmaktadır.¹⁵⁸ Bu belgeler 27 Mayıs 1326- 25 Recep 1331 (9 Haziran 1910- 30 Haziran 1913) tarih aralığını kapsamaktadır.

1. belge: üzerinde isim, unvan ile birlikte çeşitli notların olduğu zarftır.¹⁵⁹

2. belge: yine İbrahim Edhem'e ait ikinci bir zarftır. Üzerinde isim, unvan, dosya numarası bilgileri yer almaktadır. Görüntüde ayrıca notların olduğu iki adet küçük ebatta belge bulunmaktadır. Bir belgede tarih, isim ve unvan bilgisi yer alırken diğer belgede ise yalnızca iki tarih yazılmıştır.¹⁶⁰

3. belge: İbrahim Edhem'in tercüme-i hâlde ibraz ettiği evraklarının tetkik edilerek oluşturulan hülâsasına mahsûs pusuladır.¹⁶¹

4. belge: elde hazırlanmış ru'ûs maaşları miktarlarının hesaplandığı bir belgedir.¹⁶²

5. belge: 27 Mayıs 1326 (9 Haziran 1910) tarihli olup, yine tercüme-i hâlde ibraz edilen evrakların tetkik edilerek oluşturulan hülâsasına mahsûs pusuladır. Belgenin alt kısmında ise İbrahim Edhem'e ait on dört evrakın aynen görülüp iade edildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁶³

6. belge: İbrahim Edhem Efendi hazretlerinin tarîk ve me'mûriyet, ve mevleviyet maaş miktarları ile tarihleri hakkında yazılmış bir müzekkiredir.

---

¹⁵⁶ Yurdakul, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁵⁷ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁵⁸ MŞH. SAİD. nr. 7/11, 48B.

¹⁵⁹ MŞH. SAİD. nr. 7/11/12, 48B.

¹⁶⁰ MŞH. SAİD. nr. 7/11/13, 48B.

¹⁶¹ MŞH. SAİD. nr. 7/11/9, 48B.

¹⁶² MŞH. SAİD. nr. 7/11/10, 48B.

¹⁶³ MŞH. SAİD. nr. 7/11/2, 48B.

Belgedeki ilk tarih 5 Zilka‘de 1328 (M. 7 Kasım 1910) iken son tarih 7 Rebîü‘l-evvel (M. 8 Mart 1911)¹⁶⁴

7. belge: İbrahim Edhem Efendi Hazretlerinin R. 13 Teşrin-evvel 293-2 Şubat 324 (25 Ekim 1877-15 Şubat 1909) tarihleri arasında memuriyetteki ilerlemesi, maaş miktarları ile ilgili bilgiler 9 Zilka‘de 1329 (1 Kasım 1911) tarihli müzekkire ile istenmiş, 27 Zilka‘de 1329 (10 Kasım 1911) tarihi ile istenilen bilgiler cevaplandırılmıştır.¹⁶⁵

8. belge İbrahim Efendi Hazretlerinin müvezzi memuriyetine tayin tarihi ile istihdam süresinin beyanı 29 Rebîü‘l-âhir 1331(7 Nisan 1913) tarihli müzekkire istenmiş olup, 1 Cemâziye‘l-evvel 1331 (8 Nisan 1913) tarih ile memuriyet süre ve tarihleri hakkında bilgi verilmiştir.¹⁶⁶

9. belge: Rumeli Kazaskeri İbrahim Edhem Efendi’nin emekliliğe sevk hususunda 2 Recep 1331 (17 Haziran 1913) müzekkire ve tekâüd kanunu ahkâmına göre icabının zaruri olduğu bilgisi 13 Recep 1331 (8 Haziran 1913) tarih ile cevaplandırılmıştır.¹⁶⁷

10. belge: 14 Recep 1331 (18 Haziran 1913) tarihli olup İbrahim Edhem Efendi’nin tekâüdüne dair müzekkiredir.¹⁶⁸

11. belge: İbrahim Edhem Efendi’nin 25 Recep 1331 (30 Haziran 1913) tarihli tekâüd maaşının tahsisine yönelik muamelelerin yapılması ile ilgi Meşihat makamına yazdığı arzuhalidir.¹⁶⁹

12. belge: İbrahim Edhem Efendi’nin hizmet cetvelidir. Belgenin sonunda tekaüde yani emekliliğe sevk tarihi olan 6 Haziran 329 (1 9 Haziran 1913) tarihi yazılmıştır.¹⁷⁰

---

¹⁶⁴ MŞH. SAİD. nr. 7/11/1, 48B.

¹⁶⁵ MŞH. SAİD. nr. 7/11/3, 48B.

¹⁶⁶ MŞH. SAİD. nr. 7/11/4, 48B.

¹⁶⁷ MŞH. SAİD. nr. 7/11/5, 48B.

¹⁶⁸ MŞH. SAİD. nr. 7/11/6, 48B.

¹⁶⁹ MŞH. SAİD. nr. 7/11/8, 48B.

¹⁷⁰ MŞH. SAİD. nr. 7/11/7, 48B.

13. belge: müsvedde olarak düzenlenmiş belgedir.¹⁷¹

2.3.3. Anadolu Kazaskeri Mustafa Fehmi Efendi'nin Sicil Dosyası

Bâb-1 Meşihat Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi personel dosyaları içerisinde “kazaskerler” unvan kategorisinde 11 dosya yer almaktadır.¹⁷² 49B Tasnif numarasına sahip olan Anadolu Kazaskeri Mustafa Fehmi'nin sicil dosyasında 12 poz, 9 adet belge bulunmaktadır.¹⁷³ Bu belgeler 24 Şevval sene 1329-3 Rebû'l-evvel sene 1330 (18 Ekim 1911-21 Şubat 1912) tarihlerini kapsamaktadır.

1. belge: Mustafa Efendi'nin evraklarının muhafaza edildiği bir zarftır. Zarfın üzerinde bir takım bilgilerin yazıldığı görülmektedir. Bunlar Mustafa Fehmi'nin unvanı, doğum tarihi vefatı gibi şahsa ait kişisel bilgiler olmakla birlikte, zarfın sağ üst köşesinde dosya numarası ile zarfın içerisinde bulunan belgelerin neler olduğuna dair arşiv bilgilerinin kaydedildiği görülmektedir.¹⁷⁴

2. belge: Anadolu Kazaskeri Mustafa Fehmi'nin tercüme-i ahvâl varakasıdır. 11 Muharrem 330 (M. 1 Ocak 1912) tarihlidir. Mülâhazat kısmı boş bırakılmıştır.¹⁷⁵

3. belge: Anadolu Kazaskeri Mustafa Fehmi Efendi'nin birinci Mecîdî Nişanı ile ilgili olarak gerekli muamelenin yapılması hususunda Tahrirat Kalemi'nden Meşihat makamına yazılan 24 Şevval 1329 (18 Ekim 1911) tarihli müzekkiredir.¹⁷⁶

4. belge: 19 Kânun-ı evvel 327 (1 Ocak 1912) tarihli olup, Mustafa Fehmi Efendi'nin tercüme-i hâl ile birlikte sunduğu evrak-ı müsbitelerin tetkik edilerek oluşturulan hülâsa pusulasıdır.¹⁷⁷

5. belge: Mustafa Fehmi Efendi Hazretlerinin Huzûr-ı Hümâyûn ders-i şerifi muhatab ve mukarrirlik tayin tarihlerinin beyanı 11 Safer 330 (31 Ocak 1912) tarihli

¹⁷¹ MŞH. SAİD. nr. 7/11/11, 48B.

¹⁷² Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁷³ MŞH. SAİD. nr. 7/13, 49B.

¹⁷⁴ MŞH. SAİD. nr. 7/13/9, 49B.

¹⁷⁵ MŞH. SAİD. nr. 7/13/1, 49B.

¹⁷⁶ MŞH. SAİD. nr. 7/13/2, 49B.

¹⁷⁷ MŞH. SAİD. nr. 7/13/3, 49B.

müzekkire ile istenmiş olup, 27 Safer 330 (M. 16 Şubat 1912) tarih ile cevabı verilmiştir.¹⁷⁸

6. belge: Mustafa Fehmi Efendi'nin 14 Kânun-i evvel sene 96- 4 Eylül 327 (26 Aralık 1880 - 17 Eylül 1911) tarih aralığındaki tayinleri, maaş miktarları ve tarih bilgilerinin beyanı 11 Safer 330 (31 Ocak 1912) tarihli müzekkire ile istenmiştir. Tahsîsât-ı ilmiye meyânında almış olduğu maaş miktarları ve tarihleri yazılmayarak 25 Temmuz 328 (7 Ağustos 1912) tarihi ile cevaplandırılmıştır.¹⁷⁹

7. belge: Mustafa Fehmi Efendi'nin 19 Cemâziye'l-ahir 297 – 1 Şubat 316 (22 Mayıs 1880-14 Şubat 1901)tarihleri arasında tayin olduğu makamlar, tayin tarihleri ile birlikte maaş ve zamlarının beyanı hususunda düzenlenmiş 11 Safer 1330 (31 Ocak 1912) ve 19 Safer 1330 (8 Şubat 1912) tarihli müzekkiredir. Arka yüzünde Ahmed Esad'a ait bir mühür bulunmaktadır.¹⁸⁰

8. belge: 3 Rebû'l-evvel sene 1330 (21 Şubat 1912) tarihlidir. Mustafa Fehmi Efendi'nin Mekteb-i Hukuk-ı mecelle muallimliğine tayin tarihi ve maaşıyla ilgili olmak üzere tezkirenin cevabi yazısıdır. Arka yüzünde “sicil müdüriyetine” yazısı ve tarih bulunmaktadır.¹⁸¹

9. belge: Mustafa Fehmi Efendi'nin vefatından sonra hazırlanmış hizmet cetvelidir. Matbu formda olmayıp elle hazırlanan bu cetvelin sonunda vefat tarihi 8 Eylül 328 (21 Eylül 1912) yer almaktadır. Belgenin arkasına “20 Eylül 358 tarihli ve 1869 (...?) derkenarla Maliye Nezareti'ne irsâl olunması hakkında evrak” notu düşülmüştür.¹⁸²

2.3.4. Eyüp Kadısı Mehmed Vasfi'nin Sicil Dosyası

Kadı, hukukî uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli, hâkimdir.¹⁸³ Bâb-ı Meşîhat Arşivi'nde 92 “Kadı” sicil dosyası

¹⁷⁸ MŞH. SAİD. nr. 7/13/4, 49B.

¹⁷⁹ MŞH. SAİD. nr. 7/13/5, 49B.

¹⁸⁰ MŞH. SAİD. nr. 7/13/6, 49B.

¹⁸¹ MŞH. SAİD. nr. 7/13/7, 49B.

¹⁸² MŞH. SAİD. nr. 7/13/8, 49B.

¹⁸³ İlber Ortaylı, “Kadı”, **DİA**, İstanbul, 2001, c.24, s. 69-73.

bulunmaktadır.¹⁸⁴ Mehmed Vasfi'ye ait bu dosya 18A tasnif numarasında olup içerisinde 4 belge bulunmaktadır.¹⁸⁵

1. belge: isim ve unvanının yazılı olduğu bir zarftır. Ayrıca aynı görüntüde küçük bir not kağıdı bulunmaktadır. Buradaki notta da kişiye ait belgelerden görünmüş olanlar zikredilerek sual olunacak belgelerin hangileri olduğu yazılmıştır.¹⁸⁶

2. belge: tercüme-i hâl varakasıdır.¹⁸⁷

3. belge mükerrer olarak düzenlenmiş tercüme-i hâl varakasıdır. Eyüp Kadısı Mehmed Vasfi'ye ait iki adet tercüme-i hâl varakası bulunması dikkat çekici bir husustur. Bu tercüme-i hâllerin içerik ve tarihleri aynı olmasına rağmen, yalnızca içeriği etkilemeyen kelime farklılıklarının olduğu görülmektedir. Tercüme-i hâl varakasının düzenlendiği tarih ise 23 Muharrem 310 (23 Mayıs 922)dir.¹⁸⁸

4. belge: Hâmise-i Süleymaniye¹⁸⁹ müderrislerinden Mekteb-i fârisi hocası Mevlana Mehmed Vasfi Efendi'nin Havâss-ı Refîa Kazâsı'na atanmasına dair 10 Şaban 1309 (8 Nisan 1892) tarihli fermân sûretidir.¹⁹⁰

2.3.5. Bağdat Müderrisi Mahmud El-Vadi'nin Sicil Dosyası

Osmanlı ilmiye teşkilâtında kadılık ve müfûlûkle birlikte oluşan üç temel görevden biri olan müderrislik medreselerde çeşitli dersler veren hocaları nitelemek üzere kullanılmıştır.¹⁹¹ Bâb-ı Meşihat Arşivi'nde “müderris ve mualimler” unvan

¹⁸⁴ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁸⁵ MŞH. SAİD. nr. 4/3, 18A.

¹⁸⁶ MŞH. SAİD. nr. 4/3/4, 18A.

¹⁸⁷ MŞH. SAİD. nr. 4/3/1, 18A.

¹⁸⁸ MŞH. SAİD. nr. 4/3/2, 18A.

¹⁸⁹ Osmanlı medresesinde bir derece. Osmanlı medreselerinde dereceleri göstermek üzere üç usul kullanılmıştır. Bunlar; kitap adlarına, müderrise ödenen günlük ücrete ve medrese statülerine göre yapılmış derecelerdir. XVI. Yüzyıldan itibaren Süleymaniye medreseleri ile bu tasnif usulleri de değişip genişlemiştir. Hâmise-i Süleymaniye derecesi de yeni oluşan derecelerden bir tanesidir.; ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Medrese”, **DİA**, Ankara, 2003, c.28, s. 327-333.

¹⁹⁰ MŞH. SAİD. nr. 4/3/3, 18A.

¹⁹¹ Mehmet İpşirli, “Müderris”, **DİA**, İstanbul, 2006, c.31, s. 468-470.

kategorisinde 829 dosya yer almaktadır.¹⁹² 2012A numaralı dosya Bağdat Müderrisi Mahmud el-Vadi'nin dosyasıdır ve içerisinde 17 belge (22 poz) bulunmaktadır.¹⁹³

1. belge: Mahmud el-Vadi'nin sicil evrakının içinde olduğu bir zarftır. Zarfın sağ üst köşesinde dosya numarası yazılmış olup, sol üst köşesinde isim, unvan, doğum tarihi ile maaş miktarı yazılmıştır.¹⁹⁴

2. belge: Mahmud el-Vadi'nin tercüme-i hâl varakasıdır. Defter formatında dört sayfadan oluşmaktadır. Sicill-i Ahvâl dosyalarında bulunan dördüncü çeşit tercüme-i hâl varakası şeklinde düzenlenmiş olup, tasdik tarihi 21 Kânûn-i sâni 1332 (3 Şubat 1917) dir.¹⁹⁵

3. belge: Mahmud el-Vadi'nin Bağdad üçüncü dâ'ire-i belediye azalığı ve Bağdad Mahkeme-i Şer'iyyesi Eytâm Müdüriyetindeki görevlerini sadakatle yerine getirdiği ile ilgili düzenlenen. 14 Cemâziye'l-evvel 324 (6 Temmuz sene 1909) tarihli hüsn-i hâl mazbata sûretidir.¹⁹⁶

Dosyadaki 4. belge, Mahmud Efendi'nin 1 Temmuz 323 (14 Temmuz 1907) tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresidir.¹⁹⁷

Dosyadaki 5. belge; Bağdad'da teşkil edilecek müderrisliğe Mahmud el-Vadi'nin tayin edilmesi ile ilgili düzenlenen 26 Ramazan 1332 (18 Ağustos 1914) tarihli müzekkiredir. Belgenin arka yüzünde ise "dosyasına" yazısı ve dosya numarası yazılmıştır.¹⁹⁸

6. belge: 12 Ağustos 1330 (25 Ağustos 1914) tarihli olup, Mahmud el-Vadi'nin tercüme-i hâlinin hülâsa pusulasıdır.¹⁹⁹

---

¹⁹² Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁹³ MŞH. SAİD. nr. 147/18, 2012A.

¹⁹⁴ MŞH. SAİD. nr. 147/18/17, 2012A.

¹⁹⁵ MŞH. SAİD. nr. 14718/1, 2012A.

¹⁹⁶ MŞH. SAİD. nr. 147/18/3, 2012A.

¹⁹⁷ MŞH. SAİD. nr. 147/18/13, 2012A.

¹⁹⁸ MŞH. SAİD. nr. 147/18/5, 2012A.

¹⁹⁹ MŞH. SAİD. nr. 147/18/4, 2012A.

7. belge: Mahmud Vadi Efendi'nin Bağdad'da Divaniye Sancağı'na bin guruş maaşla tayin olduğuna dair 18 Eylül 1330 (1 Ekim 1914) tarihli tezkire sûretidir. "aslına mutabıktır" notu pulların üst kısmına yazılmıştır²⁰⁰

8. belge: Bağdad Vilâyeti Mektûbî Kaleminden Mahmud el-Vadi Efendi'ye yazılan ve Irak Ordu-yu Hümâyûnu için daha önceden belirlenen ihtiyaçların acil olarak tedarik edilebilmesi ve bu yardımın nasıl toplanacağının ayrıntılı bilgilerinin verildiği 5 Şaban 1333 (18 Haziran 1915) tarihli tezkiredir.²⁰¹

9. belge: Mahmud el-Vadi'nin Meclis-i Umûmî azalığından istifasının kabulü ve hizmet mazbatasının talebi ile ilgili istidâsıdır. Konuyla ilgili yazışmalar tek belge üzerinde yapılmıştır. Belge üzerindeki son yazışma tarihi 1 Teşrîn-i evvel 332 (14 Ekim 1916)dir.²⁰²

10. belge: Mahmud el-Vadi'nin Hukuk Mektebi'nden mezuniyetini belgeleyen tasdiknâmesinin tarafına verilmesi hususunda Bağdad Maarif Müdüriyeti'ne yazmış olduğu istidâsıdır. Konuyla ilgili belirtilen şubeden mezun olduğu tasdik edilmiş olup, bu yazışmalar tek belge üzerinde yapılmıştır. Belgedeki son yazışma tarihi 4 Eylül 332 (17 Eylül 1916)²⁰³

11. belge: Bağdad Müderrisi Mahmud el-Vadi Efendi'nin hüsn-i vazife eylediğine dair düzenlenen 12 Teşrîn-i evvel 332 (25 Ekim 1916) tarihli mazbatadır.²⁰⁴

12. belge: Mahmud el-Vadi Efendi'nin tercüme-i hâl varakası, Tezkire-i Osmaniye ve ilgili evrakların sunulmuş olduğuna dair 12 Rebû'l-evvel sene 1335 (6 Ocak 1917) tarihli arzıdır.²⁰⁵

13. belge: Mahmud el-Vadi Efendi'nin tercüme-i hâl varakasında yazılmış olan Divaniyedeki göreviyle alakalı evrak-ı müsbitesinin mevcut olmaması ve söz

²⁰⁰ MŞH. SAİD. nr. 147/18/6, 2012A.

²⁰¹ MŞH. SAİD. nr. 147/18/7, 2012A.

²⁰² MŞH. SAİD. nr. 147/18/8, 2012A.

²⁰³ MŞH. SAİD. nr. 147/18/9, 2012A.

²⁰⁴ MŞH. SAİD. nr. 147/18/10, 2012A.

²⁰⁵ MŞH. SAİD. nr. 147/18/11, 2012A.

konusu görev ile bilgilerinin talebi hususunda düzenlenmiş 4 Recep 1335 (26 Nisan 1917) tarihli bir belgedir.²⁰⁶

14. belge: Mahmud Vadi Efendi'nin maaşının bin liradan iki bin liraya çıkarılmasını şayet mümkün olmazsa iki bin guruş alabileceği herhangi bir vazifeye görevlendirilmesini talep ettiği 22 Şubat 335 (22 Şubat 1919) tarihli istidâsıdır. Mahmud el-Vadi Efendi'nin maaşına zam yapılması hakkında yazışmalar 16 belgenin arkasında devam etmiştir. Yazışmadaki son tarih 2 Nisan 1335 (2 Nisan 1919) dir.²⁰⁷

15. belge: Arapça yazılmıştır. Bağdad Müderrisi Mahmud el-Vadi'nin Mirza Abdülhadi'ye vermiş olduğu vekâletnâmedir ve belgedeki son yazışma tarihi 26 Temmuz 919'dir. Sayfada yer olmadığından pullar arka sayfaya yapıştırılmıştır.²⁰⁸

16. belge: iki varaklık matbu tercüme-i hâl varakası formudur. Soru haneleri matbu düzenlenmiş olup, cevapları el yazısı ile doldurulmuştur. Bâb-ı fetvâ Sicil Müdüriyeti antetli olup, nüfus bilgilerini, eğitimi, bulunduğu memuriyetleri, rütbeleri bilgilerini içermektedir.²⁰⁹

17. belge, Mahmud el-Vadi'nin icâzetnâmesidir.²¹⁰

2.3.6. Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyası

Müftü, dini bir meselenin hükmünü beyan eden ehil kişi manasına gelmektedir. Osmanlı devrinde vilayet ve kazalarda halkın dini meselelerine cevap veren kimseler için kullanılan bir unvan olmuştur.²¹¹ Meşîhat Arşivi'nde 1165

²⁰⁶ MŞH. SAİD. nr. 147/18/14, 2012A.

²⁰⁷ MŞH. SAİD. nr. 147/18/16, 2012A.

²⁰⁸ MŞH. SAİD. nr. 147/18/15, 2012A.

²⁰⁹ MŞH. SAİD. nr. 147/18/12, 2012A.

²¹⁰ MŞH. SAİD. nr. 147/18/2, 2012A.

²¹¹ Abdullah Rüştü Kişi, "Bâb-ı Meşîhat'ten İstanbul Müftülüğü'ne Kurum ve Unvanlar Lügatçesi", s.372.

“Müftü” sicil dosyası bulunmaktadır.²¹² 1932B tasnif numarasına sahip dosya, Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi’ye ait olup, bu dosyada 16 belge (24 poz) bulunmaktadır.²¹³

1. belge: Ali Rıza Efendi’ye ait zarftır.²¹⁴

2. belge: Ali Rıza Efendi’nin tercüme-i hâl varakasıdır. Tercüme-i hâl varakasının düzenlendiği tarih 28 Rebû‘l-âhir 328 (11 Şubat 940)²¹⁵

3. belge: Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin tarafından yazılan 13 Recep 1310 (31 Ocak 1893) tarihli olup, Ali Rıza Efendi’nin Bursa müftüsü olarak atandığına dair bir mürasaledir.²¹⁶

4. belge: Bursa müftüsü Ali Rıza Efendi’nin iyi haline istinaden üçüncü derece Mecidî Nişanı ile taltifine dair 10 Şevval 1310 (27 Nisan 1893) tarihli berattır.²¹⁷

5. Belge: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi’ye ikinci rütbeden Mecîdî Nişanı’nın verildiğine dair 4 Muharrem 1320 (13 Nisan 1902) tarihli berattır. Belgenin arka yüzünde muamele kaydı, mühür ve imza bulunmaktadır²¹⁸

6. belge: 25 Rebû‘l-âhir 1322 (9 Temmuz 1904) tarihli olup, Ali Rıza Efendi’nin Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresidir.²¹⁹

7. belge: basit formda elde hazırlanmış bir hizmet cetvelidir. Belgedeki istidâ tarihi 23 Şubat 325 (8 Mart 1910)dir.²²⁰

8. belge: Ali Rıza Efendi’nin Bursa müderrisliği ve müftülüğündeki maaş miktarları ve zam miktarlarının öğrenilmesine yönelik yazılmış 12 Cemâziye’l-evvel 1328 (22 Mayıs 1910) tarihli müzekkiredir. Bununla ilgili yazışmalar tek belge

²¹² Zerdecî ,a.g.e. , s. 22.

²¹³ MŞH. SAİD. nr. 143/5, 1932B.

²¹⁴ MŞH. SAİD. nr. 143/5/15, 1932B.

²¹⁵ MŞH. SAİD. nr. 143/5/1, 1932B.

²¹⁶ MŞH. SAİD. nr. 143/5/4, 1932B.

²¹⁷ MŞH. SAİD. nr. 143/5/2A, 1932B.

²¹⁸ MŞH. SAİD. nr. 143/5/3A, 1932B.

²¹⁹ MŞH. SAİD. nr. 143/5/9, 1932B.

²²⁰ MŞH. SAİD. nr. 143/5/10, 1932B.

üzerinde yapılmıştır. Yazışmadaki son tarih ise 11 Cemâziye'l-âhir sene 1328 (20 Haziran 1910)dir.²²¹

9. belge: Ali Rıza Efendi'nin dosyasındaki 28 Cemâziye'l-âhir sene 1328 (7 Temmuz 1910) tarihli olup, tercüme-i hâl itâ eden zevâtın ibrâz ettikleri vesaik-i resmiyenin tedkîkiyle hülâsa-i mündericatinın kaydına mahsûs pusuladır²²²

10. belge: Ali Rıza Efendi'nin hizmet cetveli olup, sonunda vefat tarihi de yer almaktadır. Belgenin tarihi 26 Kânûn-ı sâni 328 (8 Şubat 1913)dir. Arka yüzünde ise “derkenar evrak” notu düşülmüş olup, tarih ve numara da bulunmaktadır.²²³

11. belge: tercüme-i hâl varakalarının telhisine mahsûs müsvedde varakasıdır. Belgenin telhis tarihi 3 Şubat 328 (16 Şubat 1913) dir.²²⁴

12. belge: Bir önceki belgenin devamı olup tercüme-i hâl varakalarının telhisine mahsûs müsvedde varakasıdır. Belgenin telhis tarihi 3 Şubat 328 (M. 16 Şubat 1913) dir.²²⁵

13. belge: Bursa'da Hüseyiniye Dersiyesinde Müderris olan Uşşakî İbrahim Efendi'nin Damadı Ali Efendi'nin aynı medresede ibtidâ-i dâhil derecesine terfisine dair 15 Rebû'l-âhir tarihli ru'ûsudur.²²⁶

14. belge: Sultan Gazi Çelebi Mehmed Han Medresesi Müderrisliğine Uşşakî Ali Rıza Efendi'nin tayin edildiğine dair müderrislik ru'ûsudur.²²⁷

15. belge: Ali Rıza Efendi'nin Bursadaki Sultan İkinci Murad Han Medresesi'ne tayin edildiğine dair müderrislik ru'ûsudur.²²⁸

16. belge: Ali Rıza Efendi'nin Bursa'daki Hüdavandigar Sultan Murad Han Medresesi'ne atanmasına ait müderrislik ru'ûsudur.²²⁹

²²¹ MŞH. SAİD. nr. 143/5/11, 1932B.

²²² MŞH. SAİD. nr. 143/5/12, 1932B.

²²³ MŞH. SAİD. nr. 143/5/13, 1932B.

²²⁴ MŞH. SAİD. nr. 143/5/14_1, 1932B.

²²⁵ MŞH. SAİD. nr. 143/5/14_2, 1932B.

²²⁶ MŞH. SAİD. nr. 143/5/5, 1932B.

²²⁷ MŞH. SAİD. nr. 143/5/6, 1932B.

²²⁸ MŞH. SAİD. nr. 143/5/7, 1932B.

2.3.7. Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyası

Müftü dosyalarından bir tanesi de 300B tasnif dosya numarasında kayıtlı; Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin dosyasıdır. 1235 doğumlu Ali Rıza Efendiye ait bu dosya, Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi'nde mevcut 6.382 adet dosya içerisinde tespit edilebilmiş en erken doğum tarihine sahip dosyadır. Dosya içerisinde 15 belge (24 poz) düzenlendiği görülmektedir. Söz konusu belgeler, üzerlerindeki tarihler göz önünde bulundurularak 1'den 24'e kadar sıralanmıştır.²³⁰

1. belge: Ali Rıza Efendi'ye ait tüm belgelerin muhafaza edildiği bir zarftır. Zarfın üzerinde kişinin unvanının, isminin, dosya numarası ile sicill-i husûsî numaralarının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte zarftan bağımsız olarak 2 küçük not da yine aynı poz içerisinde yer almaktadır.²³¹

2. belge: tercüme-i hâl varakasıdır. Tasdik tarihi 27 Ağustos 308 (8 Eylül 1892)dir.²³²

3. belge: tercüme-i hâl varakasıdır. Bu belge bir önceki belge ile aynı bilgilere sahiptir. Ayrıca mülâhazât bölümü iki varakada da doldurulmuş olup, 27 Ağustos 308 (8 Eylül 1892)tarihi ile tasdik edilmiştir.²³³

4. belge: Sicill-i Ahvâl kayıtlarının yenilenmesi ile ilgili meselelerden bir tanesi de bu dosyaların doldurulması esnasında yapılan yanlışlıklardır. Sicill-i Ahvâl dosyasındaki doğrudan yapılan yanlışlığın düzeltilmesine yönelik yazılmış bir arzuhaldir. Daha sonraki süreçte Sicill-i Ahvâl dosyalarının tashihine gidildiğini Üsküb Müftüsü olan Ali Rıza Efendi'nin bizzat bu amaçla yazdığı dilekçeden anlaşılmaktadır. Belgenin arkasında, evrakın Sicill-i Ahvâl Şubesi'ne kaydedildiğinin notu vardır. Buradan da belgenin işleme konulduğu görülmektedir. Belgenin tarihi 29 Cemaziye'l-evvel 1308 (19 Aralık 1892)²³⁴

---

²²⁹ MŞH. SAİD. nr. 143/5/8, 1932B.

²³⁰ MŞH. SAİD. nr. 45/18, 300B.

²³¹ MŞH. SAİD. nr. 45/18/15, 300B.

²³² MŞH. SAİD. nr. 45/18/1, 300B.

²³³ MŞH. SAİD. nr. 45/18/2, 300B.

²³⁴ MŞH. SAİD. nr. 45/18/4, 300B.

5. belge: Ali Rıza Efendi'nin 14 Rebîü'l-evvel 312 (15 Eylül 1894) tarihli ikinci ma'ruzudur. Almış olduğu icâzetin durumu ile ilgili olarak bir dilekçe vermiştir. Söz konusu bu icâzet belgesinin eksik olması dolayısıyla kendisinin şifahî olarak okumuş olduğu müderris ve dersiâmlarının kimler olduğunu Meşîhat makamına arz etmektedir.²³⁵

6. belge: 18 Rebîü'l-evvel 312 (19 Eylül 1894) tarihli bir arzuhaldir. Ali Rıza Efendi'nin doğum tarihi eski olması dolayısıyla Sicill-i Ahvâl Şubesi'nin talep ettiği çoğu belgeyi ibrâz edemediği bu belgede görülmektedir. Mesela Prizren'de Mehmed Paşa Medresesi Müderrisliğinde bulunmuş olmasına rağmen bunu belgeleyememiştir. Bunun üzerine; bu bilgiler Prizren Mahkemesinden talep edilmiştir ve orada müderrislik yaptığına dair Prizren Mutasarrıfı Ahmed Nazım'ın göndermiş olduğu belge dosyasına konulmuştur.²³⁶

7. belge bir önceki belgenin müsveddesisidir. Aslıyla mukabele edildiği notu da sonuna düşülmüş olup bu tarih 15 Eylül 318 (28 Eylül 1902)²³⁷

8. belge: Lofca Mekteb-i Rüşdiyesi muallimliği maaşının miktarı ile ilgili bir müzekkiredir. Bunun için de Prizren Mehmed Paşa Medresesi müderrisliğine dair bir şehâdetnâme talep edilmiştir. Arka yüzünde ise tarih ve havale kaydı bulunmaktadır. 18 Rebîü'l-evvel 312 (19 Eylül 1894) tarihlidir.²³⁸

9. belge: bir önceki müzekkireye yazılan derkenar sûretidir. Ali Rıza Efendi'nin Kosova Vilâyeti'nde Üsküb Müftülüğü dönemindeki maaşı öğrenilmek istenmiş ve bununla ilgili yazışmalar sûretler olarak bir belge üzerinde toplanmıştır. Belge üzerindeki son tarih mukabele edilen tarih olup, 15 Eylül 318 (M. 28 Eylül 1902) dir.²³⁹

---

²³⁵ MŞH. SAİD. nr. 45/18/7, 300B.

²³⁶ MŞH. SAİD. nr. 45/18/8, 300B.

²³⁷ MŞH. SAİD. nr. 45/18/9, 300B.

²³⁸ MŞH. SAİD. nr. 45/18/5, 300B.

²³⁹ MŞH. SAİD. nr. 45/18/6, 300B.

10. belge: Lofca Mekteb-i Rüşdiyesi muallimliği maaşı ile ilgili olarak düzenlenmiş, 22 Rebû'l-âhir 312 (23 Ekim 1894) tarihli bir arzuhaldir.²⁴⁰

11. belge: Üsküb Müftülüğü dönemindeki maaş artışı ile ilgili bir çeşitli yazışmaların yer aldığı belgedir. 14 Muharrem 1320 (23 Nisan 1902) tarihlidir. Belgedeki en son tarih ise 29 Muharrem 320 (8 Mayıs 1902)²⁴¹

12. belge: Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi tarafından düzenlenmiş olup, Ali Rıza Efendi'nin nüfus tezkiresi, İzmir pâye-i mücerredî fermân-ı âlîsi ve ru'ûs-ı hümayûn ve menşûr-ı âlî ve zamm-ı maaş-ı tezkiresi belgelerinin musaddak sûretleri ile görev ve maaş süreleri hakkında düzenlenen bir belgedir. 25 Eylül 318 (8 Ekim 1902) tarihlidir.²⁴²

13. belgenin tesvîd tarihi 3 Safer 322 (19 Nisan 1904) tarihinde düzenlenmiş olup, Bâb-ı fetvâ Sicill-i Ahvâl tescilatına mahsûs müsvedde varakasıdır.²⁴³

14. belge: yukarıda belirtilen 12 numaralı belgenin temize çekilmiş bir sûreti olup, bu belgede de çok sayıda tashîh olduğu görülmektedir. Mukabele edilmiştir notu düşülmüştür. Belgedeki son tarih 26 Mayıs 323 (8 Haziran 1907) dir.²⁴⁴

15. belge: Ali Rıza Efendi ile ilgili belge sûretleri tek bir belgede toplanmıştır. Bu belgede, görevleri dolayısıyla kendisine verilmiş olan 2 Rebû'l-âhir 1306 (6 Aralık 1888) tarihli bir fermân-ı âlişan sûreti, 15 Cemâziye'l-âhir 1303 (21 Mart 1886) tarihli bir Ru'ûs-ı Hümayûn sûreti ve ...? Cemâziye'l-âhir 1320 (...? Eylül 1902) tarihli Menşûr-ı Âlî sûretleri bulunmaktadır.²⁴⁵

2.3.8. Üsküdar Nâibi Mehmed Salih Efendi'nin Sicil Dosyası

İlmiye mensuplarından biri de nâiblerdir. Osmanlı adlî teşkilâtında kadı yardımcısı ve vekili olan nâib kadı tarafından belirlenerek Anadolu veya Rumeli

²⁴⁰ MŞH. SAİD. nr. 45/18/10, 300B.

²⁴¹ MŞH. SAİD. nr. 45/18/11, 300B.

²⁴² MŞH. SAİD. nr. 45/18/12, 300B.

²⁴³ MŞH. SAİD. nr. 45/18/13, 300B.

²⁴⁴ MŞH. SAİD. nr. 45/18/14, 300B.

²⁴⁵ MŞH. SAİD. nr. 45/18/3, 300B.

Kazaskeri tarafından tasdik edilmiştir. İstanbul’da nâiblerin tayininde İstanbul kadısı yetkili olmuştur. Genelde süresiz olarak tayin edilen nâiblerin belirli süreler içerisinde görev değişiklikleri olmuştur.²⁴⁶ 1908 yılına kadar nâiblerin geçim kaynağı mahkemelerden aldıkları harçlar olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde yapılan düzenlemelere bağlı olarak düzenli maaşa bağlanmışlardır. Şer’î mahkemelerin kaldırılmasıyla nâiblik kurumu da sona ermiştir.²⁴⁷ Bâb-ı Meşihat Arşivi’nde “Nâib” unvan kategorisinde 1.286 dosya yer almaktadır.²⁴⁸ 3452B numaralı dosya Üsküdar Nâibi Mehmed Salih Efendi’nin dosyasıdır ve içerisinde 15 belge (24 poz) bulunmaktadır.²⁴⁹

1. belge: İsim, unvan ve vefat tarihinin yazılı olduğu bir zarftır. Zarfın olduğu görüntüde iki küçük not kağıdı bulunmaktadır. Bir tanesinde kişinin tercüme-i hâlde belirttiği hangi evraklarının görüldüğü bilgisi not edilmiştir. Diğer notta ise Üsküdar nâibi esbakı Salih Efendi’nin Dimetoka ve İstanbul dairesinde bulunduğu hizmetlere yönelik cevap gelip gelmediği ve buna yönelik nasıl bir işlem yapılacağına yönelik bir nottur.²⁵⁰

2. belge: Mehmed Salih Efendi’nin tercüme-i hâl varakasıdır.²⁵¹

3. belge: Mehmed Salih Efendi’nin 15 Muharrem 83-Zilka‘de 323 (30 Mayıs 1866-1905) tarih aralığındaki maaş cetvelidir.²⁵²

4. belge: Kartal mevki‘ Bidâyet Mahkemesi Reisi Muhtar Efendi’nin yerine Bosna merkez nâib-i sâbıkı Salih Efendi’nin tayin edildiği ve mahkeme riyasetine mahsus olan 3 bin guruşun kendisine verilmesine yönelik hazırlanan 22 Rebîü’l-âhir 93 (17 Mayıs 1876) tarihli tezkire sureti olup, Kartal Kaymakamlığı’na hitaben

²⁴⁶ Mehmet İpşirli, “Nâib”, **DİA**, İstanbul, 2006, c.32, s. 312-313

²⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Naip” , **OTDTS**, İstanbul, 1983, c.2, s.644-645

²⁴⁸ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 22

²⁴⁹ MŞH. SAİD. nr. 218/3, 3452B

²⁵⁰ MŞH. SAİD. nr. 218/3/15, 3452B

²⁵¹ MŞH. SAİD. nr. 218/3/1, 3452B

²⁵² MŞH. SAİD. nr. 218/3/2, 3452B

yazılan yazıda da tezkire sureti gereğince icabının yapılması 24 Rebû‘l-ahir 93 (17 Nisan 1879) tarihi ile belirtilmiştir.²⁵³

5. belge: 21 Receb 1312 (18 Ocak 1895) tarihlidir. Külâhizâde Servet Efendi’nin Uzuncaabad-ı Hasköy niyabetinde bulunduğuna dair nakîbüleşrafın vermiş olduğu i‘lâmdır.²⁵⁴

6. belge: Bâb-ı Fetvâ Daire-i Meşihat-i İslamiye Mektûbî Kalemî’nden Üsküdar Niyabet-i Şer’iyyesine yazılmış 18 Şaban 1312 tarihli (14 Şubat 1895) tezkiredir. Tercüme-i hâlde belirtilen bilginin doğruluğunu tespit edici varaka-i mesture bulunmadığından, Mehmed Salih Efendi’nin Üsküdar Mahkeme-i Şer’iyyesi Baş Kitabeti’ne tayin, ayrılış tarihlerinin ve maaş miktarlarının Sicill-i Ahvâl Şubesi’nden tahkik ettirilmesi hususunda düzenlenmiştir. 25 Şaban 1312(21 Şubat 1895) tarihi ile de istenilen bilgilerin cevabı verilmiştir.²⁵⁵

7. belge: Saruhan Sancağı Mahkeme-i Şer’iyyesi’nden Meşihatpenahi’ye yazılan 2 Ramazan 312 (27 Şubat 1895) tarihli belge Manisa Hakimi tarafından verilmiş olan arzdır. 1268’de Manisa Bâb nâibliğinde bulunan Mehmed Salih Efendi’nin beş altı ay kadar nâiblik görevini sürdürdüğüne dairdir. Belgenin arka yüzünde ise “Bâb-ı Fetvâ Sicil Şubesine” notu ile havale kaydı ve tarihi bulunmaktadır.²⁵⁶

8. belge: Hasköy Müftüsü’nden Filibe Müftülüğü’ne yazılan 16 Şubat 310 (28 Şubat 1895) tarihli tahrirattır. Üsküdar eski nâibi Salih Efendi’nin yetmiş iki tarihinde bir buçuk sene Hasköy Bâb Niyabeti görevinde bulunduğu fakat maaş alıp almadığının bilinmediği belirtilmiştir.²⁵⁷

9. belge: Filibe Müftülüğü’nden Şeyhülislamlık Makamına yazılan 9 Şaban 312 (5 Şubat 1895) tarihli arzdır. Üsküdar nâibi sâbıkı Mehmed Salih Efendi’nin tercüme-i hâl varakalarında yetmiş iki tarihinde bir buçuk sene Uzuncaabad-ı Hasköy Bâb Niyabeti’nde bulunduğu yazılmış ise de buna dair varaka-i resmiyesi

²⁵³ MŞH. SAİD. nr. 218/3/3, 3452B

²⁵⁴ MŞH. SAİD. nr. 218/3/4, 3452B

²⁵⁵ MŞH. SAİD. nr. 218/3/5, 3452B

²⁵⁶ MŞH. SAİD. nr. 218/3/6, 3452B

²⁵⁷ MŞH. SAİD. nr. 218/3/7, 3452B

bulunmadığından bilgilerin tahkiki istenmiştir. Belgenin arka yüzünde ise, “Bâb-ı Fetvâ Sicil Şubesine” notu ile havale kaydı ve tarihi bulunmaktadır.²⁵⁸

10. belge: Nezaret-i Umûr-ı Maliye Beytûlmâl İdaresi’nin 7 Şevval 1312 (2 Nisan 1895) tarihli arzda Üsküdar nâib-i sâbıkı Mehmed Salih Efendi’nin Beytûlmâl Kassamlığı’na atandığı tarih, istifa tarihi ve maaş bilgileri zikredilmiştir. Belgenin arka yüzünde ise, “Sicill-i Ahvâl Şubesine” notu ile havale kaydı ve tarihi bulunmaktadır.²⁵⁹

11. belge: Nâib Mehmed Salih Efendi’nin [bin] iki yüz altmış dokuz tarihinden itibaren Bâb Niyabetindeki aidat miktarının bildirilmesi talep edilmesi üzerine düzenlenmiş bu belge Meşihat Makamına hitaplı yazılmış olup, 16 Zilhicce 315 (8 Mayıs 1898) tarihlidir. Belgenin arka yüzünde ise, “işbu ...? sicil şubesi ifadesiyle yazılan tahrirat-ı aliyye cevabı olduğu müstebândır fermân-ı veliyyü’l-emrindir” ve “Sicil Şubesine” notu ile havale kaydı ve tarihi bulunmaktadır.²⁶⁰

12. belge: Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi’nden Meşihat Makamı’na yazılmış 15 Zilhicce 1316 (26 Nisan 1899) tarihli bir müzekkiredir. Mehmet Salih Efendi’nin tercüme-i hâl varakalarında belirttiği tayin ve maaş bilgilerini destekleyici varaka-i resmiyesinin bulunmaması üzerine ilgili dairelerden sordurulmasına yönelik düzenlenmiştir. Meclis-i İntihâb-ı Hükûma 11 Safer 1317 (21 Haziran 1899) tarihinde havale edilmiştir. Bu yazının hemen altında da Sicill-i Ahvâl Şubesi’ne 20 Safer 1317 (30 Haziran 1899) tarihinde havale edilmiştir.²⁶¹

13. belge: Bâb-ı Fetvâ Anadolu Kazaskerliği Vekâyî Kitabeti’nden Meşihatpenahi’ye yazılmış 21 Safer 317 (1 Temmuz 1899) tarihli ma’rûzdur. Kütahya nâibi Mehmed Salih Efendi’nin tercüme-i hâl varakasında yetmiş bir ve yetmiş üç tarihinde Vekâyî Odası Kitabeti’nde bulunduğu yazılmış olsa evrak-ı resmiyesi bulunmadığından Sicill-i Ahvâl Şubesi’nden havale buyrulan müzekkireye yazılan derkenarda söz konusu göreve dair bir kaydı olmadığı ancak mezkur muavinlikte iki kere bulunduğu tahkikatın sonucunda bulunduğu belirtilmiştir.

²⁵⁸ MŞH. SAİD. nr. 218/3/8, 3452B

²⁵⁹ MŞH. SAİD. nr. 218/3/9, 3452B

²⁶⁰ MŞH. SAİD. nr. 218/3/10, 3452B

²⁶¹ MŞH. SAİD. nr. 218/3/11, 3452B

Belgenin sol arka yüzünde ise, “Sicill-i Şubesine” ” notu ile havale kaydı, tarihi ve hangi numaralı tezkirenin cevabı olduğu belirtilmiştir.²⁶²

14. belge: Kütahya nâibi Mehmed Salih Efendi’nin tercüme-i hâl varakasında bin iki yüz elli sekiz tarihinde İstanbul Bâb Mahkemesi Kitabeti’ne, üç sene sonra da İstanbul Kadılığı Vekayi Odası Kitabeti’ne tayin olduğu yazılmış olsa evrak-ı resmiyesi olmadığından bu bilgilerin teyidine yönelik yazılan tezkireye verilen 23 Rebû’l-ahir 317 (31 Ağustos 1899) tarihli cevabi yazıdır. Buna göre mürasele kaydı ve sicill-i mahfûz kayıtları ile teyidi yapılmıştır. Belgenin sol arka yüzünde ise, “Sicill-i Şubesine” ” notu ile havale kaydı, tarihi ve hangi numaralı tezkirenin cevabı olduğu belirtilmiştir.²⁶³

15. belge: Bâb-ı Fetvâ Rumeli Kazaskerliği Vekayi Kitabeti’nden yazılan 30 Zilka’de 1317 (1 Nisan 1900) tarihli yazı da yine Mehmed Salih Efendi’nin tercüme-i hâlinde yer alan bilgilerin teyidine yönelik düzenlenmiştir. Mehmed Salih Efendi’nin evrak-ı resmiyesi olmadığından Sicill-i Ahvâl Şubesi Müdüriyeti’nin talebi üzerine Rumeli Vekayi Şer’iyye Kitabesinde, Kısmet Mahkemesi Baş Kitabeti’ndeki tayin bilgilerinin ve aldığı maaş bilgileri arz edilmiştir. Belgenin arka yüzünde ise, hangi tarih ve numaralı tezkirenin cevabı olduğu ve “sicill-i ahvâl şubesi ifadesiyle yazılan tezkire-i aliyye cevabı olduğu kayden müstebândır fermân-ı hazret-i veliyyü’l-emrindir” notu bulunmaktadır.²⁶⁴

2.3.9. Fetvâhâne Müsevvidi Ahmed Reis’in Sicil Dosyası

Bâb-ı Meşîhat Sicill-i Ahvâl Dâ’iresi personel dosyalarından 27A tasnif numarasında kayıtlı dosya, Fetvâhane müsevvidi Ahmed Reis’in dosyasıdır.²⁶⁵ Müsevvid, resmi dairelerde daha çok mektubi ve tahrirat kalemlerinde müsvedde kaleme alan katiplere denilmektedir.²⁶⁶ XIX. yüzyılda ise bazı resmî dairelerde müsevvidlik özel bir kalem haline gelmiştir. Meselâ fetva kaleminde müsevvidlik

²⁶² MŞH. SAİD. nr. 218/3/12, 3452B

²⁶³ MŞH. SAİD. nr. 218/3/13, 3452B

²⁶⁴ MŞH. SAİD. nr. 218/3/14, 3452B

²⁶⁵ MŞH. SAİD. nr. 5/3, 27A.

²⁶⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Müsevvid” , OTDTS, İstanbul, 1983, c.2, s.629.

ayrı bir şube durumundaydı.²⁶⁷ Arşivdeki mevcut dosyalar içerisinde “müsevvid” ünvanında 80 dosya yer almaktadır.²⁶⁸ Ahmed Reis’in bu dosyasında 10 belge (14 poz) bulunmaktadır.

1. belge: Ahmed Reisin dosya numarasının, isminin, ünvanının, doğum tarihinin ve memuriyetine dair çeşitli bilgilerin üzerinde yazılı olduğu zarftır. Aynı görüntüde küçük bir not kağıdı bulunmaktadır.²⁶⁹

2. belge: 13 Şevval 310 (3 Şubat 1923) tarihi ile Ahmed Reis’in tercüme-i hâl varakasıdır.²⁷⁰

3. belge: Ahmed Reis’in mükerrer tercüme-i hâl varakasıdır. Tarih, içerik ve şekil olarak birbirinin aynısıdır.²⁷¹

4. belge; Ahmed Reis Efendi’nin tercüme-i hâl varakalarında Aydın Sancağı’nda kur’a mümeyyizi olarak tayin olduğu yazılmış ise de konu ile ilgili evrak-ı müsbitesi mevcut olmadığından konunun tahkik edilmesine yönelik 5 Rebîü’l-evvel 312 (6 Eylül 1894) tarihli muhtıradır.²⁷²

5. belge: Ahmed Reis Efendi’nin tercüme-i hâl varakalarında yazılan maaş miktarları zam ve tenzilâtı hakkındaki evrak-ı müsbitesi mevcut olmadığından görev ve maaş miktarlarının soruşturulması hakkında yazışmalar sûretler halinde belge üzerinde toplanmıştır. Belge üzerindeki, son tarih “sicill-i ahvâl şubesine” havâle tarihi 8 Muharrem 1313 (1 Temmuz 1895)²⁷³

6. belge: Ahmed Reis Efendi’nin tercüme-i hâline ait muamelelerinin tamamlanılmasına yöneliktir. Bununla ilgili olarak ilgili daire ve kalemlerden maaş miktarlarındaki değişiklik ve tarihleri ile ilgili bilgiler için aynı belge üzerinde yazışmalar yapılmıştır. Belgedeki son tarih “kaleme” havale edildiği tarih olan 8 Cemâziye’l-evvel 319 (23 Ağustos 1901). Belgenin arka yüzünde Ahmed Reis

²⁶⁷ Erhan Afyoncu, Recep Ahıskalı “Katip”, DİA, İstanbul, 2002, c.25, s.53-55.

²⁶⁸ Zerdecî, a.g.e., s. 23.

²⁶⁹ MŞH. SAİD. nr. 5/3/10, 27A.

²⁷⁰ MŞH. SAİD. nr. 5/3/1, 27A.

²⁷¹ MŞH. SAİD. nr. 5/3/2, 27A.

²⁷² MŞH. SAİD. nr. 5/3/4, 27A.

²⁷³ MŞH. SAİD. nr. 5/3/3 27A.

Efendi'nin 25 Rebîü'l-evvel sene 1297 ile gurre-i Cemâziye'l-ahir sene 1318 tarihleri arasındaki terfileri ve görev yerleri yazılmıştır.²⁷⁴

7. belge: Ahmed Reis Efendi'nin 1 Temmuz 1317 (14 Temmuz 1901) tarihine mahsûs tarîk maaşı ve yıllara göre zam miktarlarını gösteren pusuladır.²⁷⁵

8. belge: Ahmed Reis Efendi'nin terfî, maaş miktarları ve tarihleri hakkındaki yazışmalardan oluşmaktadır. Belgenin sonunda “muhasbeye” notunun düşülerek 5 Cemâziye'l-ahir 327 (24 Haziran 1909) tarihi atılmıştır. Belgenin arka yüzünde ise zam miktarları ve tarihlerinin düzenlenen pusula ile takdim kılındığı bilgisi ve 25 Cemâziye'l-ahir 327 (14 Temmuz 1909) tarihi yer almaktadır.²⁷⁶

9. belge: Ahmed Reis Efendi'nin maaş cetveli olup vefât tarihi olan 28 Kânûn-i evvel 1328 (10 Ocak 1913) tarihi belgenin sonunda yer almaktadır.²⁷⁷

10. belge: Ahmed Reis Efendi'nin vefatı sonrası ailesine dört yüz kırk guruş maaş tahsis edildiği hakkında Maliye Nezâreti'nden yazılan 11 Mayıs 1334 (11 Mayıs 1918) tarihli müzekkiredir.²⁷⁸

2.3.10. Dersiâm Hasan Efendi'nin Sicil Dosyası

Dersiâm, medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan bir unvandır.²⁷⁹ Bâb-ı Meşîhat Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi'ndeki 360 dosyanın, “Dersiâm” unvanına sahip kişilere ait olduğu görülmektedir.²⁸⁰ Bu arşivdeki 0637D numaralı dosya; 1232-1296 tarihlerinde yaşamış, Dersiâm Hasan Efendiye ait sicil dosyasıdır.²⁸¹ Süleymaniye Dersiâmı Hasan Efendi'ye ait bu dosyanın mevcut 360 dersiâm dosyasından farkı ise, 1232 doğum tarihi ile söz konusu kişiler arasında tespit edilebilen en erken doğum tarihine

²⁷⁴ MŞH. SAİD. nr. 5/3/5, 27A.

²⁷⁵ MŞH. SAİD. nr. 5/3/6, 27A.

²⁷⁶ MŞH. SAİD. nr. 5/3/7, 27A.

²⁷⁷ MŞH. SAİD. nr. 5/3/8, 27A.

²⁷⁸ MŞH. SAİD. nr. 5/3/9, 27A.

²⁷⁹ Mehmet İpşirli, “Dersiâm”, **DİA**, İstanbul, 1994, c.9, s.185-186.

²⁸⁰ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23..

²⁸¹ MŞH. SAİD. nr. 71/23, 637D.

sahip kişi olmasıdır. Hasan Efendi'nin dosyasının içinde 4 belge (5 poz) varken, dosyanın içerisinde tercüme-i hâl varakası bulunmamaktadır.

1. belge: Dersiâm Hasan Efendi'nin isim, unvan ve dosya numarasının yazılı olduğu zarftır.²⁸²

2. belge: 6 Haziran 331 (19 Haziran 1915) tarihli bir hizmet cetveli olup, bu cetvelin son kısmında Dersiâm Hasan Efendi'nin vefat tarihi olan 1 Kânûn-ı evvel 96 tarihi yer almaktadır.²⁸³

3. belge: Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti antetli bir formdur. Müsvedde bu form, 6 Haziran 331 (19 Haziran 1915) tarihlidir. Vefat eden Hasan Efendi ile ilgili tahkikatın tamamlanarak, hizmetini gösterir cetvelin düzenlenmiş olduğunu ve bu cetvelin ekte sunulduğu belirtilmiştir. Bir önceki hizmet cetveli bu yazının eki olarak hazırlanmıştır.²⁸⁴

4. belge ise: Maliye Nezareti Mahsûsât-ı Zâtiye Müdüriyeti Mülkiye ve İlmiye Şubesi tahsisat kaleminden yazılan 1 Ağustos 331 (14 Ağustos 1915) tarihli bir müzekkiredir. Vefat eden Hasan Efendi'nin kız çocuğuna maaş tahsis edildiğini ve bunun sicil kaydına işlenmesi hususunda Bâb-ı Fetvâ Sicil Müdüriyeti'ne gönderildiği belirtilmektedir.²⁸⁵

2.3.11. Huzûr-ı Hümâyûn Muhâtabı Ali Vasfî Efendi'nin Sicil Dosyası

Huzur dersleri, Osmanlı Devleti'nde ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerine verilen isimdir. Bu dersler 1759 yılından hilafetin kaldırıldığı 1924 yılına kadar yapılmıştır. Huzur derslerinde dersi anlatan âlime “mukarrir” denilirken, müzakareci durumunda olan âlimlere önceleri “talip” daha sonra “muhatap” denilmiştir.²⁸⁶ İlmiye mensubu ve ilmî seviyesi yüksek şahsiyetlerden

²⁸² MŞH. SAİD. nr 71/23/4, 637D.

²⁸³ MŞH. SAİD. nr 71/23/1, 637D.

²⁸⁴ MŞH. SAİD. nr 71/23/2, 637D.

²⁸⁵ MŞH. SAİD. nr 71/23/3, 637D.

²⁸⁶ Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, **DİA**, İstanbul, 1998, c.18, s.441-444.

oluşan muhatap ve mukarrirlerin seçimi şeyhülislamın teklifi ve padişahın onayı ile gerçekleşmiştir. Muhataplar Şaban ayının on beşinci günü tefsir edilecek olan konudan haberdar edilmiş olup, soru soracakları ve derse iştirak edecekleri için onların da hazırlıklı gelmesi beklenilmiştir. Mukarririn takririnin ardından muhataplar sırayla varsa sorularını sormuşlardır. Bu soru faslı Padişah “kâfi” deyip şeyhülislama bir işaret verinceye kadar devam etmiştir. Son derece önemli ilmi bu mecliste derslere davet edilecek mukarrir ve muhatapların seçimine de özen gösterilmiştir.²⁸⁷

Meşihat Arşivi’nde ‘huzûr-ı hümayûn muhatap ve mukarrirleri’ meslek grubunda toplam 12 dosya bulunmaktadır.²⁸⁸ Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl Dâ’iresi personel dosyalarından 03470 numarasında kayıtlı dosya, Ali Vasfi Efendi’ye aittir.²⁸⁹ Ali Vasfi Efendi Fatih Dersiâmi Huzûr-ı Hümayûn Muhataplarından olup, 1253 tarihi ile bu unvanda tespit edilebilen en erken doğum tarihine sahip 4. Kişidir. Söz konusu diğer 3 dosyaya göre daha tekml bir dosyaya sahip olduğundan bu unvanda Ali Vasfi Efendi’nin dosyası tercih edilmiştir. Söz konusu dosyada 7 belge (10 poz) bulunmaktadır. Bu belgeler 15 Safer 1300 (26 Aralık 1882)- 13 Haziran 337 (13 Haziran 1921) tarih aralığını kapsamaktadır.

1. belge: Ali Vasfi Efendiye ait zarftır.²⁹⁰

2. belge: Sicill-i Ahvâl dosyalarında bulunan üçüncü çeşit tercüme-i hâl varakasıdır. Varakanın sonundaki mülahazat kısmı boş bırakılmıştır. 21 Cemâziye’l-evvel sene 328 (31 Mayıs 1910) tarihlidir. Tercüme-i hâl varakasının arka yüzünde ise; ‘Bâ irade-i seniyye-i hazret-i padişahi mer’i’l-icrâ olan madde-i nizâmiyedir’ başlığı ve altında ihtar bölümleri açıklamaları ile matbu olarak verilmiştir.²⁹¹

3. belge: 14 Nisan 337 (14 Nisan 1921) tarihlidir. “Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi’ne mahsûs müddet-i hidmet cetvelidir”. Müsvedde olan bu cetvelde Ali Vasfi

²⁸⁷ Zeynep Güngördü, Osmanlı Devleti’nde Bir Saray Eğitim Müessesesi Olarak Huzur-ı Hümayûn Dersleri, **III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - II (Felsefe - Tarih)**, Sakarya, İlmi Etüdler Derneği, İstanbul, 2014, s. 239.

²⁸⁸ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23.

²⁸⁹ MŞH. SAİD. nr. 219/9, 3470.

²⁹⁰ MŞH. SAİD. nr.219/9/7, 3470.

²⁹¹ MŞH. SAİD. nr.219/9/1, 3470.

Efendi'nin vefat tarihi de belirtilmiştir. Altında ise söz konusu kişinin kefalet sandığına borcu olmadığı belirtilmiştir.²⁹²

4. belge: 15 Safer 1300 (26 Aralık 1882) tarihinde düzenlenen Ali Vasfi Efendi'nin tezkeresidir. Tek bir belge görüntüsü olsa da bu belgenin sonuna eklenmiş bir başka belge bulunmaktadır. Birbirine ilave edilerek uzatılan bu belge ise, Ali Vasfi Efendi'nin icazetnâme sûretidir. Belgenin devamında ise Mektubi Kalemleri başlıkları altında Ali Vasfi Efendi'nin maaşları ile birlikte zam bilgilerini içeren belge yer almaktadır. Belgenin arka yüzünde ise, Ali Vasfi Efendi'nin Ru'ûs-ı Hümâyûn sûreti bulunmaktadır.²⁹³

5. belge: müzekkiredir. Fatih camii-i şerif dersiâmlarından ve huzur-ı hümâyûn muhataplarından Ali Vasfi Efendi'nin tarik maaşının zam ve tenzilat tarihleri muhasebat ve tahrirat kalemlerinden öğrenilmek istenmiş konu ile ilgili yazışmalar aynı sayfa üzerinde yapılmış olup bu bilgiler aynı belge üzerinde tabloda gösterilmiştir. Yazışmanın ilk tarihi 3 Cemâziye'l-âhir 329 (1 Haziran 1911) iken son tarih ise 23 Cemâziye'l-âhir 329 (21 Haziran 1911)dir.²⁹⁴

Maliye Nezareti Muhasebat Müdürlüğünden Bâb-ı Fetvâ Sicil Müdüriyetine gönderilen 13 Haziran 337 (13 Haziran 1921) tarihli 6. Belgede Ali Vasfi Efendi'nin ailesine 9 Nisan 327 tarihinden itibaren maaş tahsis edildiği belirtilmiş olup; bu maaşın sicil kayıtlarına geçirilmesi, konu ile ilgili kişilere bildirilmesi hakkında düzenlenmiş bir belgedir.²⁹⁵

7. belge: Ali Vasfi Efendi'nin ibraz ettiği vesâik-i resmiyyenin tetkikiyle hülâsa-ı mündericâtının kaydına mahsûs 23 Mayıs 326 (5 Haziran 1910) tarihli pusuladır.²⁹⁶

---

²⁹² MŞH. SAİD. nr.219/9/2, 3470.

²⁹³ MŞH. SAİD. nr.219/9/3, 3470.

²⁹⁴ MŞH. SAİD. nr.219/9/4, 3470.

²⁹⁵ MŞH. SAİD. nr.219/9/5, 3470.

²⁹⁶ MŞH. SAİD. nr.219/9/6, 3470.

2.3.12. Meclis-i Meşâyih Âzâsı Mehmed Emin Efendi'nin Sicil Dosyası

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar tarikatları denetleyen ve tekkelerin idarî işleriyle uğraşan bir kurum bulunmamaktaydı. Bu yüzyılda bürokrasideki merkezîyetçiliğe bağlı olarak tekkelerin de denetim alınmasına yönelik adım atılmıştır. Buna bağlı olarak 1866 yılındaki bir irade ile şeyhülislamlığa bağlı olarak meclis-i meşâyih kurulmuştur.²⁹⁷

Bâb-ı Meşîhat Arşivi'nde "meclis-i meşâyih âzâları" unvan kategorisinde 13 dosya yer almaktadır.²⁹⁸ Söz konusu unvan kategorisinde 1253 doğum tarihi ile tespit edilebilen en erken doğum tarihine sahip kişinin dosyası seçilmiştir. Meclis-i Meşâyih âzâlarından Mehmed Emin Efendi'ye ait bu dosya 0172B tasnif numarasında kayıtlı olup, dosya içerisinde 8(... ?)317 (1901/1902)- 4 Haziran 318 (17 Haziran 1902) tarih aralıklarını içeren 6 belge (7 poz) bulunmaktadır.²⁹⁹

1. belge: üzerinde Mehmed Emin Efendi'nin isim, unvan ve dosya numarasının yazılı olduğu bir zarftır. Bununla birlikte yine aynı görüntüde 'silsilenâme nüfus tezkeresi icâzetnâmesi kendisinden talep olunacaktır, azalığı maaş muhasebesinden sual olunacaktır' şeklinde notların küçük boyutta bir kağıda yazıldığı tezkire bulunmaktadır.³⁰⁰

2. belge: Mehmed Emin Efendi'ye ait tercüme-i hâl varakasıdır. Sicill-i Ahvâl dosyalarında bulunan 'Dâ 'ire-i Meşîhât-i İslâmiyye Sicil Şubesi' antetli ikinci tip tercüme-i hâl varakasındandır. Belgenin sonunda yer alan mülâhazat kısmında dört adet pul yapıştırılmıştır. Bu pullardan en sağdakinin üzerinde 'Vânî Efendi dergâh-ı postnişin' yazısı vardır. Ancak tarih atılmamıştır.³⁰¹

3. belge: Mehmed Emin Efendi'ye ait ikinci bir tercüme-i hâl varakasıdır. Bu varakada diğerinden farklı olarak hizmetlerinin sorulduğu dördüncü soru kısmına

²⁹⁷ Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", **DİA**, Ankara, 2003, c.28, s. 247-248.

²⁹⁸ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 23.

²⁹⁹ MŞH. SAİD. nr. 25/6, 172B.

³⁰⁰ MŞH. SAİD. nr. 25/6/6, 172B.

³⁰¹ MŞH. SAİD. nr. 25/6/1, 172B.

verilen cevapta küçük yer değişikliği vardır. Bu varakada ‘... meclis-i meşâyih âzâlığına yüz gurus maaşla tayin olundum ’ ifadesi varken ilk varakada ‘yüz gurus maaşla meclis-i meşâyih azalığına tayin olundum' şeklindeki ifade değişikliği dikkat çekmektedir. Yine aynı şekilde bu tercüme-i hâl varakasının mülâhazat kısmı boş bırakılmış olup, dört adet pul yapıştırılmıştır. Bu pullardan en sağdakinin üzerinde ‘Vânî Efendi dergâh-ı postnişin’ yazısı vardır. Yine tarih bulunmamaktadır.³⁰²

4. belge: Sicill-i Ahvâl Şubesine gönderilmek üzere tercüme-i hâlinin ilişikte takdim ettiğini bildiren 8 ...? 317 (1901) tarihli bir arzuhaldir. Belgenin arka yüzünde ‘Sicil şubesine’ ifadesinden sonra 7 Cemâziye’l-evvel 319 (22 Ağustos 1901) notu vardır. Buradan da belgenin işleme konulduğu anlaşılmaktadır.³⁰³

5. belge: tercüme-i hâlde yazılı olan bilginin teyidine yöneliktir. Meclis-i Meşâyih âzâsı olan Mehmed Emin Efendi’nin tercüme-i hâlinde belirtmiş olduğu azalığa tayin tarihi ve maaş bilgisi ile ilgili evrakının Sicill-i Ahvâl Şubesi’nde mevcut olmadığından, söz konusu bilgilerinin muhasebeden sordurulması 15 Cemâziyel-âhir 319 tarihli yazı ile istenmiştir. Yine aynı belge üzerinde 4 Haziran sene 318 (17 Haziran 1902) tarih ile istenilen bilgilerin düzenlenen pusula ile sunulduğu belirtilmiştir.³⁰⁴

6. belge: 4 Haziran 318 (17 Haziran 1902) tarihli olup, bir önceki belgede talep edilen ve ekte sunulduğu belirtilen Mehmed Emin Efendi’nin “tahkîkât-ı ilmiyye meyânında almış olduğu maaş miktarını ve tarihlerini gösterir pusuladır”.³⁰⁵

2.3.13. Eytam Müdürü Halil Şükrü Efendi’nin Sicil Dosyası

Osmanlı Devleti’nde tereke muamelelerinin görülmesi, yetim mallarının muhafaza edilmesi, işletilmesi ve değerlendirilmesi Kadıaskerlerin temel görevlerinden biriyken XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu görevlerinde yetki paylaşımına gidilmiştir.³⁰⁶ Yetim mallarının korunması, sağlıklı bir şekilde muhafaza

³⁰² MŞH. SAİD. nr. 25/6/2, 172B.

³⁰³ MŞH. SAİD. nr. 25/6/3, 172B.

³⁰⁴ MŞH. SAİD. nr. 25/6/4, 172B.

³⁰⁵ MŞH. SAİD. nr. 25/6/5, 172B.

³⁰⁶ Yurdakul, a.g.e., 179-181.

edilebilmesi, terekelerin daha iyi bir şekilde tespitine yönelik olarak 7 Rabiülevvel 1268 (31 Aralık 1851) tarihinde Emvâl-i Eytâm Nezareti oluşturulmuştur.³⁰⁷ Emvâl-i Eytâm Nezareti 1852 yılında Emvâl-i Eytâm Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. 1854 yılında yapılan bir düzenleme ile Galata, Üsküdar ve Eyüp mahkemelerinde yazılan terekelerin bu müdürlüğe teslimi kararlaştırılarak kapsamı genişlemiştir.³⁰⁸ 1866 yılında ise taşrada emvâl-ı eytâm müdürlükleri ve sandıkları kurularak yetimlerin mallarının muhafaza ve işletilmesi bu birimler vasıtasıyla yürütülmeye başlanmıştır. 1874'te de yetim mallarını muhafaza ve işletmek üzere şeyhülislâmın nezaretinde Meclis-i İdare-i Emval-ı Eytam kurulmuştur.³⁰⁹

Sicill-i Ahvâl personel dosyaları içerisinde “Eytam müdürü” meslek grubunda toplam 260 dosya bulunmaktadır.³¹⁰ Eytam Müdürü Halil Şükrü Efendi'nin sicil dosyası; 2433B tasnif dosya numarasında kayıtlıdır. Havza Eytam Müdürü olan Halil Şükrü Efendi, 1260 doğum tarihi ile bu unvanda kayıtlı en erken doğum tarihine sahip iki dosyadan birine sahiptir.³¹¹ Dosyanın içinde 15 Teşrîn-i evvel 320 (28 Ekim 1904) – 28 Receb 328 (5 Ağustos 1910) tarihleri arasında 5 belge (9 poz) bulunmaktadır.

1. belge: Halil Efendi'nin zarfıdır. Zarfın üzerinde ‘Sivas Yukarı Haya’ ile dosya numarası olan “2433” numarası yazılıdır.³¹²

2. belge: üçüncü çeşit bir tercüme-i hâl varakasıdır. 30 Haziran 326 (13 Temmuz 1910) tarihlidir. Tercüme-i hâl varakası tasdik edilmiş olmakla birlikte mülahazat yazılmamıştır. Tercüme-i hâl varakasının arka yüzünde ise; ‘Bâ irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişahî mer‘i’l-icrâ olan madde-i nizamiyedir’ başlığı tercüme-i hâl varakasının nasıl doldurulması gerektiği ile ilgili maddeler vardır³¹³

³⁰⁷ Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, S. 14, s. 105.

³⁰⁸ Yurdakul, **a.g.e.**, s.183-184.

³⁰⁹ Yurdakul ve Aydın, “Şeyhülislam Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar”, s. 383,384.

³¹⁰ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 22.

³¹¹ MŞH. SAİD. nr. 172/16, 2433B.

³¹² MŞH. SAİD. nr. 172/16/5, 2433B.

³¹³ MŞH. SAİD. nr. 172/16/1, 2433B.

3. belge: 30 Haziran 326 (13 Temmuz 1910) tarihli olup, büyük boy kağıtta elde hazırlanmış, muhasebe hesap cetvelidir.³¹⁴

4.belge: 2 varak şeklindedir. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresidir. 15 Teşrîn-i evvel 320 (28 Ekim 1904) tarihli bu tezkire matbu olmayıp elde hazırlanmıştır. Varakanın arka yüzünde ise “Şûrâ-yı Devletin Gayrı Devâirden Mesâlih-i Şahsiyeye Dair Verilen Mazbatalara Mahsûs Varakası” bulunmaktadır.³¹⁵

5. belge: Sivas Havzası’ndan Şeyhülislamlık makamına yazılmış 28 Receb 328 (5 Ağustos 1910) tarihli bir tahrirattır. Eytâm Müdürü Halil Efendi’nin tercüme-i hâl varakası ile evrak-ı müsbitesinin tasdik edilmiş sûretlerinin arz edildiği ile ilgilidir. Belgenin arka yüzünde ise, Meclis-i İntihâb ve sicile 5 Şaban sene 328 (12 Ağustos 1910) notu düşülmüştür.³¹⁶

2.3.14. Meclis-i Mesâlih Âzâsı Ebubekir Lütî Efendi’nin Sicil Dosyası

“Meclis-i Mesâlih Talebe Âzâsı” unvanında toplam 10 adet dosya bulunmaktadır.³¹⁷ 126B tasnif numarasında kayıtlı dosya; Meclis-i Mesâlih Talebe Âzâsından Ebubekir Lütî Efendi’ye ait olup, 1248 tarihi ile mevcut dosyalar içerisinde tespit edilebilen en erken doğum tarihine sahip kişinin dosyasıdır. Söz konusu dosyada 26 Kanun-ı sâni 1325 (8 Şubat 1910) ile 27 Safer 328 (10 Mart 1910) tarih aralığında olmak üzere 9 belge (9 poz) bulunmaktadır.³¹⁸

1. belge: üzerinde tevellüdü, hidmeti, devlete duhulü, ‘tekâüd edildi’ ile ‘bade vefat etmiştir’ ifadelerinin yer aldığı Ebubekir Lütî Efendiye ait bir zarftır.³¹⁹

2. belge: 29 Muharramü’l-Haram 328 (10 Şubat 1910) tarihli tercüme-i hâl varakasıdır. Sicill-i Ahvâl dosyalarında bulunan üçüncü çeşit tercüme-i hâl varakası örneği şeklinde düzenlenmiştir.³²⁰

³¹⁴ MŞH. SAİD. nr. 172/16/2, 2433B.

³¹⁵ MŞH. SAİD. nr. 172/16/3, 2433B.

³¹⁶ MŞH. SAİD. nr. 172/16/4, 2433B.

³¹⁷ Zerdecî, a.g.e., s.23.

³¹⁸ MŞH. SAİD. nr. 16/13, 126B.

³¹⁹ MŞH. SAİD. nr. 16/13/9, 126B.

3. belge; İlmiye Muhasebesince düzenlenmiş olup, Ebubekir Lütfü Efendi'nin tahsîsât-ı ilmiye meyânında almış olduğu maaş miktarları ve tarihlerini gösteren 26 Kanun-ı sâni 1325 (8 Şubat 1910) tarihli pusuladır.³²¹

4. belge: tercüme-i ahvâlde beyan edilen 8 adet evrâk-ı müsbitenin Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Dâ'iresince görülüp, özetlerinin kaydedildiğine dair 7 Şubat 325 (20 Şubat 1910) tarihli pusuladır.³²²

5. belge: Ebubekir Lütfü Efendi'nin tercüme-i hâlinin özetlendiği müsvedde varakasıdır. Özetlendiği tarih 19 Safer 328 dir (2 Mart 1910). Tescil tarihi ise 27 Safer 328 (10 Mart 1910) dir.³²³

6. belge: içerik bilgisinden anlaşıldığı üzere; Ebubekir Lütfü Efendi'nin tercüme-i hâlinin özetlendiği müsvedde varakasının devamıdır. Telhis tarihleri bir önceki belge ile aynı olmakla birlikte tescil tarihi alanı boş bırakılmıştır.³²⁴

7. belge yine bu içerik bilgisinden anlaşıldığı üzere Ebubekir Lütfü Efendi'nin tercüme-i hâlinin özetlendiği müsvedde varakasının devamı olan 2. belgedir. Telhis tarihleri bir önceki belge ile aynı olmakla birlikte tescil tarihi alanı boş bırakılmıştır.³²⁵

8. belge: Tensikat Komisyonu³²⁶ kararınca emekliliğe sevk edilen Ebubekir Lütfü Efendi'nin emeklilik işlemlerinin icrasına yönelik düzenlenmiş bir müsvedde belgedir. Bu hususta tetkîkatın yapılp, hizmet cetvelinin hazırlandığı bildirilmiştir. Ayrıca gerekli işlemlerin Muhâsebât Müdüriyetince yürütülmesi ve sonrasında bilgi verilmek üzere Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm'a havale buyrulması istenmiştir.³²⁷

---

³²⁰ MŞH. SAİD. nr. 16/13/1, 126B.

³²¹ MŞH. SAİD. nr. 16/13/2, 126B.

³²² MŞH. SAİD. nr. 16/13/3, 126B.

³²³ MŞH. SAİD. nr. 16/13/4, 126B.

³²⁴ MŞH. SAİD. nr. 16/13/5, 126B.

³²⁵ MŞH. SAİD. nr. 16/13/6, 126B.

³²⁶ Tensîkâtten kaynaklanan itirazları incelemek üzere Tedkik-i Tensîkât Komisyonu adı ile oluşturulan komisyon. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arif Kolay, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)", *Türkiyat Mecmuası*, 2017, c. 27, S.2, s. 202. ; Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, TODAİE, İstanbul, 2009, S. 53-118.

³²⁷ MŞH. SAİD. nr. 16/13/7; 126B.

9. belge: Ebubekir Lütfü Efendi'nin 1 Temmuz 80 tarihinden 27 Kânûn-i evvel sene 325 tarihleri arasındaki hizmetini gösterir hizmet cetveli müsveddesidir. Cetvelin son kısmında Tensikat tekaüdü sevk tarihi ise 28 Kânûn-i evvel sene 325 (M. 10 Ocak 1910) olduğu belirtilmiştir. Bu belge, bir önceki belgede düzenlendiği belirtilen hizmet cetvelidir.³²⁸

---

³²⁸ MŞH. SAİD. nr. 16/13/8; 126B.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİCİLL-İ AHVÂL DOSYA VE BELGELERİNİN DİPLOMATİK BAKIMDAN İNCELENMESİ

Bâb-1 Meşîhat Sicill-i Ahvâl dosyaları belge türleri açısından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Başta tercüme-i hâl varakaları olmak üzere, nüfus tezkiresi, maaş cetvelleri hemen hemen her dosyada bulunmaktadır.³²⁹ Ancak bunların dışında kişinin tayini, terfisi, maaşı, eğitimi vb. hususlarda memuriyet sürecinin belgesi mahiyetinde olan farklı belge türleri de bu dosyalarda bulunmaktadır. İntihabname, mürâsele, berat, fermân, pusula, müzekkire, şehadetnâme, ilmühaber, ilam, ru'ûs, tezkire, mazbata, istidâ vb. belge türleri de sicil dosyalarında bulunmaktadır.³³⁰ Söz konusu dosyalar içerisinde seçilen 11 farklı belge türünün diplomatik ilmi açısından incelenmesi bu bölümde yapılmıştır. Seçilen bu belgeler; tercüme-i hâl varakası, mürâsele, bâb-1 fetvâ sicill-i ahvâl tescîlâtına mahsûs müsvedde varakası, belge sûreti, arzuhal, ilmühaber, mazbata, berat, fermân sûreti, ru'ûs, devlet-i aliyye-i osmaniye tezkiresi'dir.

3.1. BÂB-I MEŞİHAT KALEMLERİNDE ÜRETİLMİŞ BELGE FORMLARI VE DİPLOMATİK ÖZELLİKLERİ

3.1.1. Tercüme-i Hâl Varakası

Tercüme-i Hâl varakaları, özellikleri itibariyle sicil kayıtlarının esasını teşkil eden belgelerdir. Matbu olan bu varakalar, ilgili resmi daireden alınarak, tercüme-i hâl sahibi tarafından el yazısıyla doldurularak varaka sahibinin ilgili olduğu makama teslim edilmiş, bu kanalla da Sicill-i Ahvâl Komisyonu'na ulaştırılmıştır. Memurlar tarafından doldurulan bu varakalardaki bilgilerin doğruluğu 1884 yılına kadar kontrol edilememiştir. Kişinin kendi beyanı doğru kabul edilerek, o doğrultuda hazırlanan

³²⁹ Zerdecî, a.g.e., s. 23.

³³⁰ Aydın, Osmanlı Yenileşmesi, s. 50,51.

tercüme-i hâl hülâsaları umûmî ve husûsî sicillere kaydedilmiştir.³³¹ Tercüme-i hâllerin yazılması, kaydedilmesi tescil, tezyil işlemlerinin hızlı ve düzenli yürütülebilmesi için 1879 tarihli “Sicill-i Ahvâl Ta’lîmâtı”, 1879 tarihli “Sicill-i Ahvâl Ta’lîmâtına Zeyl ve 1887 tarihli “Me’mûrîn-i Mülkîyenin Tercüme-i Hâllerinin Sûret-i Kayd ve Tahrîrini ve Teferruatını Mübeyyin Târifnâme” kaleme alınmıştır.³³²

1879 tarihli ilk ta’lîmâtnamenin birinci maddesinde, şer‘iye memurları, askeri sınıf ve zaptiyeden hariç olmak üzere sadaret makamından, nahiye müdürlerine kadar mansub ve ma‘zûl Mülkiye, Adliye, Maliye ve diğer tüm memurlardan tercüme-i hâl varakası alınması ve yapılacak incelemeye göre Umûmî Sicil’e kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu maddeye göre tercüme-i hâl vermekle yükümlü olan memurlar arasında şer‘iye memurları yer almamaktadır.³³³ Daha sonraki süreçte ise tüm Osmanlı memurları tercüme-i hâl varakası vermekle yükümlü tutulmuştur.

Bâb-ı Meşîhât Personel dosyalarının içerisinde dört farklı şekilde basılmış tercüme-i hâl varakası bulunmaktadır.³³⁴

1. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği

İlk tercüme-i hâl varakası örneği üzerinde herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Dikdörtgen şeklinde bu varaka oldukça basit formda hazırlanmıştır. Tercüme-i hâl varakası formu iki ayrı bölümden oluşan ve soru ve cevap başlıkları taşıyan soru cevap hanelerinden oluşmaktadır. Soru hanesinin altında, 5 soru ve hemen altında mülâhazât bölümü bulunmakta olup, mülâhazât kısmı ile birlikte toplamda altı ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu haneler bordo renkli ince bir çerçeve içine yerleştirilmiştir. Hem soru hanesi hem de cevap hanesi matbu olarak düzenlenmemiştir. Formda soru ve cevap hanesinin ikisinde de siyah renkli mürekkep ile rika yazı türü kullanılmıştır.

³³¹ Sarıyıldız, Sicill-i Ahvâl Komisyonunun Kuruluşu s. 125, 126.

³³² Sarıyıldız, Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu, s. 116-120,125.

³³³ **Düstur**, Mahmud Bey Matbaası, t.y. I. Tertip c. IV. s. 64; Sarıyıldız, Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu s. 117-118; Zerdecî, **a.g.e.**, s. 16.

³³⁴ Zerdecî, **a.g.e.**, s. 24.

İlk soru hanesinde “*Sahib-i tercümenin isim ve mahlas veya kendisiyle pederi ismi ve pederi memurînden ise memuriyet ve rütbesi ile beraber ma’rûf zevattan ise kangı sülaleye nisbet ve şöhreti ve teb’a-i gayr-i müslimeden ise milliyeti ve ecnebiyeden ise tâbiyeti*” sorusu yer almaktadır. Burada tercüme-i hâl sahibinin kendisi ve babasının ismi sorulmuş, hangi sülaleye sahip oldukları şayet babası memur ise memuriyet ve rütbe bilgisi istenilmiştir. Bu ilk soruda tabiiyet bilgisi de istenilmiş olup, şayet gayri müslim ise milliyet ve tabiiyeti bilgileri sorgulanmıştır.

İkinci soruda “*Tarih ve Mahall-i Vilâdeti*” bilgisi yer almaktadır. Burda da doğum tarihi ve doğum yeri hakkındaki bilgiler sorgulanmaktadır.

Üçüncü soruda “*Mekâtib-i ibtidaiyye ve resmîyede ya muallim-i mahsûsdan nasıl ilim ve fenleri lâıyıkıyla veya muhtasarca kıraat ve ta’allüm eylemiştir ve kangı lisanlarda kitâbet veyahut yalnız tekellüm eder, bir eser ve te’lifî de var ise neye mütalliktir ve ruhsat-ı resmîye ile intişar etmiş midir ve mekteb şehadetnâmesi ve bir memuriyete intihâbnâmesi var mıdır*” sorusu ile kişinin eğitim durumu ile ilgili bilgiler sorgulanmaktadır. Ayrıca bir eser telif edilip edilmediği, şayet varsa yayımlanmış olup olmadığı, mektep bitirme belgesi ve memuriyete ait bir intihâbnâmesinin varlığı sorgulanmıştır.

Dördüncü soruda ise “*Hizmet-i devlete muvazzaf veya mülâzım olarak kaç yaşında ve nerede dâhil ve bi’t-terakkî ne kadar maaş veya harcırah ve ücret ve âidât-ı saireye nâil olup refte refte nasıl memuriyetlerde bulunmuş ve ne rütbe ve nişanlar ihsan buyrulmuştur ve muayyenâtının daimi ve muvakkat zemîm ve tenzîlâtıyla infisâl ve müddet-i ma’ zûliyetinde maaşa nâiliye ve tekrar mansûbiyeti vâki’ olmuş mudur ve bazı zevât-ı kirâm kitâbet ve maiyyeti gibi husûsî işlerde bulunmuş ise keyfiyeti ve bu vukuatın mümkün olduğu kadar şuhûr ve eyyâmı tasrihiyle tarihleri gösterilmelidir ve ecnebî nişanını hâmil ise ne sebep ve vesile ile kangı tarih ve memuriyette aldığı dahi beyân olunmalıdır*” şeklinde soru sorulmuştur. Burada bütün Osmanlı eyalet, kaza, sancak merkezlerinde çalışmış olduğu görev mahallerinin bir sorgulaması yapılmaktadır. Devlet hizmetine kaç yaşında nerede başladığı, maaşındaki zam ve tenzilatı, aldığı rütbe, nişanların sorgulaması yapılarak bu nişanların neye istinaden verildiği bilgisi istenmiştir.

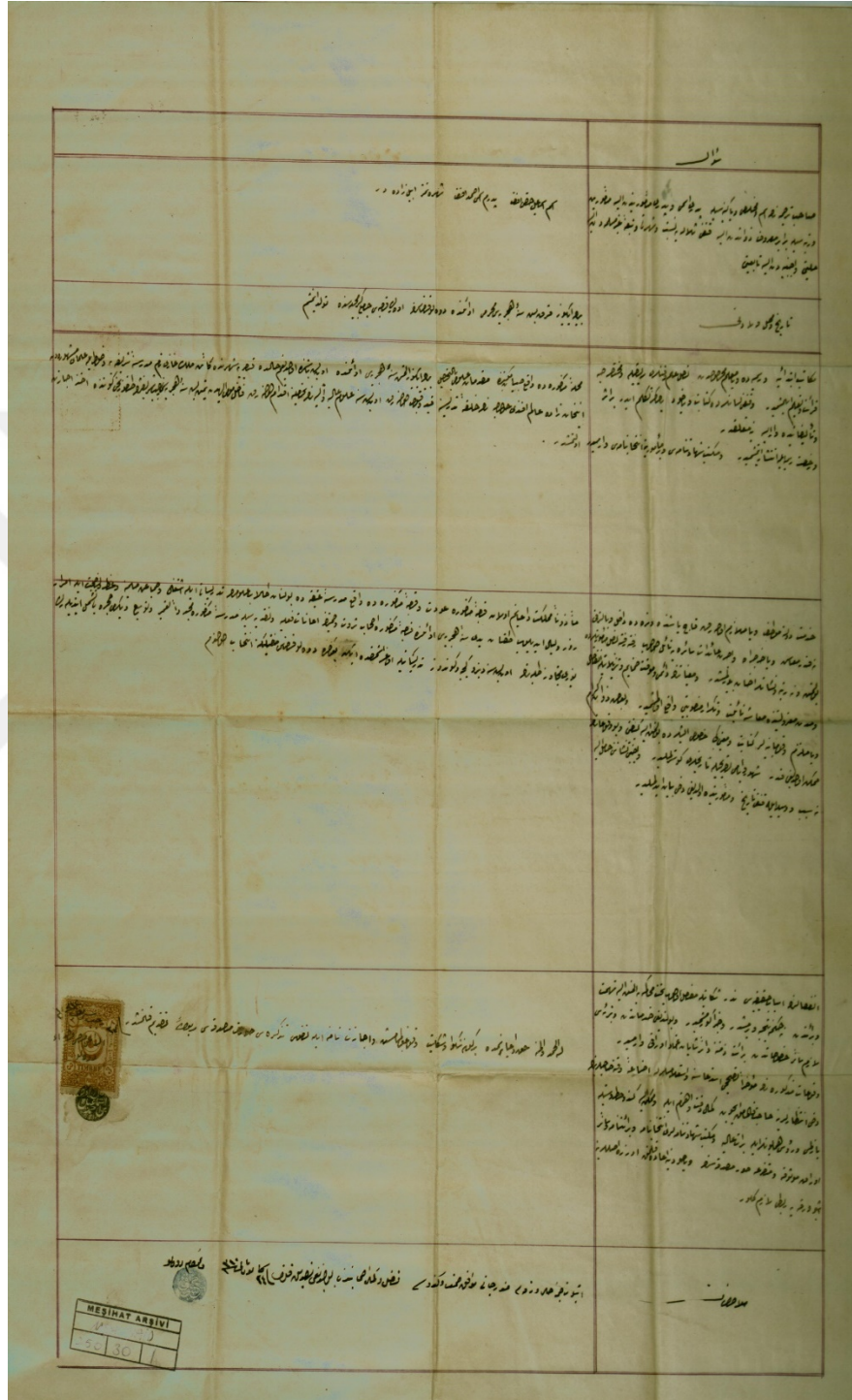
Beşinci hanede hem soru hem de açıklamaya yer verilmiştir. “*İnfisâlin esbâb-ı hakikiyesi nedir şikayetle munfasıl olup taht-ı muhakemeye alınmış ise töhmet ve berâetten ne hükme netice vermiştir ve ceza görmüş müdür ve bulunduğu hidemâttan ve tebriyesi lâzım sair husûsâttan berâet-i zimmetine dair şâyân-ı itimâd evrakı var mıdır vukuât-ı mezkûrenin muahheran tashihi istid’âsına ve isti’lamlarla izâa-i vakte ve sahiplerinin dahi intizârlarına mahal kalmamak için kemâl-i dikkat ve ihtimâm ile ve mümkün ise kendi hatt-ı destiyle yazılması ve ru’ûs ve fermân-ı hümayûnlarıyla berevât-ı âliye ve mektep şehâdetnâmeleri ve intihâb ve icâzetnâme ve beratnâme ve sair evrâk-ı mevsûka ve müteferria sûver-i musaddakasının veyahut iade kılınmak üzere asıllarının işbû varakaya rabt-ı lâzım gelir.*” şeklindeki sorularda söz konusu kişinin memuriyetindeki görevden ayrılma, ya da herhangi bir yargılamaya tabi olup olmadığı, şayet böyle bir durum olmuş ise neticesinin ne olduğu sorgulanmaktadır. Ayrıca kişinin bu bilgileri özenle kendi el yazısıyla doldurması gerektiği üzerinde durulmuş olup, istenilen belgelerin tasdik edilmiş hallerinin veya kendilerine iade edilmek üzere asıllarının bu varakaya eklenmesi gerektiği açıklamasında bulunulmuştur.

Bu hanenin cevap kısmının hemen bitiminde bordo zeminli 3 kuruşluk bir pul basılmıştır. Pulun üzerinde ise varakanın düzenlendiği tarih yalnızca Hicri olarak sene, ay ve gün şeklinde (3 Recebül-l-Şerif 312) yazılmıştır. Yine pulun ortasında varaka sahibi “eddaî ...? develi” imzası bulunmaktadır. Pulun altında ise içinde ...? İsmail b. Hakkı yazan tercüme-i hâl sahibinin şahsi mührü basılmıştır.

En sonunda da amirin memuru hakkında bilgi ve değerlendirmesini yazdığı “mülâhazât” hanesi bulunmaktadır.³³⁵ Bu bölüm Meşihat Arşivi personel dosyalarındaki tercüme-i hâllerde çoğunlukla boş bırakıldığı görülmektedir. Ancak elimizdeki örnekte bu hane doldurulmuştur. Açıklamanın sonuna Rumi tarih, Arap harfleri ile gün, ay, yıl olarak açık yazılmıştır.(24 Kânûn-i sâni 310). Tarihin bitiminde ise mülâhazatı yazan kişinin unvanı, el yazısı ile “Kaymakam-ı Develi” şeklinde yazılmış olup hemen altında ise varakayı tasdik etmek üzere şahsi mührü basılmıştır.

³³⁵ Sarıyıldız, Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu, s. 128.

Resim 1: Develi Kazası Müftüsü İsmail Hakkı Efendi'nin I. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği ³³⁶

³³⁶ MŞH. SAİD. nr. 250/030/1.

II. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği

İkinci tip tercüme-i hâl varakası “*Dâire-i Meşihât-ı İslâmiye Sicil Şubesi*” antetini taşımaktadır. Antetin altındaki soru cevap haneleri düzgün siyah bir çerçeve içine alınmıştır. Dikdörtgen boyuttaki bu varakanın çerçevesinin dört ucunda ise süsleme bulunmaktadır. Ancak bu varaka form hanelerindeki yazılış diziliminden anlaşıldığı üzere taşbaskı olarak düzenlenmiştir. Form iki ayrı bölümden oluşan ve es’ile ve ecvibe başlıkları taşıyan soru cevap hanelerinden oluşmaktadır Es’ile başlığı altında beş alandan sorular yöneltmiştir. Mülâhazât bölümü ile birlikte bu kısım altı haneye bölünmüştür. Bu belgenin soru içerikleri ilk soru hariç olmak üzere I. tercüme-i hâl formunun aynısıdır. Bu tercüme-i hâl varakasının bir öncekinden farkı soru başlıklarının cem’leri kullanılmış olmasıdır. “suâl” yerine “es’ile” ; “cevap” yerine ise “ecvibe” başlıkları yazılmıştır. Buradaki sorular, siyah mürekkeple rika yazı türü kullanılarak cevaplandırılmıştır.

Öncelikle “*Sahib-i tercümenin isim ve mahlas veya kendisiyle pederi ismi ve pederi memurînden ise memuriyet ve rütbesi ile beraber ma’rûf zevattan ise kangı sülaleye nisbet ve şöhreti*” sorulmuştur. Burada tercüme-i hâl sahibinin kendisi ve babasının ismi sorulmuş, hangi sülaleye sahip oldukları şayet babası memur ise memuriyet ve rütbe bilgisi istenilmiştir. İlk formdaki aksine bu milliyet ve tabiiyeti bilgisi istenilmemiştir.

Bu ilk soru hariç olmak üzere diğer soru başlıkları I. çeşit tercüme-i hâlde yer alan soruların aynısıdır.

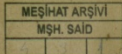
Beşinci cevap hanesinin bitiminde 1 kuruşluk bir pul yapıştırılmıştır. Pulun üzerine el yazısı ile 23 ... ? 310 tarihi yer almaktadır. Pulun sonunda ise varaka sahibinin ...? b. Ahmed mührü basılmıştır. Eyüp Kadısı Mehmed Vasfi Efendi’nin bu tercüme-i hâlinde mülâhazat hanesi boş bırakılmış olmakla birlikte, tasdik edildiğine dair de bir işaret yoktur.

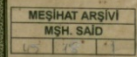
Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi’nin tercüme-i hâlinde ise 3 kuruşluk bir pul yapıştırılmıştır. Pulun üzerinde öncelikle Rumi olarak 23 Ağustos 308 tarihi yer almaktadır. Altında ise varaka sahibinin memuriyet bilgisi “*eddaî Üskib Müftüsü*”

şeklinde yazılmıştır. Pulun sonunda ise varaka sahibinin mührü yer almakta olup içinde “Ali Rıza” yazmaktadır. Mülahazat hanesi doldurularak yine Rumi tarih 27 Ağustos 308 şeklinde yazılmıştır. Elle tasdik makamı “Kosova valisi ve Kumandan-ı ferik ” şeklinde yer almaktadır. Tasdik eden kişinin mühründe ise “... ? İbrahim” yazmaktadır.

Örneği 337

Tercüme-i Hâl Varakası Örneği ³³⁸

III. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği

Üçüncü çeşit tercüme-i hâl varakası yine tek sayfalık ve dikdörtgen form şeklinde düzenlenmiştir. Kağıdın üst kısmında ortada “Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesi” soğuk damgası yer almaktadır. Bu örnekte ise başlık değişmiş olup ; “*Memurîn ve Ketebe ve Müstahdemînin Tescil Edilecek Tercüme-i Hâllerinin Tahrîrine Mahsûs Varakadır*” şeklindedir. Bir öncekine göre daha geniş bir başlık haline alınmış bu ibare ve çelenk şeklinde düzenlenmiş olup, soğuk damgayı alttan çevrelemiştir. Bunun hemen altında ilk iki tercüme-i hâlden farklı olarak el yazısı ile yazılmış “*kıymeti on guruşdur*” ibaresi eklenmiştir. Hicaz Demiryolu masraflarının tahsisi hususundaki ek kaynaklardan biri de resmi evrak ve kağıtlardan sağlanan gelirdir. Me’mûrîn-i Mülkiye Komisyonu döneminde komisyondan verilen tercüme-i hâl hülâsası sûretleri, tercüme-i hâl varakasına ilâştirilmek zorunda oldukları diğer evraklar gibi Hicaz Demiryolu menfaatine ihdas olunan kağıtlara yazılmıştır.³³⁹ Buradaki örnekte de üçüncü çeşit tercüme-i hâl varakası muhtemelen bu giderleri karşılamak üzere Sicill-i Ahvâl Şubesinin on kuruş değerindeki bir forma buradaki kayıtların doldurulmaya başlandığı görülmektedir. Hemen altında çerçeve içerisinde matbu olarak “Sicill-i Ahvâl: Sınûf-ı me’mûrîn ve müstahdemîn-i devlet-i aliyyenin asıl tercüme-i ahvâl-i zâtîyeleriyle sâir vukû’ât-ı mütenevvi’a-i resmîyelerinin müteselsilen kayd ve tahrîr ve zabt ve tescîline mahsûs olmak ve me’mûrîn ve ketebe ve müstahdimîn-i sâire haklarında intihâbât ve terakkiyât ile mükâfât ve mücâzât vesâir her nev’ mu’âmelât ve icrââtta ma’mûlun bih tutulmak üzere vaz’ ve te’sîs buyrulmuşdur” şeklinde bir klişe yer almaktadır.

Bu formdaki bölümler daha düzenli ve okunaklıdır. Buradan anlaşıldığı üzere önceki tercüme-i hâllere göre tamamen matbu olarak hazırlanmıştır. Cevap hanesi ise el yazısı ile doldurulmuştur. Bu tercüme-i hâl varakası formu sual ve cevap başlıklarını taşımaktadır. Soru adetleri ve içerikleri aynı olmakla birlikte soruların daha kapsamlı ele alındığı ve daha ayrıntılı ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Zaman içerisinde tercüme-i hâl varakalarının yapısı, soruları ve içerikleri değişmiş ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Ancak soruların kapsamı, istenilen bilgilerin

³³⁹ Sarıyıldız, Sicil-i Ahvâl Komisyonun, s.49

fazlalığı, yapılan uyarılar ve açıklamalar açısından mevcut tercüme-i hâl varakaları içerisindeki en teferruatlı örneğin bu form olduğunu söyleyebiliriz.

İlk hanede “*Sahib-i tercümenin kedisile pederinin ismi mahlası ve şöhreti ve lâkabı ve gerek kendisi ve gerek kendisi ve gerek pederi ismiyle mi mahlasıyla mı veya hem ismi ve hem de mahlasıyla mı veyahut şöhretiyle mi yâd olunduğu ve kendisi ve babası bey midir, Efendi midir ağa mıdır paşa mıdır ve babası me'mûrînden ise son memuriyet ve rütbesi ve değil ise kangı sınıftandır ve nerelidir ve ber-hayat mıdır değil midir ve milliyet ve tâbiyeti nedir ve ebeveyni cihetinden ma'rûf bir sülaleye mensûb mudur*” sorusu yer almaktadır. Bu hanede de diğer iki formdaki ilk sorular aynen tekrar edilmiştir. İlave olarak tercüme-i hâl sahibinin kendisi ve babasına yönelik daha fazla bilgi talep edilmesi olmuştur. Diğer formlarda olmayan yalnızca bu formda istenilen bilgi; unvan bilgisidir. Babasının ve kendisinin Bey, Efendi, Ağa, Paşa gibi hangi unvana sahip olduğu sorulmuştur. Ayrıca babasının hayatta olup olmadığı ilave bir sorudur. Bir öncekinde hangi sülaleden olduğu sorulsa da burada tanınmış, bilinen bir sülaleye tabi olup olmadığı sorulmuştur.

İkinci soru hanesinde “*Mahal ve tarih-i vilâdeti: sene-i hicriye ve ona musâdif sene-i maliyenin mümkün mertebe şuhûr ve eyyâmı tasrîh olunarak gösterilmelidir*” şeklinde soru ve açıklaması verilmiştir. Diğer tercüme-i hâlerden farklı olarak yer alan bu açıklamada doğum tarih bilgisinin Hicri takvime ve ona denk mâli takvime göre ay ve gün olarak açıkça belirtilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Üçüncü hanede “*kangı memleket ve memleketlerde kangı ilim ve fen ve sanat ve lisanları ne dereceye kadar tahsil eylediği ve şehâdetnâme ve tasdiknâme ve icâzetnâme alıp almadığı ve kangı lisanlarla kitâbet veyahut yalnız tekellüm ettiği beyân olunmalıdır ancak tekellüm ve kitabetiyle me'lûf ve ma'rûf olmadığı lisânların usûl ve lûgatini adi bilmekle o lisânlarla tekellüm ve kitâbet ederim denilmeyip okudum aşyanım ve o lisânları tekellüm ve kitâbetle me'lûf ve ma'rûf ise tekellüm ve kitâbet ederim denilmelidir ve kütüb ve resâilden bâ-ruhsât-ı resmiye tab' ve neşr*

olunduğu ve ihtirâ'ât-ı fenniye ve sinaiye ve saireye dair ba- berât-ı âlî bir imtiyâzı hâiz olduğu halde kangı fen ve sanata dair kangı şeyi ve nerede ve kangı tarihte ihtirâ' etmiştir ve bir memuriyete dair intihâbnâmesi var ise kangı mahalden verilmiştir ve kangı memuriyete dair ve o memuriyetin kaçınıcı sınıfındadır ve tarih ve numarası nedir gösterilmelidir” şeklinde kişinin eğitim bilgisine yönelik sorgulama yapıldığı bu hanede daha ayrıntılı bilgi istenilmiştir. İlim, fen, sanat ve dile ne kadar hakim olduğu, ne dereceye kadar tahsil eylediği bilgisi sorgulanmıştır. Özellikle hangi lisana ne derece hakim olduğunun beyanı istenmiştir. Bu anlamda vakıfiyetini açıkça gösterecek ifadelerin nasıl olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca diğer iki formda memuriyete dair intihâbnâmesi olup olmadığı yalnızca sorulurken. Bu formda şayet memuriyete dair intihâbnâmesi varsa buna yönelik ayrıntılı bilgi istenilmiştir. Buna ilave olarak ilk iki formda yalnızca mektep şehâdetnâmesi sorulmuşken burada tahsiline yönelik şehâdetnâme ile bilikte tasdiknâme ve icâzetnâme de alıp almadığı sorgulanmıştır.

Dördüncü hanede “Hizmet-i devlete kangı tarihte ve kaç yaşında ve nerede ve muvazzafen mi veyahut mülâzemetle mi dâhil olmuştur ve ondan sonra sırasıyla maaşlı ve maaşsız gerek daimi ve muvakkat ve gerek asalet ve vekâlet veya ilâve-i memuriyet sûretiyle kangı memuriyetlere geçmiş ve her birinden ne kadar maaş veya maaşa mukabil veyahut fevkalâde harcırah ve yevmiye ve ücret-i maktu'a ve gayr-ı maktu'a ve aidât-ı saire almıştır ve muayyenâtınca daimi ve muvakkat ne kadar zamaim ve tenzîlât vukû' bulmuştur ve her bir hizmet-i memuriyette kangı tarihte işine mübâşeret etmiş ve maaşını istifaya başlamış ve kangı tarihte iş başından ayrılıp kangı tarihe kadar ve ne miktar maaş almıştır ve kezâlik sırasıyla kangı rütbe ve nişanlara ve ne sebeplerle nâil olmuştur ve hizmet-i devlete duhûlünden tercüme-i hâlini tanzîm eylediği tarihe kadar bazen açıkta kalmış mıdır ve müddet-i ma'zûliyeti ne miktar imtidâd etmiş ve o müddette ma'zûliyet maaşı almış mıdır almış ise miktarı nedir ve ecnebi nişânını hâmil olanlar nerede ve ne sebeple kangı devletin kangı nişânını almıştır ve bunun kabul ve ta'liki hakkında kangı tarihte irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî şeref müteallik buyrulmuştur ve hizmet-i devlette bulunmadığı esnada hidemât-ı husûsiyede bulunmuş ise nerede ve kimin hizmetinde ve ne kadar müddet bulunmuştur ve ondan ne sebeple ayrılmıştır ve

hidemât-ı husûsîyede bulunmamış ise o müddeti kangı mahalde imrâr eylemiştir. Buraları sene-i hicriye ve ona musâdîf sene-i maliye tarihlerini mümkün mertebe şuhûr ve eyyâmı tasrihiyle tahrîr olunmalıdır şayet sahib-i tercümenin işbu tarihler tamamıyla mazbutu değil ise takriben filan senenin filan ayının evâil veya evâsıt veya evâhirinde ibâresiyle iktifâ kılınır bunlara dair yedinde evrâk-ı müsbite-i resmiye olup olmadığı ve var ise neden ibâret idiği tasrîh olunmalıdır” şeklinde memuriyetine dair sorgulama yapılmıştır. Burada yer alan soru önceki tercüme-i hâllerdeki cevaplanması istenilen sorularla aynı olmakla birlikte daha fazla bilgi istenildiği ve bazı farklı eklemelerin yapıldığı görülmüştür. Diğerlerinden farklı olarak hizmete başlangıcından tercüme-i hâlin düzenlendiği tarihe kadar olan zaman diliminde açıkta geçen bir sürenin olup olmadığı sorulmuştur. Diğer formlarda yabancı bir nişâna hangi tarihte nerede neye istinaden sahip olunduğu sorulmuş burada da aynısı tekrarlanmıştır ancak ilave olarak bunun kabulüne dair hangi tarihte padişah irâdesi buyrulduğu sorgulanmıştır. Yine bu bölümde husûsî işlerde bulunduğu tarih, süre ile ilgili sorgulama yapılırken bu süre zarfında kimin hizmetinde olduğu ve neden oradan ayrıldığı bilgisi de istenmiştir. Ayrıca bilgileri doldururken tarihler konusunda dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiş olup, konuya ilişkin evrâk-ı müsbitenin olup olmadığı bilgisi istenmiştir.

Beşinci hanede “*Hizmet-i devlete duhûlünden varakası tarihine kadar arada infisâli vukû‘ bulmuş ise esbâb-ı hakikiyesi ve bir zan ve şüphe ve şikâyet üzerine işten el çektirilmiş ise ne sebebe mebnî ve ne tarihte el çektirilmiştir ve neticesi ne olmuştur ve tekrar işine mübâşeret edenler ne müddet sonra ve ne tarihte memuriyetine ircâ‘ edilmiştir ve aradaki eyyâm maaşı nasıl tesviye olunmuştur ve taht-ı muhakemeye alınmış ise töhmet veya berâetten ne hükme netice vermiştir ve ceza görmüş müdür ve yedinde berâet-i zimmet evrakı var mıdır*” şeklindeki soru ile diğer formlarda olduğu gibi kişinin işten ayrılma, azledilme gibi durumu olup olmadığı şayet böyle bir durum varsa sebepleri ve neticesi sorgulanmaktadır. Ancak burada farklı olarak devlet hizmetine girdiği andan varaka tarihine kadarki süreç olduğu belirtilmektedir.

Bu soru hanesi içerisinde diğ er tercüme-i h llerden farklı olarak birde iht r başlığı bulunmaktadır. “*tercüme-i hâl varakaları b l daki suallere nazaran tanzîm ve cevap hanelerine terkim olunduktan sonra zirine beş kuruşluk bir pul yapıştırılıp tanzîm olunduğu sene ve ay ve günün hicr  ve malî tarihleri ve kang  mahalde yazıldığının ve müstahdem bulunduğu esnada ise memuriyet-i h zırası ve ma‘z l ise son memuriyeti tasrihiyle imzası vaz‘ olunduktan sonra m fr-i z t  ile tenh r olunur vuk  t-ı mezkûrenin muahheran tashihi istid‘ sına isti‘ mlarla iz a-i vakte ve sahiplerininintiz rlarına h cet kalmamak için kemâl-i dikkat ve ihtimâm ile ve mümkün ise kendi hatt-ı destiyle yazılması ve zahr-ı varakada env -i ta‘d d olunan evrâk-ı müsbitenin musaddak sûretlerinin veyahut yine iade olunmak üzere asıllarının işb  varakaya rabt olunması lâzım gelir” şeklinde belirttiği üzere varaka doldurulduktan sonra pul, tarih ve imzanın nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu bilgi, diğ er tercüme-i hâllerde bulunmamaktadır. Ayrıca belgede belirtilen evrakların tasdikli sûretlerinin ya da asıllarının varakaya zabt edilmesi ile ilgili gerekli uyarılarda bulunulmuştur. Bu uyarı kısmı ise diğ er tercüme-i hâllerde beşinci hanede açıklama olarak verilirken bu formda iht r başlığı altında verilmiştir. Bu bölümün cevap kısmında yeşil zeminli bir pul bulunmaktadır.  zerinde el yazısı ile Hicri tarih (f  11 Muharrem 330) yazılmış, altında yine el yazısı ile tercüme-i hâl sahibinin unvanı (Anadolu Kazaskeri) yazılmıştır. Pulun altında mühür bulunmaktadır.*

Varakanın beşinci ve son hanesi “mülâhazât” kısmıdır. Ancak bu bölüm boş bırakmakla birlikte mühür de bulunmamaktadır.

IV. Tip Tercüme-i Hâl Varakası Örneği

Dördüncü çeşit tercüme-i hâl varakası ise 15 Mayıs 1330 tarihli Sicill-i Ahvâl-i Memurîn Nizamnâmesinde belirtilen varakadır.³⁴¹ Diğer ilk üç tercüme-i hâl de tek bir sayfadan oluşurken bu tercüme-i hâl formu farklı olarak 2 varaktan oluşmaktadır. İlk sayfanın sol üst köşesinde silik bir mühür yer almaktadır. Sayfanın ortasında ise soğuk damga bulunmasına rağmen okunaksızdır. Hemen alt satırında ise “Memurîn ve Ketebe ve Müstahdemîn-i Devlet-i Aliyyenin Tercüme-i Hâllerinin Tahrîrine Mahsûs Varakadır” başlığı yer almaktadır. Hemen altında “kıymeti on guruştur” ifadesi matbu olarak yer almaktadır. Sual cevap hanelerine ayrılmış olan bu formun ilk sayfasında üç soru, diğer sayfalarda da birer soru olmak üzere toplam beş soru bulunmaktadır. Diğer tercüme-i hâl varakalarından farklı olarak soruların başında rakamla kaçınıcı soru olduğu sıralanmıştır.

İlk hanede “1- tercüme-i hâl sahibinin isim ve mahlas ve şöhrat ve lakabı bir sülale-i ma'rûfeye mensup ise keyfiyet-i nisbeti, mezhebi, ecnebi ise tâbiyyeti, pederinin isim ve meslek ve şöhrati” şeklinde yer alan soruda diğerlerinden farklı olarak mezhebi ve ecnebi ise tabiyyeti sorulmuştur.

İkinci hanede “2- Tarih ve mahall-i vilâdeti” şeklinde yer alan soru diğer üç formda da olduğu şekildedir.

Üçüncü hanede “Memâlik-i Osmaniye ve ecnebiyenin resmî ve husûsî hangi mektep ve medreselerinde yahut muallim-i mahsûsdan hangi ilim ve fen ve sanat ve lisanları ne dereceye kadar tahsil eylediği, şehâdetnâme ve tasdîknâme ve icâzetnâme alıp almadığı, almış ise tarihleri, hangi lisanlarla kitâbet yahut yalnız tekellüm ettiği, tab' ve neşr olunduğu, ihtiraât-ı fenniye ve husûsât-ı sâireye dair bir imtiyâz ve ruhsatı hâiz ise mahiyeti, bir memuriyete ait intihâbnâme veya ehliyetnâmesi varsa o memuriyetin kaçınıcı sınıfı için hangi mahalden ve tarihte verildiği.” şeklindeki soruda eğitim bilgisi sorgulanırken diğer 3 ünden farklı olarak Osmanlı topraklarında ya da yabancı ülkelerde resmi ya da husûsî hangi mektep ve medreselerde eğitim gördüğü bilgisi istenmiştir. Memuriyete ait intihâbnâme bilgisi

³⁴¹ Zerdecî, a.g.e., s. 32.

tüm formlarda olduğu gibi burada da istenilmiştir. Ancak burada farklı olarak “ehliyetnâme” tabiri de kullanılmıştır.

İkinci sayfada dördüncü soru hanesi yer almaktadır. “4- Evvelce hizmet-i devlete dâhil olup da henüz tercüme-i hâl varakası vermemiş olanların muvazzaf veya mülâzım olarak ne tarihte ve nereden dâhil olduğu ve sırasıyla nasıl memuriyetlere hangi tarihlerde tayin olunup ne miktar maaş veya ücret ve âidât aldığı, her memuriyette ne zaman ifâ-yı vazifeye ve istifâ-yı maaşa mübâşeret edip o maaşı ne vakte kadar ahz eylediği, arada ma‘zûl kalmış ise müddeti ve ma‘zûliyet maaşı almış ise miktarı, memuriyet ve ma‘zûliyetinde muhassesâtınca daimi ve muvakkat zemâyim ve tenzîlât olup olmadığı, ne rütbe ve nişan ve madalyaları hangi tarihlerde ihrâz eylediği, ecnebi nişân ve madalyaları varsa ne sebeple ve ne zaman verildiği, hidemât-ı gayr-ı resmîyede bulunmuş ve memuriyet-i mahsûsa ile bir tarafa i‘zâm kılınmış ise keyfiyeti.” şeklinde ifade edilen bu soru diğer formlarla içerik olarak aynı olmakla birlikte 3. çeşit tercüme-i hâl kadar da teferruatlı değildir. Diğerlerinde ihsan buyrulan rütbe ve nişan beyanı istenmiştir. Burada ilave olarak madalya da zikredilmiştir. Aynı şekilde varsa ecnebi nişanı ile birlikte madalya bilgisi de istenmiştir.

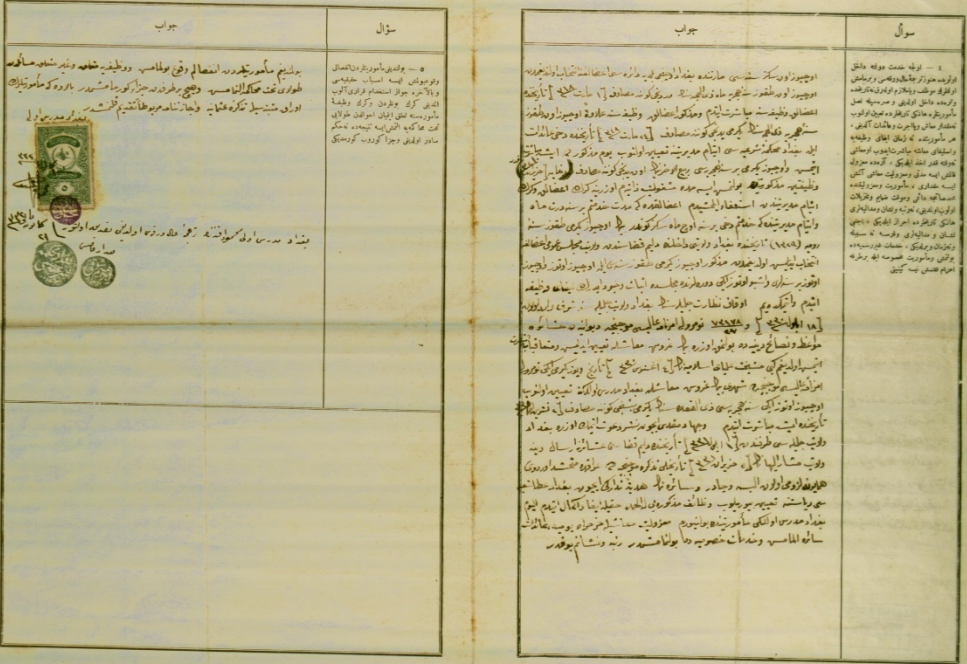
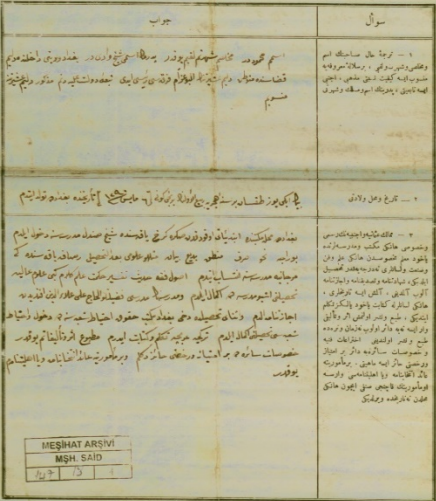
Üçüncü sayfada bir soru bulunmaktadır. Sayfadaki beşinci soru ise “5- Bulunduğu memuriyetlerden infisâli vukû‘ bulmuş ise esbâb-ı hakîkiyesi ve bilâhere cevâz-ı istihdâm kararı alıp almadığı gerek bunlardan ve gerek vazife-i memuresine taalluk etmeyen ahvâlden dolayı taht-ı muhâkemeye alınmış ise neticede ne hüküm sâdir olduğu ve ceza görüp görmediği.” şeklindedir. Kişinin görevden ayrılması, azledilmesi sebebi ve sonucuna yönelik olan bu hane diğer formlara göre daha basit bir şekilde burada sorgulanmıştır.

Bu hanenin cevap kısmında memuriyetini “Bağdad Müderris-i evveli” şeklinde yazılmıştır. Hemen altında yeşil zeminli 5 kuruşluk bir pul bulunmaktadır. Pulun üzerinde ...? Tarih kısmı ise R. 1 Kânûn-i evvel 332’dir. Tarih kısmının altında varaka sahibinin isim ve imzası yer almaktadır. Bu pulun altında ortalanmış şekilde tercüme-i hâl varakası sahibinin mührü içinde “eddaî Mahmud” yazılmıştır. Son cümle olarak da söz konusu kişinin tercüme-i hâl varakası olduğu tasdik

olunduğu ifade edilmiştir. 21 Kanûn-i sâni 332 tarihi ile altında iki adet mühür bulunmaktadır. Sol tarafta yer alan mühür “Bağdad Mahkeme-i Şer‘iyyesi”ne ait olup, ebat olarak daha büyüktür. Hemen yanındaki diğerk mühürün üstünde elle Bağdad Kadısı yazılmış olup mührün içinde söz konusu kadının ismi İbrahim Şevki ismi yazılmıştır.

Son sayfada ise diğerk formlarda bulunmayan “*Sicill-i Ahvâl-i Me’mûrîn Nizâmnâmesinin Bazı Mevâddı*” matbu başlığı yer almaktadır. Bu nizamnamedeki 4,5,7,14,15,33 üncü maddeler yazılmıştır. Buna göre tercüme-i hâl varakasının nasıl doldurulması gerektiğı ve tercüme-i hâl ile birlikte verilmesi gereken evrakların listesi belirtilmiştir. Bu formda dikkat çeken bir husus da diğerk üç formun aksine mülâhazât hanesinin olmamasıdır.

Örneği 342

92

Tercüme-i hâl formu

Bâb-1 Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi tercüme-i hâl varakalarını tamamlayacak önemli bir form da daha teknik bir şekilde düzenlenmiş ve detaylandırılmış olan bu form iki varaktan meydana gelmektedir.

Formun başında “*Bâb-ı Fetvâ Sicil Müdüriyeti*” klişesi bulunmaktadır. Varağın sağ tarafındaki birinci kısımda kişinin künye bilgilerini içeren soru haneleri yer almaktadır. Bu hanede “isim ve mahlas ve şöhreti”, “pederinin isim ve mesleği”, “mahall-i tevellüd”, “tarih-i tevellüd: Arabi/Rumi”, “mezhebi”, “tâbi‘iyyeti”, “vesîkanın cinsi/tarihi”, “sicil numarası” şeklinde sorular ayrıntılı bir biçimde klişe olarak matbu forma yerleştirilmiştir.

Bu gruptan sonra “tahsili: vesikanın mebnî/tarihi” başlığı altında eğitime yönelik bilgi talep edilmiştir.

Hemen altında memuriyet hayatına yönelik sorgulamanın yapıldığı hane gelmektedir. “bulunduğu memuriyetler” ana başlığı ve altında “memuriyeti”, “maaşı”, “tayin tarihi”, “vazifeye mübâşeret tarihi”, “işden men‘i tarihi”, “infisâl tarihi”, “infikâk tarihi”, “esbâbi”, “vesîkanın cinsi/numarası/tarihi” soruları yer almaktadır. Varağın sol tarafında ise “bulunduğu memuriyetler” ana başlığı ve altında diğer bölümleri ile bir önceki soru hanesinin devamı niteliğindedir. Formda en geniş yer ayrılmış olan soru hanesi bu bölümdür.

Sonraki hanelerde söz konusu kişinin almış olduğu ödül ve cezalara yönelik bölümler gelmektedir. “mükâfât”, hanesi altında; “bulunduğu memuriyet”, “nev‘i”, “tarihi”, “esbâbi”, “vesîkanın cinsi/numarası/tarihi” bölümleri yer almaktadır.

Sonra “mücâzât” hanesi yer alırken alt bölümleri bir önceki ile aynıdır.

Bir sonraki bölüm kişinin şayet varsa memuriyetindeki zimmetine yönelik bir bilgi hanesidir. Bu hane “zimmeti” başlığını taşımaktadır. Alt başlıkları ise “memuriyet”, “hülâsa-i meali”, “vesîkanın cinsi/numarası/tarihi” dir.

İkinci varakta “Berâat ve hüsn-i hizmeti”, “inde’l-muhâkeme berâet veya mahkûmiyetine dair mukarrerât”, “daireince hakkında müttehaz-ı mukarrerât”

şeklinde devam eden soru hanelerinin alt başlıkları da bir önceki ile aynıdır. Bu hanelerde kişinin hizmetleri, yargılanmış ise alınmış kararları, Dâ'iresince kişi hakkında verilen kararlar ele alınmıştır.

Sonraki bölüm “ma‘zûliyeti” hanesidir. Alt başlıkları şu şekildedir: “ma‘zûliyet maaş miktarı”, “...? ma‘zûliyeti”, “müntehâ-yı ma‘zûliyeti” ve “vesîkanın cinsi/numarası/tarihi” dir.

Bu formun en son hanesindeki sorular gayri resmi hizmetlerine yöneliktir. “hidemât-ı gayri resmiyesi” hanesi bulunmaktadır. Bunun altında da “mübâşeret tarihi”, “infikâk tarihi”, “nev‘i”, “vesîkanın cinsi/numarası/tarihi” şeklinde alt başlıklar ile devam etmektedir.

[illegible]

95

3.1.2. Mürâsele

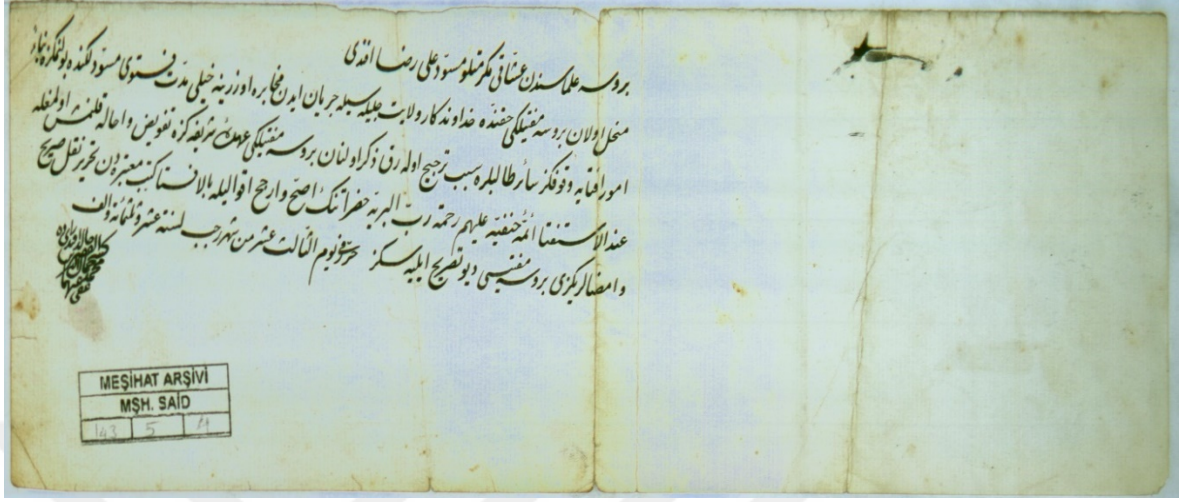
Mektuplaşma, resmi mektuplar anlamına gelen mürâsele kelimesi, şer‘iyye sicillerinde yer alan ve kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs veya makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere verilen isimdir.³⁴⁴ Ayrıca Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından kadı ve naiplere ve onlar tarafından nahiye naiplerine tayinleri ve salahiyetleriyle ilgili olarak yazılan resmi emirler için mürâsele tabiri kullanılmaktadır. Bununla birlikte kadılar tarafından bir konu hakkında yazılan resmi kağıtlara da mürâsele denilmiştir³⁴⁵

Bursa Müftülüğüne tayin kaydı verilen Uşşaki Müsevvid Ali Rıza Efendi’nin kaydı incelenmek için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mürâsele belgesi yatay dikdörtgen şeklinde, oldukça sade bir form yapısındadır. Diğer belge türlerine göre daha küçük ebattaki bu belgede kağıdın sol tarafı kullanılmıştır. Belgenin yazı cinsi ise ta‘lîktir. Bu belgede öncelikle Bursa ulemasından “Uşşaki Mekremetlû Müsevvid Ali Rıza Efendi” hitabıyla giriş yapılmıştır. Belgede bu atamanın niçin ve nasıl yapıldığına dair gerekli bilgiler verilmiştir. Daha sonra herhangi bir fetva verme durumunda Hanefi İmamlarının esahh ve en sahif ve en çok tercih edilen görüşlerine göre fetva vermek üzere görev yapması kendisine hatırlatılmaktadır. Bunun için: “inde’l-istifta eimme-i Hanefiye aleyhim rahmet rabbi’l-beriyye hazeratının esahh ve ercah akvâliyle bi’l-iftâ kütüb-i mutebereden tahriri nakl-i sarîh ve imzalarınızı Bursa Müftüsü deyu tasrih eyleyesiniz” şeklinde bir emir vardır. Sonunda da belgenin düzenlendiği tarih açık şekilde gün ay ve yıl olarak yazılmıştır. (hurrîre fî yevmi’s-sâlis aşer min şehri Recep li sene aşer ve selase mie ve elf şeklinde yer almaktadır.) Belgenin sol alt kısmında ise Şeyhülislam Mehmed Cemalettin Halidefendizâde’nin imzası bulunmaktadır.

³⁴⁴ Ali Duman, “Kadı Defterleri (Şer‘iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Güz/2007, Y. 11, S. 33, s. 151.

³⁴⁵ Mehmet Zeki Pakalın, “Mürasele”, **OTDTS**, İstanbul, 1983, c.2, s. 621.

Resim 7: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Bursa Müftüsü Olarak Atandığına Dair Mürâsele ³⁴⁶

Belgenin transkripsiyonu ise şu şekildedir;

Bursa ulemasından Uşşaki mekremetlû Ali Rıza Efendi

Münhal olan Bursa müftülüğü hakkında Hüdavendigâr vilâyet-i celîlesiyle ceryân eden muhabere üzerine hayli müddet fetva müsevvidliğinde bulunmanıza binaen umûr-ı iftâya sair taliblere sebep-i tercih olarak zikr olunan Bursa müftülüğü uhde-i şerifinize tefviz ve ihâlâ kılınmış olmağla inde'l-istifta eimme-i Hanefiye aleyhim rahmet rabbi'l-beriyye hazeratının esahh ve ercah akvâliyle bi'l-iftâ kütüb-i mutebereden tahriri nakl-i sarîh ve imzalarınızı Bursa Müftüsü deyu tasrih eyleyesiniz hurrîre fî yevmi's-sâlis aşer min şehri Recep li sene aşer ve selase mie ve elf

3.1.3. Bâb-ı Fetva Sicill-i Ahvâl Tescilâtına Mahsûs Müsvedde Varakası

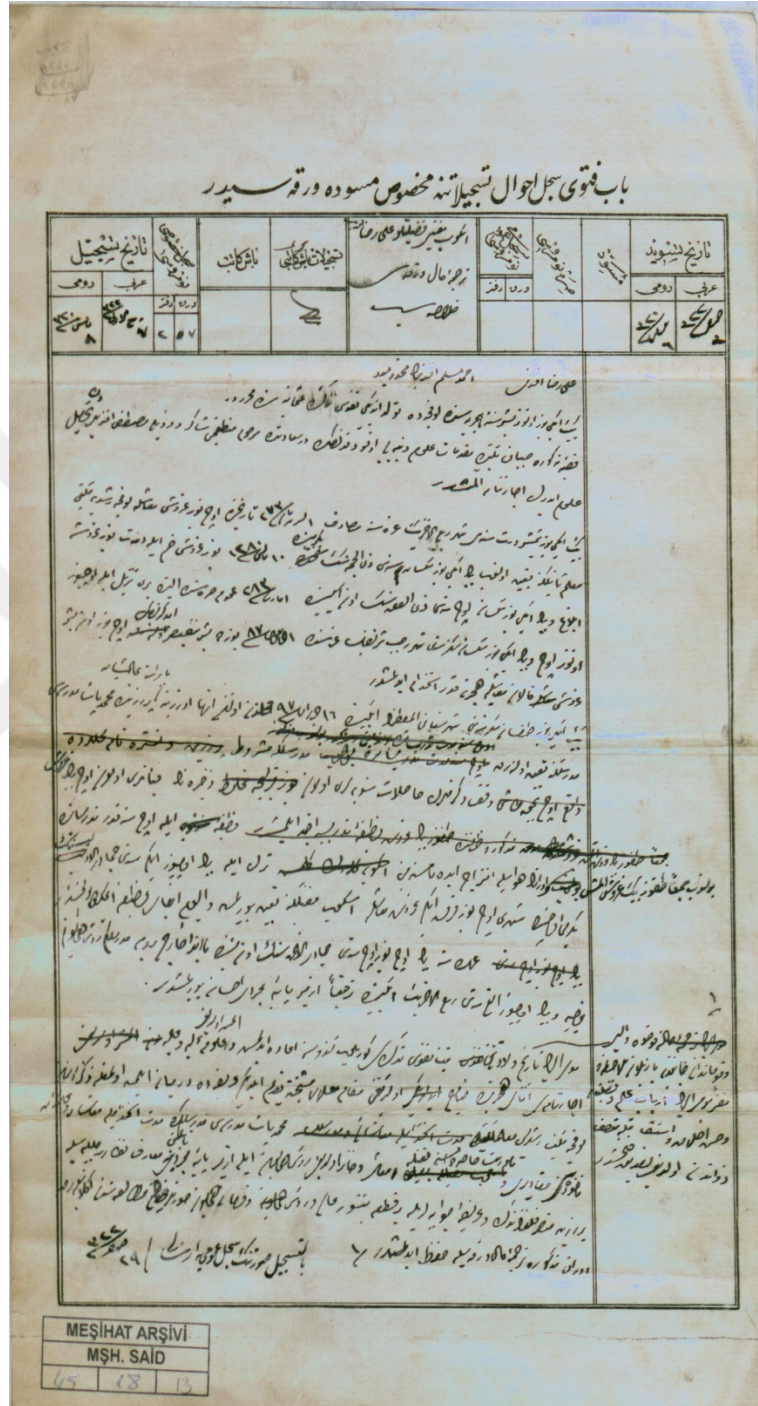
Tercüme-i hâl varakası hulâsasının müsveddesi olarak hazırlanmış bu belge formu; “Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Tescilâtına Mahsûs Müsvedde Varakasıdır” şeklinde matbu başlık taşımaktadır ve ta'lik yazı ile yazılmıştır. Çerçeve içinde bölümlenmiş kısımdaki haneler ise matbu olmayıp, belgenin işlemini yapan memuru

³⁴⁶ MŞH. SAİD. nr. 143/5/4, 1932B.

ve müsvedde belgeyi tanımlayıcı alanlardan oluşmaktadır. Tarih-i tesvîd, Arabî/Rumî, Müsevvîd, Sıra numarası, Sicill-i Umûmî numarası hanelerinden sonra tam belgenin ortasına denk gelen bölümde tercüme-i hâl varakası hulâsası hazırlanan kişinin unvan ve ismi “Üsküb Müftüsü Faziletî Ali Rıza Efendi tercüme-i hâl varakası hulâsası” şeklinde yazılmıştır. Sonrasında Tescîlât bâş kâtibi, Bâş kâtib, Sicill-i Husûsî Numarası, Varak/defter, Tarih-i Tescîl, Arabî/Rumî haneleri yer almaktadır. Bu klişeleşmiş soru hanelerinin altında metin kısmı yer almaktadır. Metin içerisinde pek çok düzeltme, ekleme çıkarma karalama yapılmıştır. Metindeki yazı cinsi ise rikadır.

Resim 8: Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'ye ait Bâb-ı Fetva Sicill-i Ahvâl Tescilâtına Mahsûs Mûsvedde Varakası³⁴⁷

³⁴⁷ MŞH. SAİD. nr. 45/18/13, 300B.

3.1.4. Belge Sûretleri (Fermân sûreti, Ru'ûs-ı Hümâyûn sûreti, Menşûr-ı âlî sûreti)

Personelerle ait belge türleri ayrı ayrı hazırlanmış olmakla birlikte kimi zaman birden fazla belge türünün tek bir kağıt üzerinde sûretlerinin çıkarılabildiği de görülmektedir. Fermân sûreti, Ru'ûs-ı Hümâyûn sûreti, Menşûr-ı âlî ve Tezkire sûretlerinin tek bir belge üzerinde toplandığı farklı bir belge örneği de Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin sicil dosyasında yer almaktadır. Katipler tarafından leri çıkarılmış bu belgede, herhangi bir matbu bölüm yoktur. Belgedeki maaş sûreti bölümü haricinde kullanılan yazı cinsi ise Rikadır. Belgenin ortasında “hüve” klişesi yer almaktadır. Belge türlerinden ilkinde “fermân-ı âlişân sûretidir” başlığıyla, İzmir Paye-i Mücerridi rütbesinin verilmesine dair bir fermân sûreti yer almaktadır.

Bir miktar boşluk bırakıldıktan sonra “Ru'ûs-ı Hümâyûn Sûretidir” başlığı ile bir tayin kaydı olan ru'ûs sûreti yer almaktadır. Buna göre Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin “Hâmse-i Dersiyeye-i Aziz Efendi der Bursa” başlığı altında hâriç medresesine tayin edildiğinin kaydı bulunmaktadır. Bunun altında ise Osmanlı Bürokrasisi'nde devletin en yüksek mevkilerindeki şahıslara göreve tayin veya bir hizmetle görevlendirme dolayısıyla verilen ve bir berat cinsi olarak geçen menşûr³⁴⁸ belgesinin sûreti vardır. Menşûr, özellikle ilmiye teşkilatında yaygın bir şekilde kullanılmış olup, müftülerin tayin beratı olarak da kullanılmıştır.³⁴⁹ Bu belge de Ali Rıza Efendi'nin Üsküb Müftülüğü'ne atandığına dair bir menşûr sûretidir. Belge “Menşûr-ı Âlî Sûretidir” başlığını taşımakta olup Ali Efendi'ye “Üskübde mukîm Lofca ulemâsından fekahatlû Ali Efendi” hitabıyla yazılmıştır. Bu atamaya bağlı olarak imzasını Üsküb Müftüsü şeklinde atabileceğini ve Hanefî İmamlarının görüşlerine göre fetva vermesi de yazıda belirtilmiştir. Yazının bitiminde “Ketebahu'l-fakîr Üryânîzâde Ahmed Esad afâ anhumâ” şeklinde bir imza yer almaktadır.

Bunun sağ altında “Zam-ı Maaş Sûretinin Sûretidir” başlığı yer almaktadır. Bunun da altında “Hatt-ı Sîyakat” başlığı ile Osmanlı Devleti'nde idarî ve malî

³⁴⁸ Abdülkerim Özeydın, “Menşur”, *DİA*, Ankara, 2004, c.29, s.150.

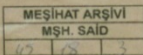
³⁴⁹ Özeydın, “Menşur”, s. 150.

kayıtlarda kullanılmış bir yazı türü olan Sîyakat³⁵⁰ yazısıyla yazılmış bir bölüm bulunmaktadır. Sonrasında ise Ali Efendi'nin 300 guruşluk maaşına zam yapılarak maaşının 400 guruş maaş tahsis edilmesi üzerine bu sûretin verildiği belirtilmiştir.

Belgenin sol alt tarafında ise; “Osmanlı Tezkiresi Sûretidir” başlığı yer alırken sağ hanede cilt sol hanede sahife bilgisi bulunmaktadır. Basit düzeyde çizelge şeklinde oluşturulan bu formun başında “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresidir” ifadesi yer almaktadır. Bölümlenmiş hanelerinin ilkinde; “isim ve şöhreti”, “pederinin ismiyle mahall-i ikâmeti”, “sinni”, “sanat ve sıfat ve ma' iyyeti”, “tarih ve mahall-i velâdeti”, “mezhebi”, “intihâb-ı salâhiyeti” soruları bulunmaktadır. Böylelikle kişinin ismi, şöhreti, yaşı, mezhebi, salâhiyeti, doğum yeri ve tarihi ile babasının isim ve ikameti hakkında ayrıntılı bilgi edinebileceğimiz temel hanelerden oluşmuştur. Tezkirenin ikinci bölümünde ise kişinin dış görünümünü tasvir edici soruların yanında bugün iletişim bilgileri olarak tanımlayabileceğimiz kişinin adres bilgilerini de ihtiva etmektedir. Buna göre “eşgali” başlığı “boy/ göz/bıyık sakal/ Alamet-i Fârikâ-i sâbite” şeklinde alt bölümlere ayrılmıştır. Ayrıca “Mahall-i İkâmeti” ana başlığının altında da “Daire/Mahalle/Zokak/Mesken Numarası/ Nev'-i Mesken” alt bölümlerine ayrılmıştır. Bu tezkire sûretinin hemen altında Ali Efendi'nin Devlet-i Aliyyeye tâbi olup, Cerîde Nezareti'nde kayıtlı olduğunun bilgisi “bâlâda isim ve şöhreti ve hâli sıfatı muharrer olan Lofcalı Ali Efendi b. Ahmed Efendi Devlet-i Aliyyenin tâbiyyetini hâiz olub ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed bulunduğu müş'ir işbû tezkire ita kılındı” açıklaması ile verilmiştir. Hemen altında tarih rumî olarak verilmiştir. (5 Teşrîn-evvel sene 301). Alt kısmında ise imza bölümleri yer almaktadır. Sağda daire içine alınmış Üsküb Sancağı Nüfus Memuru, sol tarafta ise “Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliyye” yine daire içine alınarak yazılmıştır.

Belgenin en sonunda ise bir pul yapıştırılmıştır. Üzerinde ise belgenin aslının aynı olduğunu belirten “İşbû sûret aslına mutabıktır” cümlesi yer almaktadır. Ayrıca üzerinde belgenin tasdik edildiği tarih Rumi olarak yazılmıştır. (13 Temmuz 1301). Belgenin arka yüzünün sağ üst tarafında “fermân-ı âlîşânın ...? den” alt satırında “evrak” onun hemen altında 178 numarası yazılmıştır.

³⁵⁰ Muhittin Serin, “Siyâkat”, **DİA**, Ankara, 2009, c.37, s.291.

Sûretleri ³⁵¹

Belge-3) Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'ye ait Fermân, Ru'ûs ve Menşûr-ı âlî Sûretleri Örneklerinin Transkripsiyonu

Fermân-ı Âlîşân Sûretidir

Akzâ kuzâtü'l- müslimîn evlâ vülatü'l-muvahhidîn madenü'l-fazli ve'l-yakîn râfî'-i a 'lâmü'ş-şerî'ati ve'd-dîn vâris-i ulûmi'l-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtass bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-mu'în Üsküb Müftüsü Mevlana Ali Efendi zîdet fezâile tevki'-i refî'-i hümayûnum vâsıl olacak ma'lûm ola ki sen ki mevlana-yı mûmâ ileyhsin sen akrân ve emsâlin beyninde gûher-i ilm ve fazl ile mütehallî ve mevsûf olduğun sezâvar-ı inâyet ve şâyeste-i mekremet bulunduğun cihetle hakkında âfitâb-ı mekârim ve âtîfet-i seniyye-i şâhânem ziyâdar olarak ol bâbda inâyet efzâ-yı sunûh ve sudûr olan emr ve irâde ihsân-âde-i şehinşâhânem muktezâ-yı münîfî üzere uhde ne İzmir pâye-i mücerrede tevcih ve ihsân kılınması husûsuna bi'l-fiil şeyhülislâm ve müftiyü'l-enâm olub imtiyâz nişân-ı hümayûnumun murassa' Osmânî ve Mecîdî nişân-ı zîşânlarını hâiz ve hâmil olan a'lemü'l-ulemâ-yi'l mütebahhirîn efdalü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbuu'l-fazl ve'l-yakîn Üryânizâde Mevlana Esad Efendi edemallahu te'âlâ fezâiluhu telhîs etmeleriyle mucebinca pâye-i mezkûre nailiyetini mütezammin Divân-ı Hümayûnumdan işbû fermân-ı celîlü'l-unvân-ı Padişâhânem ısdâr ve i'tâ olunup zikr olunan İzmir pâye-i mücerredine nâil olub temâdi-i eyyâm-ı ömr ve devlet ve ikbâl-i pâdişâhânem da'avâtına muvâzabat ve iştigâl üzere olasin tahrîr fi'l-yevmi's-sânî min şehri Rebîü'l-âhir li sene sitte ve selâse mie ve elf

Ru'ûs-ı Hümayûn Sûretidir

Hamise-i Dersiyeye-i Aziz Efendi der Bursa

Münhal olan medrese-i mezbûre kırk medresesinden munfasıl Üsküb Müftüsü kıdvetü'l-ulemâ'i'l-muhakkikîn Ali Efendi zîde ilmuhu mahal ve müstehak olmağla bi'l-fiil şeyhülislâm ve müftiyü'l-enâm olub murassa' Osmânî ve Mecîdî nişân-ı hümayûnlarıyla imtiyâz nişân-ı zîşânını hâiz ve hâmil olan Üryânizâde devletlû

*semâhatlû Ahmed Esad Efendi hazretlerinin işaretleri mûcibince bi'l-ibtidâ-i hâric
Tevcih olunmak 15 Cemâziye'l-âhir selase ve selâse-mie ve elf*

Menşûr-ı Âlî Sûretidir

Üskübde mukîm Lofca ulemâsından fekâhatlû Ali Efendi

*İktidâr ve kifâyetinizden bahisle münhal olan Üsküb müftülüğüne ta'yininiz Kosova
vilâyet-i behiyyesinden bâ-tahrîrât inhâ olunmaktan nâşî zikr olunan müftülük
uhdenize tefvîz ve ihâle kılınmış olmağla inde'l-istiftâ eimme-i Hanefiye aleyhim
rahmetü rabbi'l-beriyye hazerâtının ercah akvâliyle bi'l-iftâ kütüb-i mu'tebereden
tahrîr-i nakl-i sarîh ve imzâlarınızı Üsküb Müftüsü deyü vaz' ve tasrîh eylesiniz
hurrîre fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-ısrîn min Cemâziye'l-âhir li sene isnâ ve selâse-mie ve
elf.*

Ketebehu'l-fakîr Üryânîzâde Ahmed Esad afâ anhum

Zam-ı Maaş Sûretinin Sûretidir

*Aded-i Umûmî **Memûrîn-i mahalleye taşra ahvâlinden tahsîs olunan maaş
sûretidir** Defter-i Umûmî*

34

Hatt-ı Sîyakat

9

400 yalnız dört yüz guruşdur

*Lofca Sancağı Mekteb-i Rüşdiyyesi muallim-i sâni Ali Efendi'nin maaş-ı kadîmi
olan üç yüz guruş üzerine seksen sekiz mayısının on üçüncü gününden itibaren yüz
guruş bi'z-zam mahalli emvâli tahsîlatından verilmek üzerine ma'a zam mahiyye
dört yüz guruş maaş tahsîs olunduğunu mübeyyin mûmâileyh yedine tebdîlen işbû
sûret verildi.*

Fî 12 Safer 281 İsmail Hakkı

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresidir

<i>İsmi ve Şöhreti</i>	<i>pederinin ismiyle mahall-i ikâmeti</i>	<i>Sinni</i>	<i>Sanat ve Sıfat ve Ma'ıyyeti</i>	<i>Tarih ve Mahall-i Velâdeti</i>	<i>Mezhebi</i>	<i>İntihâb-ı Salahati</i>
<i>Lofca Muhaciri Ali Efendi</i>	<i>Ahmed Efendi</i>	65	<i>Müderris Müftülük</i>	<i>Lofca 1235</i>	<i>İslam</i>	

<i>Eşgali</i>				<i>Mahall-i İkâmati</i>					
<i>Boy</i>	<i>Göz</i>	<i>Bıyık Sakal</i>	<i>Alamet-i Fârikâ-i sâbite</i>	<i>Memleket</i>	<i>Daire</i>	<i>Mahalle</i>	<i>Zokak</i>	<i>Mesken Numarası</i>	<i>Nev'-i Mesken</i>
<i>Orta</i>	<i>Ela</i>	<i>Kırçıl</i>	<i>Buğday Benizli</i>	<i>Üsküb</i>		<i>Kapucu Hamza</i>		118	<i>Hânede mukayyed olup</i>

Bâlâda isim ve şöhreti ve hâli sıfatı muharrer olan Lofcalı Ali Efendi b. Ahmed Efendi Devlet-i Aliyyenin tâbiyyetini hâiz olub ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed olduğunu müş'ir işbû tezkire ita kılındı

Fî 5 Teşrîn-evvel sene 301

Üsküb Sancağı Nüfus Memuru

Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliyye

İşbû sûret aslına mutabıktır

Fî 13 Temmuz 1301

3.2. KURUM DIŞINDA ÜRETİLMİŞ SİCİLL-İ AHVÂL DOSYASINDAKİ DİĞER BELGE TÜRLERİ

3.2.1. Arzuhal

Osmanlı diplomatiğinde genelde resmi görevlilerin bir konu hakkında bilgi vermek, istekte bulunmak üzere sundukları resmi nitelikteki belgelere arz denilirken; aynı kimsenin ya da halkın özel istek ve şikayetlerini sundukları belgelere de arzuhal denilmiştir. Dilekçe olarak da tanımlanabilen bu belge türü Osmanlı arşiv belgeleri arasında çok görülen belgelerdendir.³⁵² Osmanlı toplumunda reaya-askeri, zımmi-Müslüman farkı olmaksızın ve en üst kademededen en alt kademeye kadar toplumun her kesimi dilekçe sunabilme hakkına sahip olmuştur. Kişinin bizzat kendisi ilgili makama arzuhalini doğrudan sunabildiği gibi, herhangi bir meslek ya da topluluk da taleplerini iletme için bir kişi olarak ya da toplu olarak arzuhallerini verebilmişlerdir.³⁵³ Arzuhal konuları çok çeşitli olabilmektedir. Genellikle bir haksızlıktan şikayet, bir görev ya ücret talebi, bir yanlışlığın düzeltiltebilmesi,

³⁵²Gülden Sarıyıldız, **Sokak Yazıcıları: Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s.1,2.

³⁵³Halil İnalcık, “Şikayet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl ve ‘Arz-ı Mahzar’lar”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1988, S. VII-VIII, s. 35.

herhangi bir işle ilgili izin isteme yahut bir yoksulluğun bildirilmesine yönelik sunulmuşlardır.³⁵⁴

Elimizdeki bu arzuhal dikkörtgen boyutta olup âdî kağıda yazılmıştır. Arzuhalin yazı çeşidi ise ta'likîdir. Belgenin sol üst tarafında bir pul boşluğu bulunmaktadır. Tüm belgelerde olduğu gibi ilk rükün davettir ve arzuhal türü belgelerin çoğunda “hüve” formülü kullanılmaktadır.³⁵⁵ Elimizdeki belgede hüve formülü kullanılmıştır. Belgenin ortasında arzuhalin muhatabı olan makamın adı “Huzûr-ı âlî-i Cenâb-ı Meşîhatpenahiye” şeklinde zikredilmiştir. Makam adından sonra uzunca bir boşluk bırakılmış ve yazının başlangıcı için kağıdın alt yarısı, yani kağıdın alttan yaklaşık ¼ lük kısmı kullanılmıştır. Yazının başlangıcında arzuhalin muhatabı olan makam ya da kişinin makamına göre değişiklik gösteren elkab yer almaktadır. Elimizdeki dilekçedeki “Ma'rûz-ı dâ'î-i dirineleridir ki” elkabına bağlı olarak Şeyhülislâma hitaben yazıldığı anlaşılmaktadır.³⁵⁶ Sonrasında arzuhalin yazılma sebebi izah edilmiş olup, buna göre İbrahim Edhem Efendi tekâ'üd maaşının tahsisine yönelik muamelelerin yapılmasını talep etmiştir.

Belgenin sol alt bölümünde iki adet pul ve bu pulların altında da iki adet mühür bulunmaktadır. Arzuhallerde de evrâk-ı sahiha³⁵⁷ kullanımı kabul edilinceye kadar adi denilen ve ortadan ikiye katlanan takrirlik kağıt üzerinde bürokratik işlemleri yürütülmüştür. Ancak XIX. yüzyıl ortalarında resmi belgeler ile ilgili olarak kabul edilen nizamname ile arzuhallere de soğuk damga ile damgalanmış kağıtlara yazılma esası getirilmiştir.³⁵⁸ 2 Aralık 1873 yılında uygulamaya konulan “Damga Nizamnamesi” ile damgalı kâğıtların yanında kullanılmak üzere ilk defa pullar da çıkarılmış olup damga vergisinin uygulanması üç şekilde olmuştur. Birincisi; damgalı kâğıt yani varaka-i sahihaydı. İkincisi; resmi kâğıdın damgalanması şeklindeydi. Üçüncüsü de kâğıdın üzerine damga pulu yapıştırılması

³⁵⁴ Sarıyıldız, Sokak Yazıcıları, s. 5,6.

³⁵⁵ Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994. s. 303.

³⁵⁶ Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, s. 303,304.

³⁵⁷ Evrak-ı sahiha soğuk damga vurularak resmiyet kazanan evraklardır, hükümetçe belirlenen fiyatlarla satılan kıymetli evrak.; ayrıntılı bilgi için bkz. Merve Karaman, “Osmanlı Diplomatasında Modern Bir Belge Türü: Evrak-ı Sahiha, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

³⁵⁸ Sarıyıldız, Sokak Yazıcıları, s. 39.

şeklindedir.³⁵⁹ Bu nizamname ile aralarında arzuhallerin de bulunduğu belgelere belli kıymette damga pulu yapıştırılması kabul edilmiştir. Böylelikle arzuhaller de damga resmine tâbi olmuştur. Arzuhaller standart kağıtlara yazılarak, sol altta belli kıymette damga pulu yapıştırılması kabul edilmiştir. Şahsi işlerle ilgili resmi dairelere verilecek arzuhaller birer kuruşluk damga pulu yapıştırılmıştır.³⁶⁰ Belgede soldaki ilk pul mor zeminli ve 1 kuruşluk olup, bu pulun üzerine Rumi olarak 27 Haziran 329 tarihi ve arzuhal sahibini tanımlayıcı “Sâbık Rumeli Kazaskeri” ifadeleri yazılmıştır. Sağ tarafta yer alan diğer pul ise kırmızı zeminlidir. Üzerinde ise Hicri olarak 25 Receb 331 tarihi yazılmıştır. Pulun üzerinde dikdörtgen şeklinde bir mühür yer almaktadır. Bu mührün içinde ise “muayeneli” ibaresi bulunmaktadır. Her iki pulun alt kısımlarında mühür bulunmakta olup, bu mühürlerin yarısı pulun üstüne gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Belgelerdeki bu mühür ve imzalar büyük önem taşımaktadır. Osmanlı diplomatikasında merkez ve taşrada düzenlenen belgelerin, ait olduğu makam ya da şahsın tespit edilebilmesi açısından önemli rol oynamakla birlikte belgelerdeki bu mühür ve imzalar sahte belge düzenlemeye karşı geliştirilen güvenlik tedbirlerindendir.³⁶¹

Belgenin arka yüzünün sol üst tarafında ise gönderildiği makamın adı “Sicil Müdüriyet Behiyyesine” şeklinde zikredilmiştir. Arzuhalin numarası, tarihi ve arzuhal sahibinin ismi de yazılmıştır.

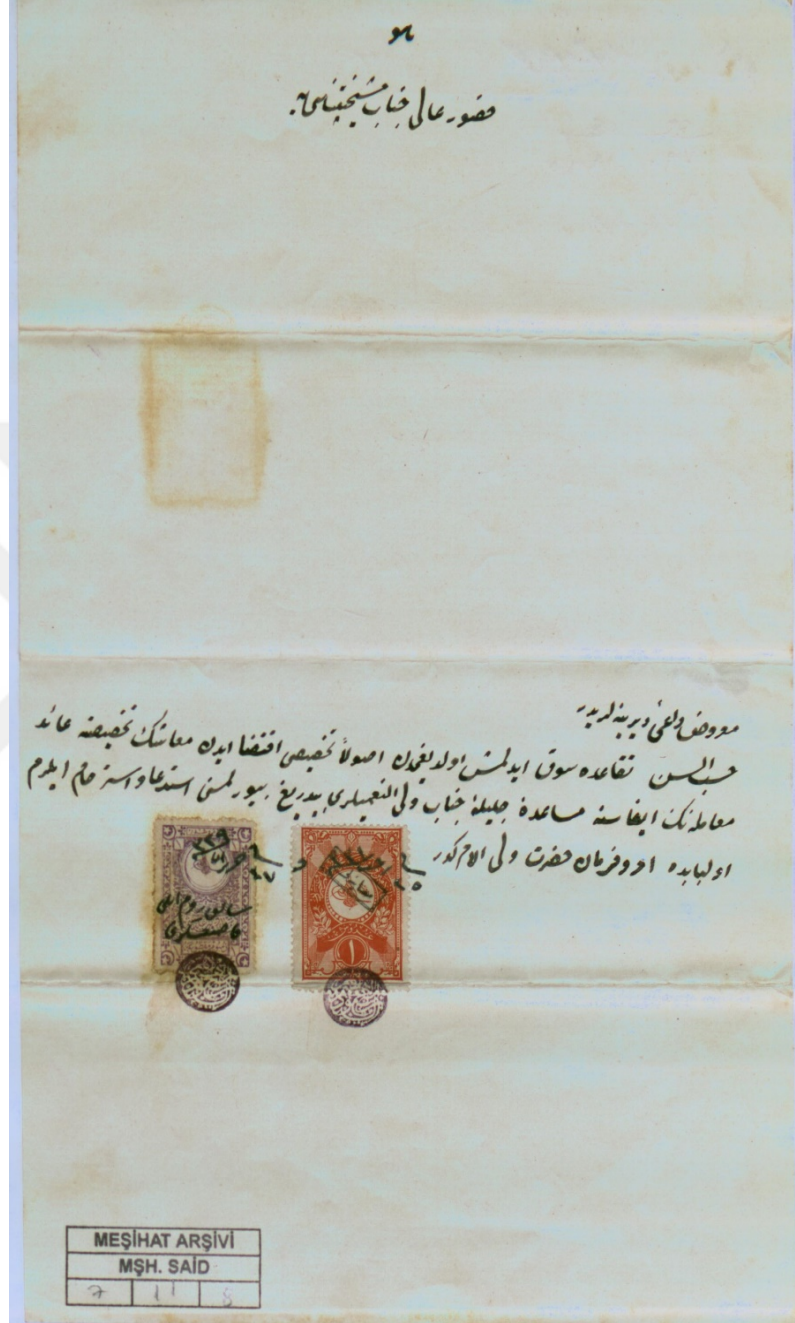
---

³⁵⁹ Karaman, **a.g.e.**, s.7.

³⁶⁰ Sarıyıldız, Sokak Yazıcıları, s.40; Karaman, **a.g.e.**, s. 7.

³⁶¹ Bilgin Aydın, İshak Keskin, “Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 2008, S. XXXI, s. 207-210.

Resim 10: Rumeli Kazaskeri İbrahim Edhem'in Tekaüd Maaşına Yönelik Meşihat Makamına Yazdığı Arzuhal³⁶²

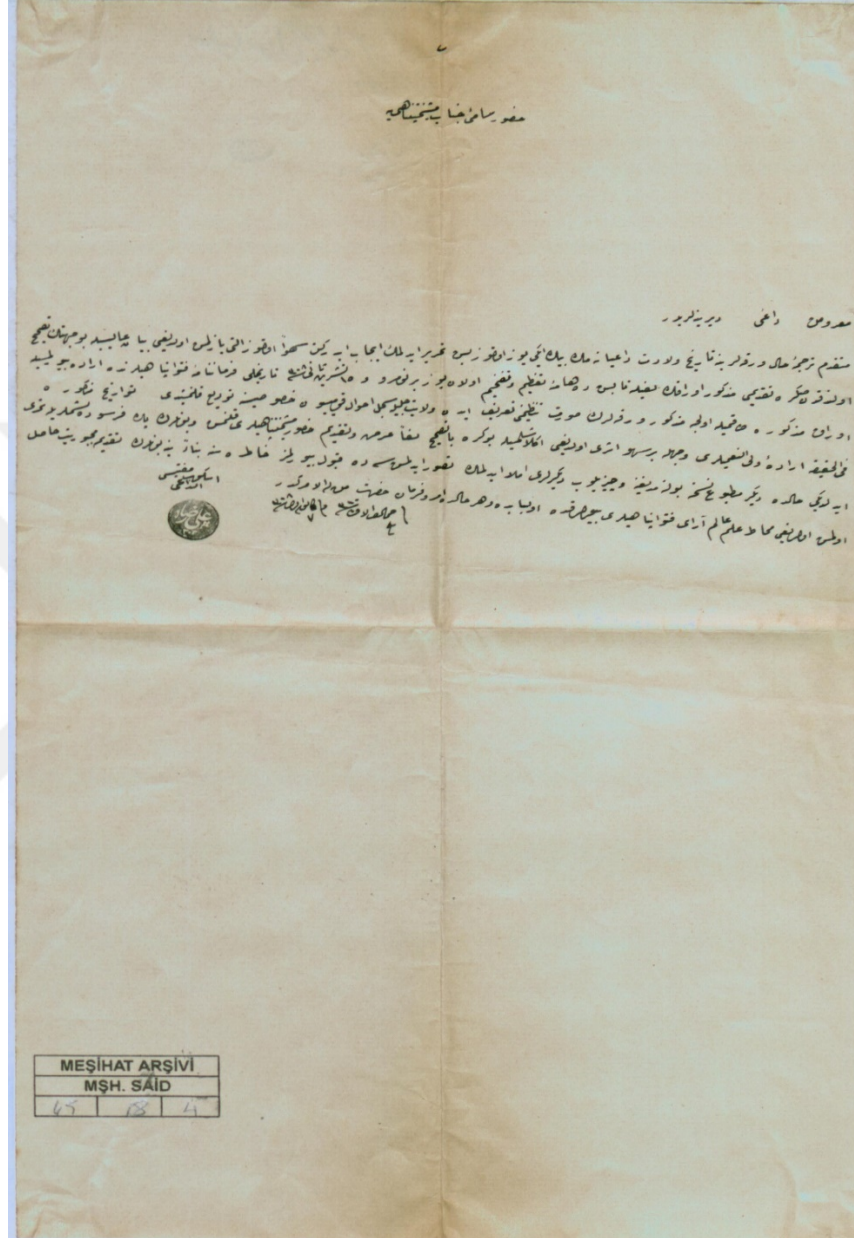
Bir diğer arzuhâl de Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendiye aittir. Yine “hüve” davet formülü ile başlamış olup, belgenin ortasında arzuhalin muhatabı olan makamın adı “Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Meşihatpenahiye” şeklinde zikredilmiştir.

³⁶² MŞH. SAİD. nr. 7/11/8, 48B.

Elkâb kısmı bir önceki belge ile aynı olup, Şeyhülişlâma yazılmıştır. Arzuhalin yazılma sebebi; sicill-i ahvâl kayıtlarındaki hatalı bilginin düzeltilmesine yönelik işlemlerin yapılması hususundadır. Arzuhâlin sonunda yine rumi ve hicri iki tarih de birlikte yazılmıştır. Bir önceki arzuhâlden farkı belgenin üzerinde pul olmamasıdır. Diğer bir fark ise yazı çeşidinin rika olmasıdır. Belgenin sonunda Üsküb Müftüsü Ali Rıza yazarken hemen altında yine Ali Rıza'nın kendi mührü bulunmaktadır. Ayrıca belgenin arkasında işlem gördüğüne ve konu ile ilgili olan Sicill-i Ahvâl Şubesine havale edildiğine dair not bulunmaktadır.

Resim 11: Sicil Dosyasında Yapılan Yanlışlığın Düzeltilmesini Talep Eden Üsküb Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Arzuhalı ³⁶³

3.2.2. İlmühaber

Bir kararı bildirmek veya bir husus hakkında bilgi vermek üzere bir daireden diğer daire veya dairelere yazılan belgeye ilmühaber adı verilmektedir.³⁶⁴ Feke Kadısı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin sicil dosyasındaki ilmühaber, kare formda olup,

³⁶³ MŞH. SAİD. nr. 45/18/4, 300B.

³⁶⁴ Mübahat Kütükoğlu, "İlmühaber", **DİA**, 2000, c.22, s. 151.

desenli bir kağıda yazılmıştır. Formun belli klişe kısımları matbu hazırlanmış olup, değişken olan ve doldurulması beklenen bölümler boş bırakılmıştır. Matbu kısımlarında ta'lik yazı kullanılmıştır. Belgenin sağında “numara” hanesi matbu halde bulunmaktadır. Hemen altında da elle yazılmış belge numarası yer almaktadır. Belgenin ortasında “Me'mûrîn-i şer'iyenin berâat-i zimmetini mübeyyen Meclis-i İntihâb-ı Hükkama i'tâ olunacak ilmühaberdir” klişesi yay şeklinde yer almaktadır. Bu klişenin altında “İlmühaber” başlığı ortalanmıştır. Bunun altında kişinin isim ve memuriyet bilgisinin istendiği ikiye bölünmüş hane “İsim ve şöhreti” , “me'mûriyet sâbıkası” şeklinde bulunmaktadır. Bu hanelerin altında form ile ilgili açıklama kısmı yer almaktadır. “bâlâda ismi muharrer ...? Efendi'nin işbû tarihe kadar ilmiye tekâ'üd sandığına âidattan zimmet ve ilişkisi olmadığı tasdik olunur” ifadesi matbu olup, isim ve memuriyet bilgisi el yazısı ile doldurulmuştur. Bununla birlikte fî, sene ifadeleri ve yılı matbu düzenlenmiş olup, yalnızca gün ve ay bilgisi elde doldurulmuştur. Rumi tarih 15 Teşrîn-evvel sene 328 olarak yazılmış ve tarih kısmının hemen altında imza bulunmaktadır. Belgenin sol alt tarafında ise “Maliye Nezareti Meclis-i İntihab Beraat-ı Zimmet Müdüriyeti” nin damgası bulunmaktadır.

Resim 12: Feke Kadısı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Me'mûrîn-i Şer'iiyyenin Berâat-i Zimmetini Mübeyyen Meclis-i İntihâb-ı Hükkama İ'tâ Olunacak İlmühaberi³⁶⁵

3.2.3. Mazbata

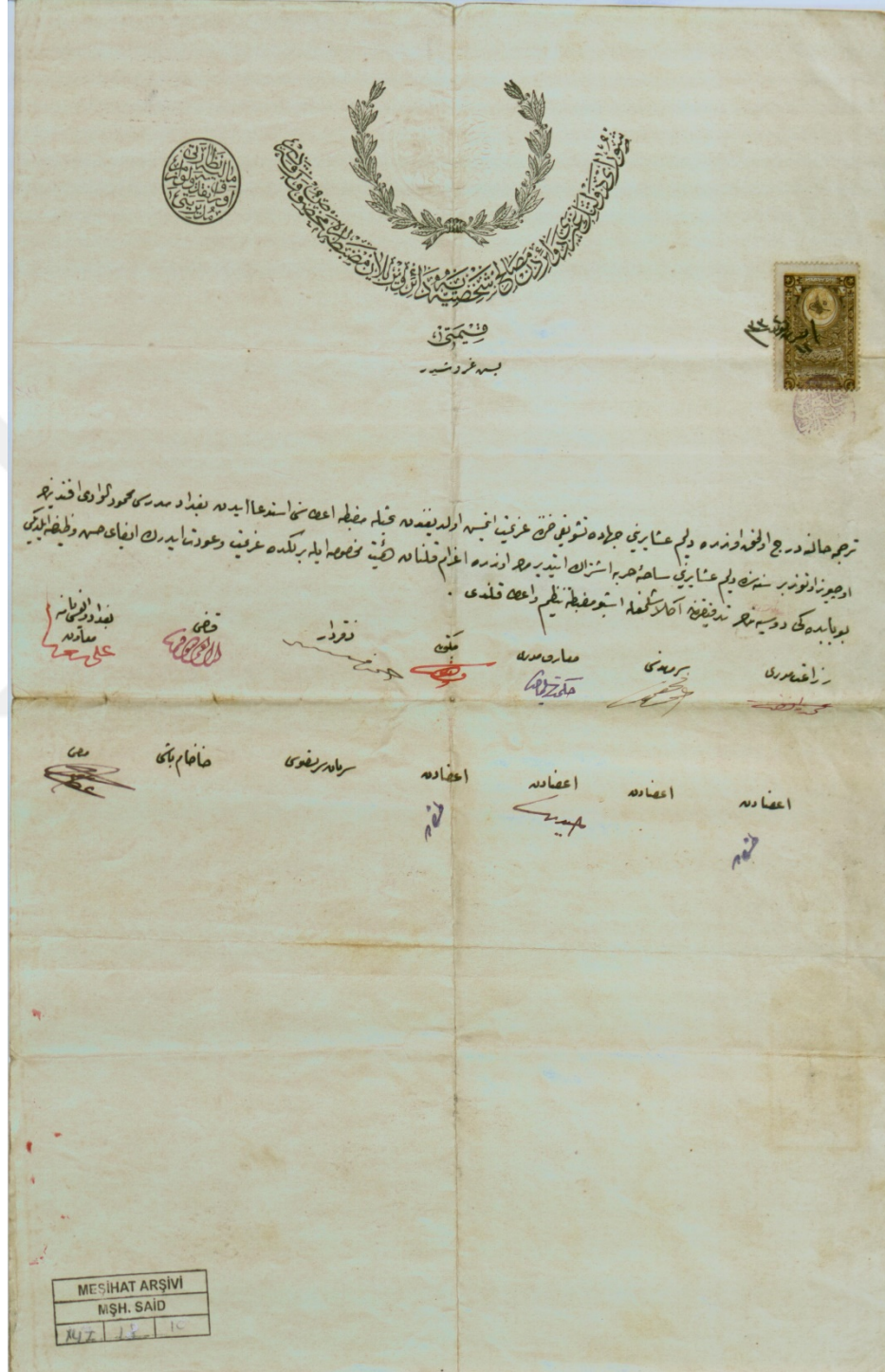
Mazbatalar, bir meclis ya da heyetin müzakerelerinin sonucunu göstermek üzere bir makama hitaben yazılan belgelerdir. Bir hüküm ve karar, bir hususun tasdiki, bir madde hakkında danışma, bazen de bir durumu izah etme ya da teşekkür için yazılabileceği gibi çeşitli maksatlarla da mazbatalar yazılabilir.³⁶⁶ Ulema sicil dosyaları içerisinde matbu form örneklerinden birisi olarak, Şurâ-yı Devletin dışındaki dairelerden mesâlih-i şahsiye için verilen mazbatalara mahsûs olarak düzenlendiğini gösterir bir belge de mazbatadır. Maliye Nezareti Evrâk-ı Nakdiyye ve Levâzımı Müdüriyeti'nin üretmiş olduğu bir form kullanılmıştır. Bu belgede evrâk-ı sâhîha da denilen damgalı kağıt kullanılmıştır. Belgenin hemen ortasında okunaksız soğuk damga bulunmaktadır. Alt kısmında bu damgayı çevreleyen yarım ay şeklinde defne yaprağı motifi kullanılmıştır. Bunun hemen altında yine yarım ay şeklinde matbu olarak celî divânî yazısı ile “Şûrâ-yı Devletin Gayrı Devâirden

³⁶⁵ MŞH. SAİD. nr. 75/14/5, 671A.

³⁶⁶ Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, s. 324.

Mesâlih-i Şahsiyeye Dair Verilen Mazbatalara Mahsûs Varakadır” başlığı bulunmaktadır. Hemen altında kağıt bahası olarak 5 kuruşluk bir varaka olduğunu gösteren “kıymeti beş guruşdur” ifadesi yer almaktadır. Belgenin sol üst köşesinde ise Maliye Nezareti Evrâk-ı Nakdiyye ve Levâzımı Müdüriyeti’nin mührü bulunmaktadır. Ayrıca belgenin sağında 10 kuruşluk bir pul bulunmaktadır. Pulun üzerinde ise Rumi tarih kullanılmıştır. (12 Teşrîn-i evvel sene 1332). Pulun alt kısmında “Bağdad Vilayet Meclisi”nin mührü bulunmaktadır. Bu kısmın altında mazbata elkabsız olarak direkt başlamaktadır ve bu belgede rika yazısı kullanılmıştır. Bağdad Vilayeti yöneticileri tarafından hüsn-i vazifeye dair kişinin görevini başarıyla yürütmekte olduğunu gösteren ve hüsn-i vazife eylediğini ifade eden mazbata; Bağdad Valisi, Kadısı, Defterdar, Mektubî, Maarif Müdürü, Ser Mühendis, Ziraat Müdürü, Müftü, Hahambaşı, ... ve dört âzâdan oluşan bir heyet tarafından düzenlenmiştir. Metin kısmından sonra unvana göre büyükten küçüğe sol baştan itibaren sıralanan bu heyetin imzaları bulunmaktadır. İmza için siyah, mavi, kırmızı, bordo gibi farklı mürekkepler kullanılmıştır. Ancak hahambaşı, ...? ve azalardan birinin imzası yoktur. Mazbatanın bitiminde ise tarih bulunmamaktadır.

Resim 13: Bağdad Müderrisi Mahmud el-Vadi'nin 331 Senesinde Hüsni Vazife Eylediği Hususunu Tasdiki Hakkında Şûrâ-yı Devletin Gayrî Devâirden Mesâlih-i Şahsiyeye Dair Verilen Mazbatalara Mahsûs Varakasıdır ³⁶⁷

³⁶⁷ MŞH. SAİD. nr. 147/18/10, 2012A.

3.2.4. Berat

Özellikle ulema dosyaları içerisinde ru'ûs kayıtları gibi tayin ve tevcihlerin yapıldığı bir belge grubu da nişan veya berat dediğimiz belgelerden oluşmaktadır.

Osmanlı diplomatiğinde beratlar; Padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muâfiyetin verildiğini gösteren ve veren padişahın tuğrasını taşıyan belgedir. Ancak beratlar, tuğranın sahibi olan padişahın saltanatı sürecince geçerli olmuştur.³⁶⁸ Beratlara biti, berat-ı şerîf, nişân, nişân-ı şerîf denildiği gibi hüküm ya da misal de denilmiştir.³⁶⁹

Padişaha ait belge türlerinden olan Beratlar diğer belge türlerinden ayırt edici özelliklere sahiptir ve belli rükunları vardır. Bunlar sırası ile; resmi yazışmaların “giriş protokolü” denilen ve kendi içinde değişik formülleri olan “davet” bölümü, hangi padişah tarafından berat verildiyse onun “tuğrası” sonrasında “başlangıç formülü” denilen ve diğer belge türlerinden ayıran berat formülü yer almaktadır. “unvan ve elkâb” ise belgenin kimden kime gönderildiğini belirten kısımdır. Belgenin esasını oluşturan, konunun ele alındığı kısım ise “nakil/iblağ” bölümüdür. Beratta belirtilen hususun nasıl yerine getirileceği emir/hüküm bölümünde ele alınırken, berata ilgililerce riayet edilmesinin ele alındığı kısım ise te’kid/tehdid/lânet/te’yid bölümleridir. Bitiş ya da hatime denilen ve belgenin güvenilirliğini artıran unsurları oluşturan bölüm ise “tarih, mahall-i tahrir” bölümüdür.³⁷⁰

Bu elimizdeki berat matbu bir formdur. Tuğra ve nişan formülünün olduğu kısımlar ve sol alt köşede mahall-i tahrir olarak adlandırılan beratın yazıldığı kısımlar basılı haldedir. Ve bunlar sivilize bir hal almıştır. Yazı türü olarak divanî yazı kullanılmıştır. Bu belgede de şu bilgiler bulunmaktadır. Beratlarda veren padişahın

³⁶⁸ Mübahat Kütükoğlu, “Berat”, *DİA*, 1992, c.5, s. 472-473. ; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* s.125.

³⁶⁹ Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî: Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1981 s. 85.

³⁷⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 124-131; Nejdî Gök, *Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmî veya İlm-i İnşâ*, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya, 2008, S. 20, s. 736, 737.

tuğrasını taşırlar.³⁷¹ Burada da kağıdın üstten ¼ lük kısmı boş bırakıldıktan sonra belgenin tam ortasında II. Abdülhamid Hân'ın tuğrası yer almaktadır. Tuğra “Abdülhamid Han bin Abdülmecid el-Muzaffer daima” ve hemen sağ yanında ise “el-Gazi” unvanı yer almaktadır. Tuğranın hemen altında “Nişân-ı şerîf-i âlişân-ı sâmi mekân-ı sultanî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî nefeze bi'l-avnir-rabbânî ve bi's-savbi's-samadânî hükmü oldur ki” şeklinde nişan formülü yer almaktadır. Sonraki kısımda dua ve elkab olmaksızın beratın verileceği kişinin ismi zikredilerek, beratı konu olan durumun ne olduğunu ifade edilen nakil kısmına direkt geçilmiştir. Beratın sağ altında Arapça ay, gün, yıl olarak tam tarih verilmiştir.(hurire fi'l- yevmi's-sâbi ve ısrîn min şehr-i Şevvali'l-mükerrem lisene aşere ve selase mie ve elf) Belgenin sol alt tarafında ise badem şeklinde ve alt kısmında kuyruğu uzatılmış mahall-i tahrir bölümü bulunmaktadır. Burada da “Be-makam-ı Konstantiniyyetü'l-mahrûsa” yazılmıştır

Beratin arkasında ise muamele kaydı, imza bulunmaktadır. Kayıttta “müceddeden üçüncü rütbe mecidî nişân-ı zîşân-ı berat-ı aliyyesi” ifadesi ile beratın içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Belgenin ön yüz istikametinin tersine gelecek şekilde iki kuyruklu imza atılmıştır. Kuyruklu imzaların yeri belgenin türüne göre değişiklik gösterse de berat gibi padişaha ait belgelerde elimizdeki örnekte olduğu gibi kağıdın arkası kullanılmıştır.³⁷²

³⁷¹ Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, s. 125.

³⁷² Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, s. 83.

Resim 14: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Üçüncü Derece Mecidî Nişanı
Taltifine Dair Berat³⁷³

³⁷³ MŞH. SAİD. nr. 143/5/2A, 1932B.

Resim 15: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyasındaki Beratın Arkası ³⁷⁴

³⁷⁴ MŞH. SAİD. nr. 143/5/2, 1932B.

Belgenin transkripsyonu şu şekildedir;

Abdülhamid Han bin Abdülmecid el-Muzaffer daima el-Gazi

Nişân-ı şerîf-i âlîşân-ı sâmi mekân-ı sultanî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî nefeze bi'l-avnir-rabbânî ve bi's-savbi's-samadânî hükmü oldur ki Bursa Müftüsü kıdvetü'l-ulemâ'i'l-muhakkikîn Ali Rıza Efendi zîde ilmuhunun haliyye-i hasene-i ilm ve irfan ile müteehhil ve mevsûf olarak sezâvâr-ı taltifât-ı seniyye-i şâhânem olacağına binaen ... müteallik ve şeref-sâdır olan emr u fermân-ı hümâyûn-ı padişahanem mucibince kendisine mecîdî nişân-ı zîşanın müceddeden üçüncü rütbesinden bir kıt'ası inayet ve ihsan kılınmış olduğunu mütezammın işbu berat-ı âlîşânım tasdir olundu hurire fi'l- yevmi's-sâbi ve ısrîn min şehr-i Şevvali'l-mükerrem lisene aşere ve selase mie ve elf

3.2.5. Fermân Sûreti

Fermân, Divân-ı Hümâyûn veya Paşa Kapısı'ndaki dîvânlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan padişah emirlerine verilen addır.³⁷⁵

Gayet sade bir formda hazırlanmış olan elimizdeki bu fermân sûretinin ortasında, "Sûret-i fermân-ı âlîşân" başlığı yazılmıştır. Altında hemen metin kısmı başlamıştır. Fermân metinleri, fermânın muhatabı olan şahsın elkabı ile başlar. Osmanlı diplomatiğinde, gerek Osmanlı devlet erkânına gerekse yabancı hükümdar veya devlet adamlarına yazılacak yazılarda kullanılacak elkâb ayrı ayrı tesbit edilmiş olup, hiç kimse hakkında o mevki için belirlenmiş olanın dışında bir elkâb kullanılamazdı. Her makam sahibi için kullanılacak elkâb Fâtih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde de (Kāunnâme-i Âl-i Osmân) yer almaktadır.³⁷⁶

Fatih Kanunnâmesi'nde kadılara ait elkâb rütbelerine göre sıralanmış olup, XVI. yüzyıl sonlarında mevâlî³⁷⁷ için kullanılan ve XVIII. yüzyılda ibare

³⁷⁵ Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, s. 99, 101.

³⁷⁶ Mübahat Kütükoğlu, "Elkâb", **DİA**, İstanbul, 1995 c.11, s. 51-54.

³⁷⁷ "Osmanlılar'da pâyitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan, gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür

değişikliğine giden mevâli elkabı ; “Akzâ kuzâtü’l-müslimîn evlâ vülatü’l-muvahhidîn madenü’l-fazlı ve’l-yakîn râfî’u a’lâmü’ş-şerî’ati ve’d-dîn vâris-i ulûmi’l-enbiyâ-i ve’l-mürselîn el-muhtass bi-mezid-i inâyeti’l-meliki’l-mu‘în”³⁷⁸ şeklindedir. Elkabdan sonra dua rûknü yer alır ve dua da yine fermânın yazıldığı şahsın mevkiine göre değişiklik göstermektedir. Elimizdeki fermân sûretinde de kadı ve sahn müderrisleri için kullanılan “ zîde’t-fezâilehû ” duası yer almaktadır.³⁷⁹ Sonrasında nakil denilen ve fermânın yazılış sebebinin belirtildiği bölüm vardır. Bu bölümde; Hâmise-i Süleymaniye müderrislerinden Mekteb-i fârisi hocası Mevlana Mehmed Vasfi Efendi’nin 1309 senesinde Havâss-ı Refîa Kazasına atanmasına dair olduğu yazılmıştır. . Tarih kısmı Hicri takvime göre Arapça yazılmıştır. Bu fermân sûretinin aslına uygun bir şekilde hazırlanmış olduğunu belgenin altında yer alan “işbû sûret aslına mutabık olduğu tasdik olunur” şeklindeki ifadeden anlaşılmaktadır. Bu cümlelerin hemen altında ise “Niyâbet-i Mahkeme-i Havâss-ı Refîa” mührü yer almaktadır. Bu fermân sûretinde kullanılan yazı türü divanidir.

---

bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arzettiğinden buraların adlî/kazâî idaresinin başına tecrübeli ulemâ gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Tayin edilen kadılar da mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Bu nitelikleri taşıyan müderris ve kadılar “mevâlî, şüyûh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn” gibi sıfatlarla anılmıştır”. Bkz. Fahri Unan, “Mevleviyet”, **DİA**, Ankara, 2004, c.29, s.467.

³⁷⁸ Kütükoğlu, “Elkâb”, s. 52; Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, s. 106.

³⁷⁹ Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, s. 108.

fermân sûretinin transkripsiyonu şu şekildedir;

Sûret-i fermân-ı âlîşân

Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülatü'l-muvahhidîn madenü'l-fazli ve'l-yakîn râfî'u a'lâmü'ş-şerî'ati ve'd-dîn vâris-i ulûmi'l-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtass bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-mu'în hâmise-i Süleymaniye müderrislerinden Mekteb-i Bahriye fârisi hocası Mevlana Mehmed Vasfi Efendi zîde't-fezâilehu tevki-i refî'-i hümayûnum vâsıl olıcak ma'lûm ola ki sen ki mevlânâ-yı mumâ ileyhsin sen akran ve emsâlin beyninde gevher-i ilm u fazl ile mütehallî ve mevsûf olduğun ve sezâvâr-ı inâyet ve şâyeste-i mekremet bulunduğun cihetle işbu bin üç yüz dokuz senesi şehr-i Şevvali'l-mükerreminin on beşinci gününden i'tibaren zabt etmek üzere uhde-i ehliyetine Havâss-ı Refîa Kazası tevcih ve ihsân kılınması husûsunu bi'l-fîl şeyhülislâm ve müftiyü'l-enâm olub murassa' Osmânî ve birinci rütbe Mecîdî nişân-ı zîşânlarını hâiz ve hâmil olan a'lemü'l-ulemâ-yi'l mütebahhirîn efdalü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbûu'l-fazl ve'l-yakîn Halid Efendizâde Mevlana Mehmed Cemaleddin Efendi edemallahu te'âlâ fezâiluhu telhîs etmeleriyle hakkında mezîd-i inâyet-i aliyye-i şâhâne ve mezîd-i ref'et-i seniyye-i padişahanem zuhura gelerek ol bâbda şeref efzâ-yı sunûh ve sudûr olan emr u irâde-i seniyye-i mülûkânem mücebince zikr olunan Havâss-ı Refîa Kazasının tevcih olunduğunu mutazammın Divân-ı Hümayûnumdan işbû fermân-ı celîlü'l-ünvân-ı padişahanem isdâr ve i'tâ olundu salîfü'z-zikr Havâss-ı Refîa Kazasına gurre-i merkûmeden itibaren nâil olub beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye-i nebeviyye ve infâz-ı -evâmîr-i aliyye-i Mustafaviyye sallallahu'l-teâla alâ şârihâya bezl-i makdûr ve sa'y-i mevfûr eylesin. Tahriren fî'l-yevmi'l-âşîr min şehr-i Şabani'l-muazzam li sene tis'a ve selâse mie ve elf.

İşbu sûret aslına mutâbık olduğu tasdik olunur.

3.2.6. Ru'ûs

Sicill-i Ahvâl dosyalarının tamamlayıcı belge gruplarından biri de şahsın öğrenim veya mesleki görev yerlerini ve tayinlerini gösteren ru'ûs kayıtlarıdır.

Osmanlı Devletinde tayinleri ilgilendiren bir terim olan Ru'ûs, Osmanlı bürokrasisinde XVI. yüzyıl sonlarına kadar birtakım resmî tayinlerin kaydedildiği defterleri ifade ederken, XVII. yüzyıldan itibaren bazı tayinler için verilen tezkireler de bu adla anılmış ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru tayinlerin bürokratik işlemlerinin yapıldığı kalemin adına dönüşmüştür. Ayrıca ilmiye teşkilâtında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye de ru'ûs denilmiştir. Medrese tahsilini tamamlayıp mülâzım olanlardan yedi senelik mülâzemet süresinden sonra girdikleri ru'ûs imtihanını başaranlar ru'ûs belgesi almışlardır. Bunlar ibtidâ-i hâric³⁸¹ medreselerine tayin edildikleri için ru'ûslarına ibdâ-i hâric ru'ûsu denilmiştir.³⁸² Bu ru'ûs kayıtları, Divân-ı Hümaûyûn'un kalemlerinden olan Ru'ûs Kalemi tarafından verilmiştir.³⁸³

Ru'ûs defterlerinin hangi tarihten itibaren tutulmaya başlandığı bilinmemekle birlikte, Osmanlı Devleti'ndeki bütün idari ve askeri tayinlerin ve tımar tevcihlerinin kaydedildiği, 954/1547 tarihli ru'ûs defteri en eski örnektir. Osmanlı bürokrasisinde tayinler ile ilgili bilgi edinebileceğimiz Fatih dönemine ait bir muhasebe defteri ve sonraki dönemde ortaya çıkan tımar ruznamçe defterleri olsa da bunların doğrudan tayin defteri olarak tutulduğunu söylemek mümkün değildir. Bu anlamda 954 tarihli bu ru'ûs defteri, tüm tayin ve tevcihatın düzenli olarak kaydedildiği ilk defter serileri olması açısından önem arz etmektedir.³⁸⁴ Ru'ûs kayıtları biyografi hususunda önemli bir kaynak olmakla birlikte, ilmiye sınıfının teşkilat yapısı, ilmiye sınıfının tayini hakkında da bilgi vermesi, ulemaya ait biyografik kaynakların verdiği bilgilerin gerçekliğinin kontrolü açısından da önemlidir.³⁸⁵ Ru'ûs kalemi özellikle de yüksek dereceli kadı ve müderrislerin atamalarının yapıldığı bir kalem olarak memuriyet atamalarında Ru'ûs Kalemi tarafından düzenlenen bu tayin kayıtlarının dosyaya eklendiğini görmekteyiz.

³⁸¹ Osmanlı medrese sisteminde ilk kademeyi oluşturan hâric medresesinde müderrislik yapanların derecesi. ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli "Medrese", **DİA**, Ankara, 2003, c.28, s.327-333

³⁸² Recep Ahışalı, "Ru'ûs", **DİA**, İstanbul, 2008 c.35, s. 272.

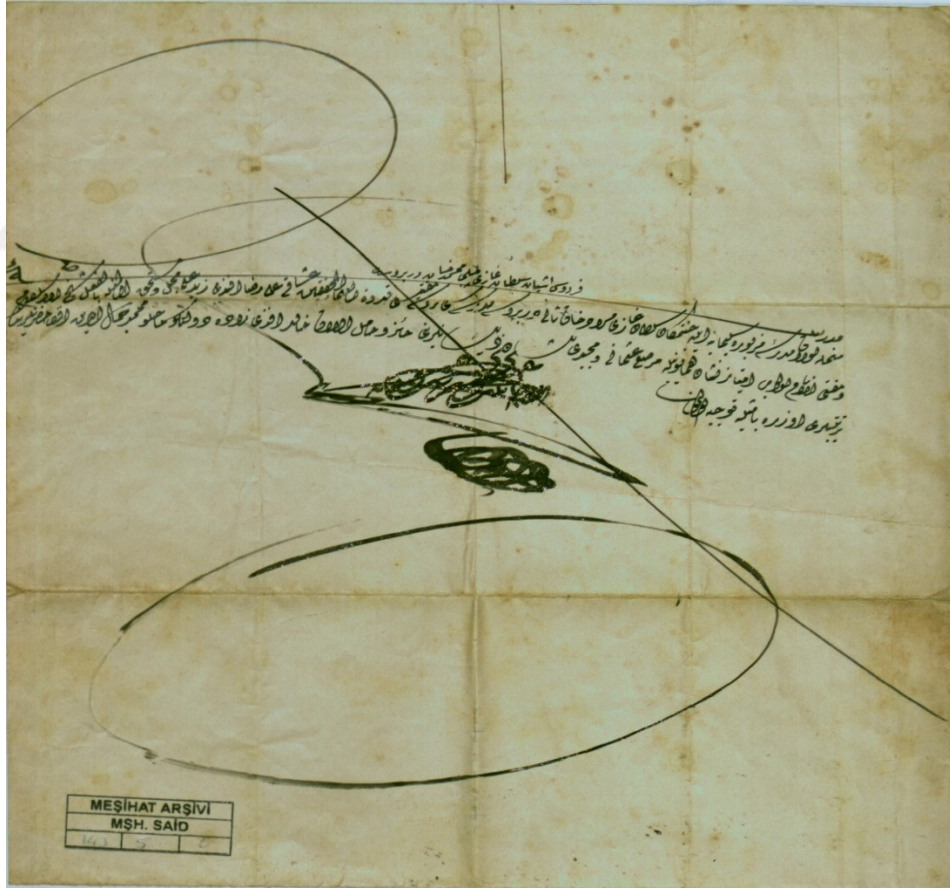
³⁸³ BOA Rehberi, s.167.

³⁸⁴ Bilgin Aydın, Rıfat Günelan, "Ru'ûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 2011, S. 38, s.33-36.

³⁸⁵ Bilgin Aydın, Rıfat Günelan, "Ru'ûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", **Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, haz. Feridun Emecan, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, C.1, s. 165,166.

Elimizdeki kare formdaki ru'ûs örneğine göre öncelikle tayinin yapılmış olduğu medrese veya kadılık üstte bağımsız bir başlık halinde yazılmıştır. Bu Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin, "Firdevs-âşiyân Sultan Gazi Çelebi Mehmed Han der Bursa" başlığı altında Bursa'da Çelebi Mehmed Han Medresesi'ne yapılmış olan tayinin kaydı bulunmaktadır. Tayin kaydının altında ise kurum amirinin çok geniş bir imzası bulunmaktadır. Altında da sah kayıtları vardır. Belgeye farklı kayıtların yazılmaması için özellikle çeşitli işaretlerle belgenin yazılı kısımların iptal edildiğini görmekteyiz. Bunun için daireler şeklinde yazının alt ve üst kısımlarında ve çizgiler şeklinde belgenin bölümlendiği görülmektedir. Bu belgede kullanılan yazı türü ise kırık divanîdir.

Resim 17: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Müderrislik Atama Ru'ûsu ³⁸⁶

³⁸⁶ MŞH. SAİD. nr. 143/5/46, 1932B.

Müderislik ru'ûsunun transkripsiyonu şu şekildedir;

Medrese-i Firdevs-i âşiyân Sultan Gazi Çelebi Mehmed Han der Bursa

Münhâle olan medrese-i mezbûre Süleymaniye ile cennet mekan Sultan Gazi Murad Han-ı sâni der Bursa Medresesi Bursa Müftüsü kâdretü'l-ulemâ'i'l-muhakkikîn Uşşakî Ali Rıza Efendi zîde ilmuhû mahal ve müstehak olmağla bi'l-fiil şeyhülislâm ve müftiyü'l-enâm olup, imtiyâz-ı nişân-ı hümayûnuyla murassa ' Osmânî ve Mecîdî nişân-ı zîşânlarını hâ'iz ve hâmil olan Halid Efendizâde devletlû semâhatlû Mehmed Cemaleddin Efendi Hazretleri'nin tertîbleri üzere bâ mislihî tevcîh olunmak (buyruldu)

3.2.7. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiresi

19. yüzyıl başları özellikle II. Mahmud dönemi, merkezîyetçiliği esas alan düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdir. Bu düzenlemelerden biri de, askeri ve sivil amaçlı sayımlar yapılarak, kamusal alanın Devletçe kontrol altında tutulmaya çalışılmasıdır. Söz konusu sayımlar ile birlikte bireylerin tanımlanması ve kayıt altına alınması uygulamaları başlamıştır. Buna bağlı olarak 1829 yılında İstanbul, 1830 yılında ise imparatorluğun genelinde nüfus sayımı yapılmıştır. Nüfus sayımı sonucunda kişinin baba adı ve kişiyi tanımlayacak olan ve kişinin kimlik tespitini kolaylaştırmaya yönelik bazı fiziksel özelliklerinin de yer aldığı nüfusla ilgili defterler hazırlanmıştır.³⁸⁷ 1830 yılındaki genel nüfus sayımındaki amaç, insan ve vergi kaynaklarının tespit edilebilmesi ekonomi alanındaki yenilikleri yapabilmenin ön koşulu olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Anadolu ve Rumelideki yalnızca erkek nüfusunun sayımı yapılmıştır. Ayrıca dinlere göre ayırım yapılırken çoğu yerdeki sayımda kişilerin meslek bilgilerine de yer verilmiştir. Sayım sonuçlarını değerlendirmek üzere İstanbul'da "Cerîde Nezareti", Sancak

³⁸⁷ Güliden Sarıyıldız "Osmanlı'da Asayiş ve İç Güvenlik: Men-i Mürûr Nizamından Kriminal Kimliklendirmeye", **Türk Polis Tarihinin Kökenleri**, ed. Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları Nr. 22, Ankara, 2017, s. 400-407.

merkezlerinde ise “Defter Nazırlıkları” oluşturulmuştur. 1831 yılından itibaren ise tüm sancak merkezlerinde bu kurum çalışmaya başlamıştır.³⁸⁸

1863 yılına gelindiğinde ise ilk kimlik belgesi olan Tezkire-i Osmaniye kullanılmaya başlanılmıştır. Bu tarihte yapılan nüfus sayımına bağlı olarak ilk defa verilen ve ilk kimlik belgesi olan Tezkire-i Osmaniye’de kişinin eşkali, nüfus ve ikamet bilgileri bu belgede yer almıştır. Daha sonraki süreçte ise kişinin eşkal ve ikamet bilgileri daha detaylandırılarak ele alınmıştır.³⁸⁹ Nüfus Tezkireleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk defa Osmanlı tebasının nüfus ve kimlik bilgilerini resmi olarak tespit etmesi, en eski belge gruplarından bir tanesi olması nedeniyle de Sicill-i Ahvâl dosyalarını tamamlayan önemli belge gruplarından bir tanesidir.

Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi’nin tezkire örneğinde görüldüğü üzere belge dikdörtgen bir formdadır. Matbu formun cevap hanelerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Belgenin metin kısmı düzenli bir çerçeve içine alınmıştır. Çerçevenin ortasında Abdülhamid Hân’ın tuğrası yer almaktadır. Tuğra “Abdülhamid Han bin Abdülmecid el-Muzaffer daima” ve hemen sağ yanında ise “el-Gazi” yazmaktadır.

Hemen altında “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiyesidir” başlığı yer almaktadır. Matbu formun ilk bölümünde “isim ve şöhreti”, “pederinin ismiyle mahall-i ikâmeti”, “vâlidesi ismiyle mahall-i ikâmeti”, “tarih ve mahall-i velâdeti”, “milleti”, “san’at ve sıfat ve hizmet ve intihâb-ı salâhiyeti”, “müteehhil zevcesi müte’addid olub olmadığı”, “derecât ve sınıf-ı askeriyesi” soruları yer almaktadır Bu hanede kişiyi tanımlayacak şahsi bilgilerin ayrıntılı bir sorgulaması yapılmıştır.

İkinci bölümde ise; “eşkâli” hanesinin altında “boy”, “göz”, “sima”, “alâmet-i fârîka-ı sâbite” soruları vardır. “Sicill-i nüfusa kayd olunan mahali” hanesinin altında ise; “vilâyeti”, “kazası”, “mahalle ve karyesi”, “sokağı”, “mesken numarası”, “nev-i mesken” soruları yer almaktadır. Burada da kişinin fiziksel özelliklerinin yanısıra nüfus bilgilerine ve ikamet mahaline de yer verilmiştir.

³⁸⁸ Musa Çadırcı, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1980, S. I, s. 110,111.

³⁸⁹ Sarıyıldız ‘Osmanlı’da Asayiş ve İç Güvenlik’, s. 400-407.

Bu hanelerin altında yalnızca kimlik sahibinin isminin doldurulacağı alan boş bırakılmış olmakla birlikte; “Bâlâda isim ve şöhret ve sıfatı muharrer olan ... devlet-i aliyyenin tabi’iyyetini haiz olub ol sûretle cerîde-i nüfusta mukayyed olduğunu işbu tezkire itâ kılındı” şeklinde matbu klişe cümle yazılmıştır. İsmi yazılması içinse boşluk bırakılmıştır. Yanında el yazısı Rumi olarak(23 Haziran 1320) tarih yazılmıştır. Muhtemelen tezkirenin düzenlendiği tarihtir. Formun çerçevesi içine gelecek şekilde 1 kuruşluk bir pul yapıştırılmıştır. Yine bu pulun üzerinde de tarih kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ancak bu tarih, diğerinin aksine hicridir. (25 Rebîü’l-âhir 1322) Pulun altında mühür yer alırken pulun hemen solunda da “Nezaret-i Umûr-ı Dâhiliye” ye ait bir mühür de bulunmaktadır. Matbu bu formdaki boş bırakılan kimlik sahibinin isim hanesi ve diğer soru hanelerinin çoğu doldurulmuş olup, kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eşkali hanesi ise tamamen boş bırakılmıştır.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tezkiyesinin arka yüzünde ise “Sicil-i Nüfus nizamnamesinin beşinci maddesi” ifadesi sayfanın ortasında, dikdörtgen bir çerçevenin içine matbu olarak yazılmıştır. Bu çerçevenin etrafı çiçek motifleri ile bezelidir. Hemen sağ yanında yine dikdörtgen ama sade bir çerçeve içinde ‘yirmi paresi techizât-ı askeriyye masarîfı içindir’ bilgisi yer almaktadır. Nüfus nizamının beşinci maddesi ise yine matbu formda sayfayı ortalayarak, çerçeve içinde verilmiştir. Bu madde “Teba-yı Devlet-i Aliyyeden her şahıs, emvali gayri menkule bey’ ve ferağ ve intikalinde ve bir memuriyet ve hidmete intihab ve ta’yininde ve mektebe duhûlünde ve tekâ’üd ve ma’zûliyyet maaşına istihkâkında ve mürûr tezkiresi ve pasaport ahzında ve polis mu’âmelatında ve mehakeme müracaatında ve münâkehatde nüfus tezkiyesini ibrâz etmeye mecburdur gösteremediği halde hususât-ı mezkûrenin icrâsı sicill-i nüfusa kayd olunduğunu mübeyyen tezkire ahz edinceye kadar te’hir olunur Tezkire-i Osmaniyyeyi hata olarak yapan veya tağyîr veya tahrif eden ve bu makûle sahte tezkireyi bilerek isti’mal eyleyenler hakkında ceza kanununu yüz elli yedinci maddesi mucebince bir seneden üç seneye kadar habs ile mücâzât edilir” şeklindedir. Buradaki açıklamada, kimlik belgesinin nerelerde ve ne için kullanılabileceği belirtilmiş olup, ibraz edilemediği takdirde ne tür cezai işlemlerin yapılabileceği ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu izahattan sonra alt

hanede “meşrûhât-ı mahal” başlığı matbu olarak atılmıştır. Dikey olarak altı sütuna, yatay olarak ise iki satıra bölünmüştür. Sağ üstteki satırda “mühür”, alt satırında ise “mu‘âmelat ve tarih” başlıkları bulunmaktadır. Her iki hane de boş bırakılmıştır. Kağıdın alt yarısında ise “nakl-i mekân vukuatı” başlığı matbu olarak atılmıştır ve alt soru başlıkları 14 sütuna bölünmüştür. Bu bölümde ilk yedi hanede sağ sütundan sola doğru; vukuat numarası, kazası, mahalle ve karyesi, sokak, mesken numarası, sûret-i nakli, tarih ve mühür alt başlıkları yer almıştır. Diğer yedi hanede de ilk yedi hanedeki aynı sorular aynı sıra ile verilmiştir. Matbu olan bu hanelerin cevap kısımları ise siyah mürekkeple elle doldurulmuştur. En son hanedeki tarih ve mühür kısmında ise Rumi olarak tarih atılmıştır. (24 Eylül 1323)

Resim 18: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Sicil Dosyasındaki Nüfus Tezkiresi ³⁹⁰

MESİHAT ARŞIVI
MŞH. SAİD

دولت علیہ رحمۃ اللہ

اسم و شہرت	پدری اسم	والدہی اسم	تاریخ و محل ولادت	مقام	صفت و صفت و خدمت	ساحل و زوجہ	درجات و منوف
محمد بن علی	محمد بن علی	محمد بن علی	۱۲۶۷	اسلام	برہنہ	بہرہ دار	مکرم

اشکالی	بوی	کور	سپا	ملاک و بارہ	ولایت	نقاس	عہ و فریسی	زقانی	سکن	نوع مسکن
					خداوند	بنام	والدہ	بنام	بنام	خدا

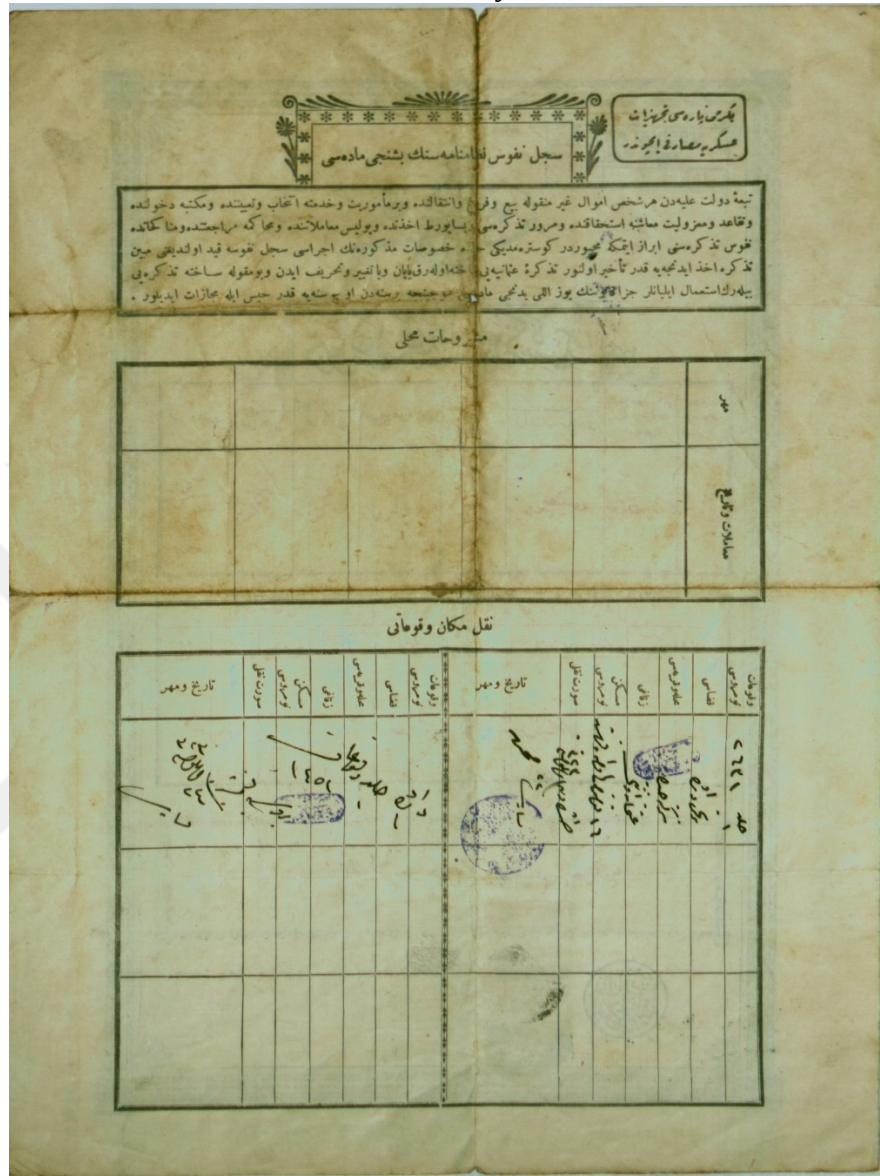
بالادہ اسم و شہرت و حال و صفت محمد اولاد علی رضا
اول صورتہ جریدہ نفوسہ مقید اولاد علی مشہر اشہو تذکرہ

دولت علیہ رحمۃ اللہ

ظاہر

³⁹⁰ MŞH. SAİD. nr. 143/5/9, 1932B.

Resim 19: Bursa Müftüsü Ali Rıza Efendi'ye Ait Nüfus Tezkiresinin Arkası³⁹¹

³⁹¹ MŞH. SAİD. nr. 143/5/9A, 1932B.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin yenileşme dönemindeki reformları pek çok alanda olduğu gibi Şeyhülislamlık makamına da yansımıştır. Söz konusu reformlara bağlı olarak devlet memurlarının her türlü resmi vukuatı kaydedilmeye başlanmış, personel özlük işleri merkezileşmiş ve sistemleştirilmiş, en büyüğünden en küçüğüne kadar tüm memurların biyografi kayıtları tutulmuştur. Nitekim ilk kez II. Abdülhamit döneminde tutulmaya başlanan sicill-i ahvâl kayıtları; memur atama, tayin, terfi, azil vb. hususlarda devlet personel politikasının anlaşılması, personel dosya sisteminin gelişimini takip edebilmek açısından önem arz etmektedir. İlmiye teşkilatı ve personeli hakkında ayrıntılı bilgiler ihtiva etmesi bakımından ayrıca kıymetli olan bu dosyalar, biyografi çalışmalarına da kaynaklık etmektedir. Tercüme-i hâl varakalarının yanı sıra icazetname, şهادetname, mürâsele, arzuhal, berat, fermân, ilmühaber, müzekkire gibi önemli belgeleri bünyesinde barındıran bu dosyalar biyografi ve diplomatika ilmi dışında da birçok ilim sahasına kaynaklık etmektedir. Bu açıdan İstanbul Müftülüğü uhdesinde bulunan Meşihat Arşivi'ndeki Sicill-i Ahvâl dosyaları sosyal bilimlerin pek çok sahasındaki araştırmalar için önemli bilgi kaynaklarına sahiptir.

Osmanlı biyografi yazımında başvuru alan en önemli kaynaklardan olan Sicill-i Ahvâl dosyaları, bu çalışmada Meşihat Arşivi bağlamında ele alınmıştır. Bâb-ı Meşihat Sicill-i Ahvâl Dâ'iresi bünyesindeki personel dosya sisteminin oluşumu ve gelişimini, bu dosyadaki belli belge türlerinin diplomatik özellikleri incelenmeye çalışılarak, değerlendirilmesi yapılmıştır.

Sicill-i Ahvâl dosyalarındaki hemen hemen her dosyanın içerisinde her kademedeki tüm memurun vermesi gereken tercüme-i hâl varakası bulunmaktadır. Bununla beraber bazı dosyalarda tercüme-i hâl varakası hiç bulunmazken bazen de mükerrer olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu varakadan yola çıkarak kişinin biyografisini, memuriyeti boyunca geçirdiği değişiklikleri, tayinleri, maaşı, eğitimi, görevde yükselmeleri, cezaları, mükafatları, öğretim seviyesi gibi pek çok alanda bilgi edinilebilmektedir.

Dosyalardaki tercüme-i hâl varakası dışında yer alan, kişi hakkındaki verileri doğrulayıcı ve kişinin biyografisini tamamlayıcı nitelikte önemli belge türleri de mevcuttur. Tam bir istatistiki veri sağlanamamış olmakla birlikte belgelerin sayı ve içeriği, unvana göre değişiklik gösterdiği tespit edilebilmiştir. Genellikle, Meşihatte görevli yüksek rütbeli memurların dosyasında daha fazla yazışmanın yapıldığı buna bağlı olarak fazla sayıda belgenin olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer dosyalara göre belge türleri açısından da daha zengindir. Bu açıdan tezimizde seçilen dosyaların içerik analizi önem taşımaktadır. Belge ilmi olarak da tanımlanan “diplomatik ilmi” ile çeşitli belgelerin biçimsel özellikleri, yazılış tarzları, ihtiva ettiği unsurlar, zaman içerisinde belgelerin özelliklerinde meydana gelen değişiklikler incelenir. Tezimizde de kişilerin ve kurumların doldurduğu belge formları, form tiplerinin zaman içerisinde geçirdiği değişiklikler ve standartlaşmasını örnekleme yapılarak seçilen bu dosyalardan takip edebilmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref : **Osmanlı Devleti Tarihi 1**, Kaynak Yayınları, İzmir, 1995, c.1, s. 205.
- Afyoncu, Erhan, Recep Ahışkalı: “Katip”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2002, c.25.
- Ahışkalı, Recep : “Ru’ûs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008 c.35.
- Aktaş, Necati, Yusuf Halaçoğlu: “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992 c.5.
- Akyıldız, Ali : “Hazîne-i Evrak’ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)”, **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Akyıldız, Ali: “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 2017, S. L, s.219-242.
- Akyıldız, Ali: **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

- Akyıldız, Ali : “Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1995, S. XV, s.221-237.
- Aydın, Bilgin: “İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine ait Tetkikler”, **İstanbul Araştırmaları**, 1998, S.6, s. 71-87.
- Aydın, Bilgin: “Meclis-i Meşâyih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, c.28, s. 247-248.
- Aydın, Bilgin: **Osmanlı Yenileşmesi Döneminde Bâb-ı Meşihat’ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi**, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.
- Aydın, Bilgin, Rıfat Günelan : “Ru’ûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 2011, S. 38., s. 27-160
- Aydın, Bilgin, Rıfat Günelan: “Ru’ûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri”, **Osmanlı’nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, C.1.
- Aydın, Bilgin, İshak Keskin: “Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 2008, S.XXXI, s.197-228.

- Aydın, Bilgin, İlhami Yurdakul: “Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşîhat) Arşivi Defterleri”, **Din ve Hayat**, S. 24, 2015.
- Aydın, Bilgin, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt: **Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşîhat) Arşivi Defter Kataloğu**, İsam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Aydın, Bilgin, İlhami Yurdakul: “Bâb-ı Meşîhat Arşivi Evrakı ve Defterleri”, **Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü**, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2019.
- Aydın, Bilgin : “Salnâme”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, c.36.
- Atar, Fahreddin : “Fetva”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995 c.12.
- Baş, İbrahim: “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi’nde Arşiv İdaresi, Arşivcilik ve İlk Tasnif Çalışmaları”, **Arşiv Dünyası**, İstanbul, 2019, c.6, S.2.,s. 148-164.
- Baş, İbrahim: “Osmanlı’dan Günümüze Türk Arşivlerinde ki Tasnif Sistemleri Ve Arşiv Belgesinin Hizmete Sunumu”, A.Y.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019.
- Baş, İbrahim: “Türk Arşivleri’nde Tasnif ve Tasnif Sistemleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, c.7, S.1., s. 49-77.

Başkanlık Osmanlı Arşivi Rehberi: T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayın Nu. 146, İstanbul, 2017.

Baltacı, Cahit: “Arpalık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991 c.3.

Bein, Amit: **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri Ve Geleceğin Muhafızları**, çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz
(Osmanlı dönemi I): Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000,
c.1.

Beydilli, Kemal: “Vak‘a-yı Hayriyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, c.42.

Candemir, Murat: **Bâb-ı Âlî Evrak Odası**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

Çadırcı, Musa: “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1980, S. I., s. 109-132.

Çetin, Atillâ: “II. Meşrutiyet Döneminde Arşiv Çalışmaları”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 1988, S. 20, s.39-46.

- Çetin, Atillâ: “Osmanlı Arşivciliğine toplu bir bakış” , **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, 1984, c. XXXIII, S. 2., S. 53-65.
- Çetin, Atillâ: “Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 2005, S. 29., s. 87-104.
- Devellioğlu, Ferit : “Evrâk-ı Müsbite”, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle**, 26. bs. Aydın Kitabevi, Ankara, , 2010, s.276.
- Duman, Ali: “Kadı Defterleri (Şer’iyye Sicilleri), Mahiyetleri ,Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Güz/2007, Y. 11, S. 33, s. 139-156.
- Duman, Hasan: **Osmanlı Yıllıkları (salnamalar ve nevsaller)**, IRCICA, İstanbul,1982.
- Dursun, Davut: **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret, İstanbul, 1989.
- Düstur : Mahmud Bey Matbaası, t.y. I. Tertip c. IV. s., 64-66.
- Emecen, Feridun M.: “Osmanlı Kronikleri ve Biyografı”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 1999”, S.3. , s. 83-99.

Emecen, Feridun, v.d., :

Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,

IRCICA, İstanbul,1994, c.1.

Ertan, Veli:

Tarihte Meşihat Makamı ve İlmiye Sınıfı ve

Meşhur Şeyhülislamlar, Bahar Yayınevi,

İstanbul, 1969.

Findley, Carter V. :

Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, çev.

Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yayıncılık,

İstanbul, 1994.

Findley, Carter V. :

Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı

Memurlarının Toplumsal Tarihi, çev. Gül

Çağlı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

İstanbul,1996.

Gök, Nejdet:

Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatiya

İlmi veya İlm-i İnşâ, **Selçuk Üniversitesi**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya,

2008, S. 20.

Gökbilgin, Tayyip:

Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi:

Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi

Çerçevesinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi, İstanbul, 1981.

Gökbilgin, M. Tayyip:

Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti

Tarihine Genel Bakış, İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1977.

Gültekin, Orhan:

“İstanbul Müftülüğü ve Meşihat Arşivi Tarihi Belgelerinin Dijital Ortama Aktarılması ve Kullanıma Sunulması”, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Gündoğdu, Raşit:

“Sicill-i Ahvâl Komisyonunun Kuruluş Süreci ”, Din ve Hayat, 2018, S. 34, s. 113-122.

Güngördü, Zeynep:

Osmanlı Devleti’nde Bir Saray Eğitim Müessesesi Olarak Huzur-ı Hümâyûn Dersleri, III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - II (Felsefe - Tarih), Sakarya, İlmî Etüdler Derneği, İstanbul, 2014, s. 239-246.

İnalcık, Halil:

“Şikayet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl ve ‘Arz-ı Mahzar’lar ”, Osmanlı Araştırmaları, İstanbul, 1988, S. VII-VIII., s. 33-54.

İnalcık, Halil:

“Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet”, Osmanlı’da Din ve Devlet İlişkileri, haz. Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999.

İpşirli, Mehmet:

“Bâbîâli”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c.4, s.385.

İpşirli, Mehmet:

“Dersîâm”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, c.9, s.185-186

İpşirli, Mehmet:

“Huzur Dersleri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, c.18, s.441-444.

- İpşirli, Mehmet : “İstanbul Kadılığı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, c.23.
- İpşirli, Mehmet : “Kazasker”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, c.25, s. 140-143
- İpşirli, Mehmet: “Medrese”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, c.28, s. 327-333
- İpşirli, Mehmet: “Müderris”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c.31, s. 468-470.
- İpşirli, Mehmet: “Nâib”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, c.32, s. 312-313.
- İpşirli, Mehmet: “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1988, S. VII-VIII, s. 273-285.
- İpşirli, Mehmet : “Şeyhülislâm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, c.39.
- Karaman, Merve: **Osmanlı Diplomáticasında Modern Bir Belge Türü: Evrak-ı Sahiha**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954.

- Karatepe, Şükrü : “Osmanlıda Din Devlet İlişkisi”, **Osmanlı’da Din ve Devlet İlişkileri**, haz. Vecdi Akyüz Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999.
- Keskin, İshak : “Osmanlı Arşivciliğinin Teorik Dayanakları Hakkında” **Türk Kütüphaneciliği**, 2007, c. 21, S.3, s. 271-303.
- Kişi, Abdullah Rüştü : “Bâb-ı Meşîhat’ten İstanbul Müftülüğü’ne Kurum ve Unvanlar Lügatçesi”, **Ağa kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü**, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, TDV, Ankara, 2019.
- Koca, Ferhat : “Fetvahâne”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, c.12.
- Koca, Ferhat : “Meşîhat-i İslâmiyye’den İstanbul Müftülüğü’ne Fetvâhane”, **Din ve Hayat**, 2015, S. 24,s. 32-35.
- Koca, Ferhat : “Şeyhülislâm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, c.39.
- Kolay, Arif: “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretin de Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)”, **Türkiyat Mecmuası**, 2017, c. 27, S.2, s. 193-214.
- Kütükoğlu, Bekir: “Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları”, **Vekayi’nüvis Makaleler**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat : “Berat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1992, c.5, s. 472-473.

Kütükoğlu, Mübahat : “Elkâb”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995 c.11, s. 51-54.

Kütükoğlu, Mübahat : “İlmühaber”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 2000, c.22, s. 151-152.

Kütükoğlu, Mübahat: **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat : “Sicill-i Ahvâl Defterleri’ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 1998, S. 12, 141-157.

Mert, Talip : “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnameler I”, **Arşiv Araştırmaları Dergisi**, 2000, S.2, s. 97-111.

Mert, Talip : “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Nizamnameler III: Memûrîn-i Mülkiye Komisyonu’nun Teşkili ve Vazifelerine Dair Yayınlanmış olan Nizamname”, **Arşiv Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2001, S. 3, s. 41-52.

Mumcu, Ahmet : “Dîvân-ı Hümayûn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, c.9, s. 430-432.

Ortaylı, İlber : “Kadı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, c.24, s. 69-73.

Ortaylı, İlber : “Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplamatikasının Bazı Yönleri”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)-Bildiriler**, İstanbul, 1988, s.153-168.

Özaydın, Abdülkerim : “Menşur”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2004, c.29, s. 148-149.

Özcan, Tahsin : “Mehmed Nûri Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, c.28, s. 503-504.

Özcan, Tahsin : “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, S. 14, s. 103-121.

Özel, Hikmet: **Tasnif İşlemleri Rehberi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Pakalın, Mehmet Zeki : “Müsevvid” , **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1983, c.2, s. 629.

Pakalın, Mehmet Zeki : “Naip” , **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1983, c.2, s.644-645.

- Pakalın, Mehmet Zeki: “Sicill-i Ahval”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, , İstanbul, 1983, c.3, s. 210.
- Pakalın, Mehmet Zeki : “Şeyh-ül-islâm”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1983, c.3, s.347-351.
- Sarı, Selçuk : “II. Abdulhamid’in Bürokrasiyi Güçlendirme Faaliyetleri: Personel Denetiminin Kurumsallaşması”, **Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi**, ed. Kemal Ataman, İsmail Güler, Vejdi Bilgin, Bursa, Bursa Akademi, 2017.
- Sarıyıldız, Gülten : “Osmanlı’da Asayiş ve İç Güvenlik: Men-i Mürûr Nizamından Kriminal Kimliklendirme ye”, **Türk Polis Tarihinin Kökenleri**, ed. Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları Nr. 22, Ankara, 2017, s.399-416.
- Sarıyıldız, Gülten : “Sicill-i Ahvâl Defterleri” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, , 2009 c.37, s. 134-136.
- Sarıyıldız, Gülten: **Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)**, Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sarıyıldız, Gülten: **Sokak Yazıcıları: Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Serin, Muhittin :

“Siyâkat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2009, c.37, s. 291-292.

Taş, Kemaleddin :

‘Osmanlı Yönetim Sisteminde Şeyhülislamlık Kurumu Sosyolojik Bir Çözümleme’, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2005, Y. 1, S. 1, s. 81-101.

Tural, Erkan:

Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II. Meşrutiyet Dönemi’nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Unan, Fahri :

“Mevleviyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2004, c.29, s. 467-468.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

Yakut, Esra :

“19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislamlık Kurumu Bâb-ı Meşihat”, **Ağa kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müf tülüğü**, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, , 2019.

Yakut, Esra:

Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

- Yıldız, Esra : “Meşihât Arşivi Evrak Fonları ”, **Din ve Hayat**, 2015, S. 24, s. 122-125.
- Yıldız, Esra : “Şer‘iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi Birimleri ”, **Din ve Hayat**, 2018,S. 34, s. 61-67.
- Yılmaz, Hasan Kamil : “Şeyhülislâmlık Mirası Şer‘iyye Sicilleri ve Meşihât Arşivi ”, **Din ve Hayat**, 2018, S. 34, s. 4-7
- Yurdakul, İlhami: **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nda Reform (1826-1876)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Yurdakul, İlhami, Bilgin Aydın: “Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2014, c. 12, S. 23, s. 379-417.
- Yücel, İrfan : “Diyanet İşleri Başkanlığı” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1994, c.9, s.455-460.
- Zerdeci, Hümeysra: **Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2008.

ARŞİV BELGELERİ

MŞH. SAİD nr. 82/3/18, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/14, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/4, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/3, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/4, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/5, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/16, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/6, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/7, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/8, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/9, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/11, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/10, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/3/14, 768C
MŞH. SAİD. nr. 82/12, 768C
MŞH. SAİD, nr. 82/3/1, 768C
MŞH. SAİD, nr. 82/3/13, 768C
MŞH. SAİD. nr. 7/11/1, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/3, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/4, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/5, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/6, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/8, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/7, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/11, 48B
MŞH. SAİD. nr. 7/13, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/9, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/1, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/2, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/3, 49B

MŞH. SAİD. nr. 7/13/4, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/5, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/6, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/7, 49B
MŞH. SAİD. nr. 7/13/8, 49B
MŞH. SAİD, nr. 4/3, 18A
MŞH. SAİD. nr. 4/3/4, 18A
MŞH. SAİD. nr. 4/3/1, 18A
MŞH. SAİD. nr. 4/3/2, 18A
MŞH. SAİD. nr. 4/3/3, 18A
MŞH. SAİD. nr. 147/18, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/17, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/1, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/3, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/13, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/5, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/4, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/6, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/7, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/8, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/9, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/10, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/11, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/14, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 143/5/4, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/2A, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/3A, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/9, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/10, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/11, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/12, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/13, 1932B

MŞH. SAİD. nr. 143/5/14_1, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/14_2, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/5, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/6, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/7, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/8, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 45/18, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/15, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/1, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/2, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/4, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/7, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/8, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/9, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/5, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/6, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/10, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/11, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/12, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/13, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/14, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/3, 300B
MŞH. SAİD. nr. 218/3, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/15, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/1, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/2, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/3, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/4, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/5, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/6, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/7, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/8, 3452B

MŞH. SAİD. nr. 218/3/9, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/10, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/11, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/12, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/13, 3452B
MŞH. SAİD. nr. 218/3/14, 3452B
MŞH. SAİD, nr. 5/3, 27A
MŞH. SAİD, nr. 5/3/10, 27A
MŞH. SAİD, nr. 5/3/1, 27A
MŞH. SAİD, nr. 5/3/2, 27A
MŞH. SAİD, nr. 5/3/4, 27A
MŞH. SAİD. nr. 5/3/3 27A
MŞH. SAİD. nr. 5/3/5, 27A
MŞH. SAİD. nr. 5/3/6, 27A
MŞH. SAİD. nr. 5/3/7, 27A
MŞH. SAİD. nr. 5/3/8, 27A
MŞH. SAİD. nr. 5/3/9, 27A
MŞH. SAİD. nr. 71/23; 637D
MŞH. SAİD. nr 71/23/4, 637D
MŞH. SAİD. nr 71/23/1, 637D
MŞH. SAİD. nr 71/23/2, 637D
MŞH. SAİD. nr 71/23/3, 637D
MŞH. SAİD. nr. 3470
MŞH. SAİD. nr.219/9/7, 3470
MŞH. SAİD. nr.219/9/1; 3470
MŞH. SAİD. nr.219/9/2; 3470
MŞH. SAİD. nr.219/9/3; 3470
MŞH. SAİD. nr.219/9/4; 3470
MŞH. SAİD. nr.219/9/5, 3470
MŞH. SAİD. nr.219/9/6, 3470
MŞH. SAİD. nr. 25/6, 172B
MŞH. SAİD. nr. 25/6/6, 172B

MŞH. SAİD. nr. 25/6/1, 172B
MŞH. SAİD. nr. 25/6/2, 172B
MŞH. SAİD. nr. 25/6/3, 172B
MŞH. SAİD. nr. 25/6/4, 172B
MŞH. SAİD. nr. 25/6/5, 172B
MŞH. SAİD. nr. 172/16, 2433B
MŞH. SAİD. nr. 172/16/5, 2433B
MŞH. SAİD. nr. 172/16/1, 2433B
MŞH. SAİD. nr. 172/16/2, 2433B
MŞH. SAİD. nr. 172/16/3, 2433B
MŞH. SAİD. nr. 172/16/4, 2433B
MŞH. SAİD. nr. 16/13, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/9, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/1, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/2, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/3, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/4, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/5, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/6, 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/7; 126B
MŞH. SAİD. nr. 16/13/8; 126B
MŞH. SAİD, nr. 250/030/1
MŞH. SAİD, nr. 4/3/1, 18A
MŞH. SAİD, nr. 45/18/1, 300B
MŞH. SAİD, nr. 7/13/1, 49B
MŞH. SAİD. nr. 147/18/1, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/12, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 143/5/4, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/13, 300B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/3, 300B
MŞH. SAİD. nr. 7/11/8, 48B
MŞH. SAİD. nr. 45/18/4, 300B

MŞH. SAİD. nr. 75/14/5, 671A
MŞH. SAİD. nr. 147/18/10, 2012A
MŞH. SAİD. nr. 143/5/2A, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/2, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 4/3/3, 18A
MŞH. SAİD. nr. 143/5/46, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/9, 1932B
MŞH. SAİD. nr. 143/5/9A, 1932B

